

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๔

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓

สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า ฯ พระบรมราชเทวี

โปรดให้พิมพ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าววนิดาวิจาริณี (เหม สุจริตกุล)

ณพระเมรุท้องสนามหลวง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ประชุมพระราชปุจฉา ภาคที่ ๔

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓

สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า ฯ พระบรมราชเทวี

โปรดให้พิมพ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าววนิดาวิจาริณี (เหม สุจริตกุล)

ณพระเมรุท้องสนามหลวง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาคร

เลขห้อง 102

เลขหมู่ 294.3076
ป247ว

เลขทะเบียน 24.332.14053

คำนำ

ด้วยสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า ฯ พระบรมราชเทวี ทรงพระปรารภที่จะให้พิมพ์หนังสือแจก ในงานศพท้าววนิดาวิจาริณี ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะพระราชทานเพลิงพร้อมกับศพเจ้าพระยาสิริรัตนมนตรี วันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ที่พระเมรุสมเด็จพระมหาสมณะ ซึ่งได้พระราชทานเพลิงแล้ว ณท้องสนามหลวง นั้น จึงโปรดเกล้าให้หาริอกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร เพื่อจะมีหนังสืออันใดที่ยังไม่ได้พิมพ์แลควรจะพิมพ์ขึ้นไว้บ้าง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ สภานายกหอพระสมุด ฯ กราบทูลแนะนำให้พิมพ์ประชุมพระราชปุจฉาภาคที่ ๔ ต่อเนื่องกับสามภาคที่ได้พิมพ์ไว้แล้ว ก็มีพระหฤทัยทรงยินดีเห็นชอบด้วย จึงได้ให้พิมพ์หนังสือขึ้น เพื่อประโยชน์แลความศุขแก่ท่านทั้งหลายผู้ซึ่งได้รับหนังสือนี้ แลทรงพระอุทิศส่วนกุศลบุญราศี ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญในงานศพนี้ให้เปนผลสำเร็จโดยมโนรถวิบุลแก่ท้าววนิดาวิจาริณี แลหวังพระหฤทัยว่า ท่านทั้งหลายผู้ได้รับหนังสือนี้ไป คงจะอนุโมทนาทั่วกัน

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ท้าววนิดาวิจาริณี (เหม สุจริตกุล)

ประวัติ

ท้าววนิดาวิจาริณี (เหม สุจริตกุล) เกิดวันพุธ เดือนหก แรม แปดค่ำ ปีจอสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๔ ได้เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ที่ตำหนักพระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าคุณพระไอยิกา ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาอยู่ในรัชกาลนั้น ได้ช่วยถนอมกล่อมเกลี้ยงดูแลรักษาพระเจ้าลูกเธอ ฯ โดยมากบ้างน้อยบ้างทั่วไป ให้มีความศุขสำราญ จนทรงพระเจริญวัยขึ้นทุกพระองค์

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ช่วยเจ้าคุณไอยิกาพิทักษรักษา กำกับพระพี่เลี้ยงพระนมของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในสมเด็จพระนางเจ้าโดยมากบ้างน้อยบ้างทุกพระองค์ ให้ทรงพระเจริญศุขสำราญตลอดเวลาที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในตำแหน่งที่ขรัวนายฝ่ายในพระบรมมหาราชวัง

ครั้นมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระราชดำริถึงคุณความดีความชอบที่ได้ทำการฉลองพระเดชพระคุณมาแต่ก่อนนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็นท้าววนิดาวิจาริณี แลได้รับพระราชทานตราเครื่องราชอิศริยาภรณ์ฝ่ายใน ทุติยจุลจอมเกล้า แลได้รับพระราชทานเงินปีเบี้ยหวัด ทั้งรดน้ำสงกรานต์ด้วยทุกปี

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ท้าววนิดาวิจาริณี ป่วยเป็นโรคชราอยู่ช้านาน มีอาการทรงอยู่แลซุดลงทีละน้อย จนวันที่ ๑๐ สิงหาคม จึงถึงอนิจกรรม มีอายุ ๘๓ ปี กับสามเดือนหย่อนอยู่สักหกวัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกษราชินิกูลแล้ว จะพระราชทานเพลิงศพพร้อมกับศพเจ้าพระยาสิริรัตนมนตรี ณวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

อธิบายประเพณีมีพระราชปุจฉา

ประเพณีมีพระราชปุจฉา คือ ที่พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งถามข้ออัตถธรรมซึ่งทรงสงไสย ให้พระราชาคณะแต่บางรูป ฤาประชุมกันถวายวิสัชนานั้น เข้าใจว่าจะมีมาแต่โบราณทีเดียว ส่วนประเทศอื่นยังไม่ได้พบหนังสือพระราชปุจฉา นอกจากความที่ปรากฏในพระสูตร ว่ามีพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ไปทูลถามข้ออัตถธรรมแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากับหนังสือเรื่องมิลินทปัญหา ซึ่งปรากฏว่าพระเจ้ามิลินท์ทรงซักไซร้พระนาคเสนด้วยข้ออัตถธรรมต่าง ๆ เปนอย่างวิจิตรพิศดาร ว่าในส่วนสยามประเทศนี้ ประเพณีมีพระราชปุจฉามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ยังเปนราชธานี มีหนังสือพระราชปุจฉา แลข้อความที่พระสงฆ์ถวายวิสัชนาปรากฏอยู่หลายเรื่อง มาถึงชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ปรากฏว่าพระราชปุจฉามีเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ แต่ที่หอพระสมุด ฯ รวบรวมหาฉบับได้ถึง ๓๘ เรื่อง

เหตุที่มีพระราชปุจฉาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ นั้น เข้าใจว่าเปนเพราะเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก พระไตรปิฎกแลสงฆมณฑลเปนอันตรายไปเสียมาก ในครั้งกรุงธนบุรีต้องเสาะแสวงหาพระไตรปิฎก แลพระภิกษุซึ่งทรงธรรมวินัยแต่หัวเมืองน้อยใหญ่มารวบรวมเปนหลักในฝ่ายพระพุทธจักรขึ้นใหม่ หนังสือพระไตรปิฎกก็ดี ความรอบรู้พระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเปนพระราชาคณะชั้นชั้นใหม่ก็ดี ยังยกพร่องอยู่มาก ซ้ำมาเกิดจลาจลขึ้นในสงฆมณฑล เมื่อชั้นปลายสมัยกรุงธนบุรีเปนราชธานี ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุง

รัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงต้องทรงขวนขวายทำนุบำรุงพระพุทธจักร ซึ่งเศร้าหมองด้วยเหตุดังกล่าวมา ในส่วนคัมภีร์พระธรรมวินัยทรงพยายามทำสังคายนา แลสร้างพระไตรปิฎกขึ้นทั้งฉบับหลวง แลพระราชทานอนุญาตให้ลอกคัดไปไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์เล่าเรียนในพระอารามทั้งปวงอีกหลายฉบับ คงเกิดแต่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชาคณะเอาใจใส่ตรวจตราพระไตรปิฎกให้มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย จึงได้มีพระราชปุจฉาในข้ออัตถธรรมต่าง ๆ ให้พระราชาคณะถวายวิสัชนา เพราะการที่จะถวายวิสัชนาจำต้องค้นหาหลักเปนที่อ้างในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งรวบรวมอยู่ในพระไตรปิฎก แลจำต้องเอาใจใส่อ่านพระไตรปิฎกจึงจะถวายวิสัชนาได้สดวก ถ้าไม่มีพระราชปุจฉา พระราชาคณะก็จะอ่านพระไตรปิฎกน้อยลง จึงได้มีพระราชปุจฉาบ่อย ๆ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลหลัง ๆ ก็ทรงประพฤติตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๑ ต่อมา แต่หนังสือพระราชปุจฉาฉบับกระจัดกระจายทราบจำนวนไม่ได้แน่ว่าจะมีในรัชกาลไหนเท่าใด หอพระสมุด ฯ มีแต่ฉบับซึ่งรวบรวมหาได้มาแต่ที่ต่าง ๆ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๒ ยังไม่พบฉบับเลย แต่พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๓ พบ ๙ เรื่อง พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๔ พบแต่ตัวพระราชปุจฉาเรื่อง ๑ แต่หาพบวิสัชนาไม่ เข้าใจว่าในรัชกาลที่ ๔ จะไม่ใคร่มีพระราชปุจฉานัก เพราะการเล่าเรียนพระไตรปิฎกเพิ่งฟื้นมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ เหตุที่จะทรงพระปริวิ

ตกว่าพระราชาคณะจะไม่เอาใจใส่ศึกษาพระไตรปิฎกไม่มีอย่างเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ส่วนพระองค์ก็ทรงทราบแตกฉานพระไตรปิฎก จะหาผู้เสมอเหมือนมิได้ จึงปรากฏเป็นพระบรมราชาธิบายเสียเองโดยมากมาในรัชกาลที่ ๕ ปรากฏพระราชปุจฉาแต่ ๒ เรื่อง ดูเหมือนเป็นแต่การที่จะทรงรักษาราชประเพณีซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนให้คงอยู่

หนังสือพระราชปุจฉาแลวิสัชนาเป็นหนังสือที่น่าอ่านทุก ๆ เรื่อง เพราะพระราชปุจฉาย่อมเป็นเรื่องที่เกิดความสงไสยในข้ออัตถธรรม ฝ่ายวิสัชนาก็อธิบายโดยประสงค์จะให้แลเห็นว่าความที่ถูกต้องเป็นเช่นนั้น ๆ อาไศรยหลักฐานอย่างนั้น ๆ เป็นที่อ้าง จึงควรเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของผู้อ่านไม่เลือกน่า

การที่พิมพ์หนังสือประชุมพระราชปุจฉากำหนดว่าจะพิมพ์เป็น ๕ ภาค คือ

ภาคที่ ๑ พระราชปุจฉาครั้งกรุงเก่า
ภาคที่ ๒ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๑ (ตอน ๑)
ภาคที่ ๓ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๑ (ตอน ๒)
ภาคที่ ๔ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๓
ภาคที่ ๕ พระราชปุจฉาครั้งรัชกาลที่ ๔ กับที่ ๕

ในสมุดเล่มนี้เป็นภาคที่ ๔ คือพระราชปุจฉารัชกาลที่ ๓ มีจำนวนพระราชปุจฉา ๙ เรื่องด้วยกัน รายเรื่องแลย่อที่มีพระราชปุจฉา แจ้งอยู่ในสารบานต่อไปนี้

สารบานเรื่อง

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓ ภาค ๔

ที่ ๑ ว่าด้วยสร้างหอพระไว้ในพระราชวังจะควรฤๅไม่ แลว่าสร้างหอพระกับสร้างวิหารจะมีผลเสมอกัน ฤๅต่างกัน แลว่าถ้าจะเชิญพระไปไว้ยังวิหาร แล้วเข้าอาไศรยอยู่ในหอพระนั้น ฤๅจะรื้อหอพระไปปลูกเสียที่อื่นแล้ว ปลูกที่อยู่อาไศรยลงในที่นั้น จะมีโทษฤๅไม่ น่า ๑

ที่ ๒ ว่าด้วยอากรค่าน้ำแลอากรสุราที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบัญญัติขึ้นจะเปนโทษฤๅเปนคุณ แลว่าพระเจ้ามหานามปราบปรามโจรผู้ร้ายมิให้เกี่ยวข้องแก่ทศอกุศลกรรมบถ แลจะเรียกส่วยสาอากรให้ปราศจากมิจฉาชีพจะวางพระอารมณ์อย่างไร แลว่าท้าวเวสวรรณมหาราชเปนพระโสดา จะลงทัณฑกรรมแก่บริวารที่หยาบช้า ด้วยกรรมอันใด แลจะวางพระสติประการใด น่า ๗

ที่ ๓ ว่าจะเอาทองพระพุทธรูปวัดมงคลบพิตรซึ่งหักพังอยู่นั้น กับทั้งทองเครื่องประดับสำหรับพระบาง มาหล่อเปนพระพุทธรูปขึ้นอิกองค์หนึ่ง จะควรฤๅไม่ น่า ๒๓

ที่ ๔ ว่าผู้ที่ต้องมาวิโยคโศกเศร้าถึงผู้ที่ตายไปแล้ว เพราะบาปอกุศลประการใด แลจะปรนิบัติประการใด จึงจะพ้นวิโยคทุกข์ แลผู้ที่โศกเศร้าถึงจะมีประโยชน์อันใด

แก่ญาติที่ตายไปแล้วบ้างฤๅไม่ น่า ๓๐
ที่ ๕ ว่าได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยสิริราชสมบัติ แลว่าทรงพระปริวิตกถึงพระประยูรญาติว่ายังไม่สมควรที่จะล่วงลับไปไฉนจึงล่วงลับไป แลว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแลได้ทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลไป ไฉนจึงไม่ช่วยป้องกันไว้ได้ แลว่าจะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงจะมีพระชนม์ยืนนาน แลพรักพร้อมด้วยพระราชโอรสราชธิดา แลพระประยูรวงศานุวงศ์ทั้งปวง น่า ๓๗
ที่ ๖ ว่าด้วยสามัคคีรสจะมีคุณประการใด น่า ๔๘
ที่ ๗ ว่าฉันใดจะได้พระภิกษุสามเณรเปนยาเปรียญให้สมควรแก่พระราชศรัทธา น่า ๗๕
ที่ ๘ ว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมามากแล้ว ยังมีการพระราชกุศลอย่างใดที่พอจะทำได้ แต่ยังไม่ได้ทรงบำเพ็ญบ้าง แลว่าด้วยคนเข็ญใจมิทรัพย์อยู่เพียงกหาปณะหนึ่ง จะทำบุญสิ่งใด จึงจะให้ได้อานิสงส์มากเท่ากับผู้มีทรัพย์ทำตั้งร้อย แลพันกหาปณะ น่า ๙๐
ที่ ๙ พระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ น่า ๙๒

พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓

พระราชปุจฉาที่ ๑

ข้อ ๑ ว่าด้วยการสร้างหอพระในพระราชวังจะควรฤๅไม่

ข้อ ๒ ว่าด้วยการสร้างหอพระกับสร้างพระวิหาร จะมีผลเสมอกันฤๅต่างกัน

ข้อ ๓ ว่าถ้าจะมีผู้เชิญพระไปไว้ยังพระวิหาร แล้วเข้าอาไศรยอยู่ในหอพระฤๅรื้อหอพระไปปลูกเสียที่อื่น แล้วปลูกที่อาไศรยลงในที่นั้น จะมีโทษฤๅไม่

◎ ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๑๘๘ โสณสังวัจฉรมิคสิรมาศศุกรบักษ์ บัญจมิดิถีนักษัตรกาลกำหนด สมเด็จพระบรมนารถ บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ดำรงทศพิธราชธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณะพระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน พร้อมด้วยพระประยูรวงศานุวงศ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทเผ่าเบ่องบงกชมาศ เพลาค่ำทรงพังพระธรรมเทศนาจบแล้ว ตรัสประกาศด้วยพระราชปุจฉา จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาธิเบศบดีขางวางมหาดเล็ก เชิญพระราชปุจฉาออกไปเผดียงถาม สมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงว่า พระมหากระษัตราธิราชเจ้า แลเศรษฐีคหบดี สกุลที่มีจิตรต่นอยู่ด้วยกุศล ประกอบไป

ด้วยศรัทธาประสาทเลื่อมใสผูกพันในพระพุทธคุณอยู่เปนนิจ ย่อมมีความปราถนาจะกระทำสักการบูชาพระบรมธาตุแลพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์ให้เปนนิจ เพื่อประโยชน์จะให้เปนอาจิณกุศล แลว้เห็นผลในทัศนานุตริยธรรมว่าเปนมหามงคลอันใหญ่ยิ่ง จึงสร้างหอพระขึ้น เชิญพระบรมธาตุแลสร้างพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ มาประดิษฐานไว้กระทำสักการบูชา ซึ่งสร้างหอพระไว้ในคามเขตรเปนที่นิเวศวังดังนี้จะควรฤามิได้ควรอนึ่งสร้างหอพระกับสร้างพระวิหาร จะมีผลเสมอกันฤาจะต่างกัน แม้นมิบุทคลจะเข้าใจว่าเปนเคหสถานอยู่ในที่คามเขตรเปนราชนิเวศอยู่ในพระราชวัง มิได้เปนที่พระอาราม ก็จะเชิญพระบรมธาตุ แลพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ไปประดิษฐานไว้ในพระวิหารแห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วจะเข้าอาไศรยอยู่ในหอพระตามความปราถนา ถ้ามิดังนั้น จะรื้อหอพระไปปลูกเสียที่อื่น จะปลูกที่อาไศรยลงในที่นั้น ตามความปราถนาแห่งตน บุทคลกระทำดังนี้จะมิโทษฤามิได้มิโทษประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชาธิบดี แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ค้นหาพระบาฬีแลคัมภีร์พระอรรถกถา ถวายวิสัชนาเข้ามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑

อาตมภาพสมเด็จพระสังฆราช ๑ สมเด็จพระวันรัตน ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมอุดม ๑ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ๑ พระพรหมมุนี ๑ พระพุทธโฆษาจารย์ ๑ พระเทพโมฬี ๑ พระญาณวิริย ๑ พระอริยวงศ์ ๑ พระญาณสมโพธิ ๑ พระสุเมธ ๑ พระเทพมุนี ๑ พระอุดม

ญาณ ๑ พระอมรโมฬี ๑ พระศรีวิสุทธิวงศ์ ๑ พระศรีสุธรรมมุนี ๑ พระรัตนมุนี ๗ พระศรีสมโพธิ ๑ พระญาณไตรโลก ๑ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๐ รูป ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัลดิพิพัฒมงคลพระชนมศของทกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐด้วยมีพระราชโอการให้พระยาธิเบศบดีขางวางมหาดเล็ก เชิญพระราชปุจฉาออกมาเผดียงถามว่า พระมหากระษัตราธิราชเจ้า แลเศรษฐีคหบดีกระกูลทีมจิตรดีนอยู่ด้วยกุศล ประกอบด้วยศรัทธาประสาทเลื่อมใส ผูกพันในพระพุทธคุณอยู่เปนนิจย่อมมีความปราถนาจะกระทำสักการบูชาพระบรมธาตุ แลพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ให้เปนนิจเพื่อประโยชน์จะให้เปนอาจิณกุศล แล้วเห็นผลในทัศนานตริยธรรมว่าเปนมหามงคลอันใหญ่ยิ่ง จึงสร้างหอพระขึ้นเชิญพระบรมธาตุ แลสร้างพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ มาประดิษฐานไว้กระทำสักการบูชาซึ่งสร้างหอพระไว้ในที่คามเขตร แลเปนที่นิเวศวังดังนี้ จะควรฤามิได้ควรนั้น

แก้ข้อ ๑

◎ อาตมภาพแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง รับพระราชทานค้นหาพระบาฬีแลคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ ได้ความในพระคัมภีร์อรรถกถามหาปรินิพพานสูตรว่า “ทีฆายุกพุทธานญหิ สริรํ สุวณฺณขนฺธสทิสํ เอกฆนเมว โหติ ภควา ปน อหํ น จิรํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายามิ มยฺหิ สาสนํ ตาว สพฺพตฺถ วิตฺถาริกํ ตสฺมา ปรินิพฺพุตสฺสาปิ เม สาสปมตฺตมฺปิ

ธาตุ์ คเหตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐาเน เจติยํ กตฺวา ปริจรนฺโต มหาชโน สคฺคปรายโนเยว โหตฺวติ ธาตูนํ วิกิรณํ อธิฏฺฐาสิ” แปลเนื้อความตามวารพระบาฬีว่า พระสรีรกายแห่งสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าซึ่งมีพระชนมชีพอันยืนนั้น เมื่อพระพุทธองค์ดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพาน พระบรมธาตุเปนแท่งเดียวงามเหมือนท่อนทอง จะจัดขายหามิได้ “ภควา” อันว่าสมเด็จพระพุทธองค์ผู้ทรงพระภาคเจ้าแห่งเรา พระพุทธองค์ทรงพุทธวิตกว่า ตถาคตจะสถิตย์อยู่โปรดสัตวมิได้นานนัก ก็จะเข้าสู่พระปรินิพพาน พระสาสนาแห่งตถาคตยังหาแผ่ไปในที่ทั้งปวงไม่ เหตุดังนั้นเมื่อพระตถาคตดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพานแล้ว หมู่มหาชนจะถือเอาซึ่งพระธาตุ มาตรว่าเท่าเมล็ดพรรณผักกาด ไปกระทำเปนเจดีย์ฐานไว้ในที่อยู่แห่งตน บำรุงรักษาบูชาเปนเนืองนิจ “สคฺคปรายโนเยว โหตฺ” จงให้มีสวรรค์เปนที่ไปในเบื้องน่า แท้จริง พระพุทธองค์ทรงพระวิตกดังนี้ จึงทรงพระอธิฐานให้พระธาตุแตกกระจายออกไปเปนสามสถาน หวังพระไทยจะให้สัตวได้เสวยสมบัติทั้งสามประการ อนึ่งพระบาฬีในคัมภีร์สฬุปวงศ์ว่า “โสพฺสโกฏินาคสหสฺสปริวุตฺโต อาคนฺตฺวา ฯลฯ มณฺฑิรกนาคภวนํ คจฺฉนฺโต ฉนฺนวุติโกฏิธเนน ปูชํ กตฺวา สตฺตรตเนหิ เจติยญจ เจติยฆรญจ มาเปตวา ธาตโย ปริหรติ” แปลเนื้อความว่า ผอบทองใส่พระบรมธาตุในรามคาม พระสถูปพังลงผอบทองลงไปกลิ้งอยู่ในน้ำ พระบรมธาตุเปล่งพระรัศมีสว่างอยู่ในกลางทราย พระยากาลนาคจึงเชิญเสด็จพระบรมธาตุกับทั้งผอบทองลงไปสู่มณเฑียรนาคราช นิมิตรเปนเจดีย์แลเจดียฆรสถานแล้วด้วยแก้วแลทองอันผ่องใส

ปรนิบัติพระบำเจกโพธิด้วยจีวรบิณฑบาตถึง ๗ องค์ ได้ไปเสวยสมบัติในสวรรค์ จุติจากสวรรค์ลงมาเปนพระยามหาปนาท มีปราสาททิพย์ ๗ ชั้น แล้วด้วยแก้ว ๗ ประการสูงประมาณ ๒๕ โยชน์

ปู

แก้ข้อ ๓

อนึ่งทรงพระราชปุจฉาว่า แม้มีบุทคลจะเข้าใจว่าเปนเคหสถานอยู่ในที่คามเขตร เปนราชนิเวศอยู่ในพระราชวัง มิได้เปนที่พระอารามจะเชิญพระบรมธาตุแลพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ ไปประดิษฐานไว้ในวิหารแห่งใดแห่งหนึ่งแล้ว จะเข้าอาไศรยอยู่ในหอพระเจ้าตามความปรารถนานั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่ามิโทษ เหตไม่เคารพ ชิงเอาที่อยู่แห่งพระเจ้ามาเปนที่อยู่ของตน ด้วยจิตรเปนอกุศลนัยเข้าในโลภมูล

อนึ่งแม้ว่าจะรื้อหอพระเจ้าไปปลูกไว้ในที่อื่นโดยเคารพ แล้วจะเอาที่อันนั้นปลูกเปนที่อยู่ก็ควร เหตุเดิมนั้นมิได้อุทิศถวายไว้ทั้งที่ ถ้าเดิมนั้นตกแต่งอุทิศถวายไว้ทั้งที่ แม้มีบุทคลจะรื้อหอพระเจ้าไปปลูกเสียที่อื่น จะปลกที่อาไศรยลงในที่อันนั้นก็ไม่ควร เหตเดิมนั้นได้อุทิศถวายไว้ทั้งที่ ถ้าหอพระเจ้าชำรุดทรุดโทรมลง ควรจะกระทำซ่อมแปลงทำนุบำรุงให้เหมือนดังเก่า ถ้ามิดังนั้นจะรื้อไปปลูกเสียที่อื่น ก็ให้ปลูกหอพระเจ้าลงไว้ ให้เหมือนดังเก่าจึงจะควร ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒

ข้อ ๑ ว่าด้วยอากรค่าน้ำแลอากรสุราที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบัญญัติขึ้นจะเปนโทษฤาเปนคุณ

ข้อ ๒ ว่าพระเจ้าพิมพิสาร แลพระเจ้ามหานามจะปราบปรามโจรผู้ร้ายมิให้เกี่ยวข้องแก่ทศอกุศลกรรมบถ แลจะเรียกส่วยสาอากร ให้ปราศจากมิจฉาชีพนั้นจะวางพระอารมณ์ประการใด

ข้อ ๓ ว่าด้วยท้าวเวสวรรณมหาราชเปนพระโสดา จะลงทัณฑกรรมแก่บริวารที่หยาบช้าด้วยกรรมกรณ์อันใด แลจะวางพระสติประการใด

◎ ศุภมัสดุจุลศักราช ๑๑๘๘ โสณสังวัจฉรนักษัตรอัฐศกมิคสิรมาศกาลบักษจตุรสดิถีนันทวารกาลบริเฉทกำหนด สมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระวิริยภาพในพุทธการกธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งบุษยกมาลามหาจักรพรรดิพิมานเพลาเช้าห้าโมงเศษทรงปรนิบัติพระสงฆ์ แล้วตรัสประภาษด้วยพระราชปุจฉา ทรงสังเวชในอายุไขยแห่งสัตวโลก จึงทรงพระมหากรุณาดำรัสเหนือเกล้าว่า กาลนี้เปนหายนกาลอายุไขยแห่งสัตวน้อยนักพลันดับพลันสูญมิได้เที่ยงเปนพระอนิจจัง ซึ่งจะมิได้มีปรีชาญาณพิจารณาให้ละเอียดในบาปแลบุญคุณแลโทษ ประโยชน์แลใช่ประโยชน์นั้นมิได้ควร ควรที่สัตวโลกจะมีชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ ซึ่งจะมีชีวิตอยู่ด้วยมิจฉาอาชีวะนั้นมิได้ชอบ

อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า ทรงบำเพ็ญซึ่งศีลบารมีแลทานบารมีทั้งปวงนั้น ก็นับเนื่องเข้าในพระสมถกัมมัฏฐานบารมี ล้วนเปนปัจจัยแก่พระโพธิญาณบารมีสิ้นทั้งนั้น พระกระมลหฤทัยจะยังพระสมถกัมมัฏฐานบารมีให้บริสุทธิ์ จึงทรงพระวิมุติสงไสยในอากรค่าน้ำแลอากรสุรา เกรงจะเปนที่เศร้าหมองแห่งสัมมาอาชีวะ จึงมีพระราชโองการมานพระยัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก พระวิเชียรปริชา พระเมธาธิบดี หลวงธรรมานุรักษ์ ราชบัณฑิต ขุนมหาสิทธิโวหารอาลักษณเชิญพระราชบริหารเปนพระราชปุจฉา ออกไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราช แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงว่าแต่ตั้งพระมหานครศรีอยุทธยามาช้านานนับด้วยร้อยปีเปนอันมาก ได้ทรงฟังในพระราชพงษาวดาร เปนโบราณกถากล่าวสืบ ๆ กันมา กระษัตริย์พระองค์ใด ที่จะเปนมฤฉาทิฐินั้นมิได้มี พระมหากระษัตริย์แต่ละพระองค์ ๆ ย่อมทรงพระมหันตปริชาญาณอันยิ่ง พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่ละพระองค์ ย่อมทรงพระปริยัติธรรมแตกฉานในห้องพระไตรปิฎก มิได้ทรงตรัสสั่งสนทนากันฤาว่า อากรค่าน้ำอากรสุรานี้จะมีโทษฤาหาโทษมิได้ประการใด จึงทรงพระราชบัญญัติไว้ ให้เปนจาริตขัตติยราชประเพณีสืบ ๆ กันมาตรายเท่ากาลทุกวันนี้ ครั้นทรงพระพิจารณาด้วยพระปริชาญาณอันละเอียด จะเห็นว่าไม่มีโทษก็มิได้มีที่อ้างอิง แต่ทรงฟังพระสัทธรรมเทศนามาด้วยพระสุตตาไมยญาณช้านานนับด้วยปีเปนอันมาก ก็ยังมิได้พบเห็นพระยาที่ในคัมภีร์อันใดครั้นจะเห็นว่ามีโทษ พระมหากระษัตริย์ซึ่งได้ดำรงแผ่นดินล่วงไปใน

อดีต ล้วนทรงพระปัญญาอันภุกซึ้ง ทรงพระราชบัญญัติไว้ ฤาจะเห็นว่า อากรค่าน้ำแลอากรสุรานี้เหมือนกันกับค่านา ครั้งเมื่อพระเจ้ามหาสมมุติวงศ์ จะเอาเยี่ยงอย่างอันนั้นมาทรงบัญญัติไว้ เพื่อจะบันเทาซึ่งโทษแห่งคนที่เสพสุรา แลกระทำปาณาติบาตให้กระทำน้อยลง แล้วจะมิให้ยังเกิดความวิวาทซึ่งกันแลกันจะเปนดังนี้ฤาประการใด

อนึ่งพระราชดำริห์จะดำรงแผ่นดินให้เปนยุติธรรมอันยิ่ง จะใคร่ทรงทราบว่าพระเจ้าพิมพิสารราชบรมกระษัตริย์ พระเจ้ามหานามบรมกระษัตริย์ เปนพระโสดาบันบุคคล พระองค์จะดำรงแผ่นดินปรายปรามซึ่งโจรผู้ร้ายด้วยพระราชอาญา มิได้ให้เกี่ยวข้องในทัศอกุศลกรรมบถ แลจะเรียกส่วยสาอากรให้ปราศจากมิจฉาชีพนั้น จะวางพระอารมณ์ประการใด

อนึ่งท้าวเวสวรรณมหาราชบพิตรเปนพระโสดา แต่บริสัชบริวารแห่งพระองค์ล้วนกักขละหยาบช้าทารุณนัก พระองค์จะว่ากล่าวสั่งสอนลงทัณฑกรรมด้วยกรรมกรณ์อันใด จะวางพระสติประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ค้นดูพระบาฬีแลคัมภีร์พระอรรถกถา กับทั้งอัตโนมัติยาธิบายถวายวิสัชนาเข้ามาให้แจ่มแจ้ง ให้เปนประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน อย่ายังประโยชน์ทั้งสองฝ่ายให้สูญไป จะได้เปนราชวัตตานุวัตร สำหรับบรมกระษัตริย์สืบ ๆ แผ่นดินต่อไป

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒

◎ อาตมภาพสมเด็จพระสังฆราช ๑ สมเด็จพระพนรัต ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมอดม ๑ กรมหมื่นนชิตชิโนรส ๑ พระพรหมมุนี ๑ พระพุทธโฆษาจารย์ ๑ พระธรรมไตรโลก ๑ พระธรรมเจดีย์ ๑ พระวิเชียรโมฬี ๑ พระปรากรม ๑ พระญาณวิริยะ ๑ พระเทพโมฬี ๑ พระอริยวงศ์มุนี ๑ พระเทพมุนี ๑ พระญาณสมโพธิ ๑ พระสุเมธ ๑ พระราชกระวี ๑ พระอมรโมฬี ๑ พระศรีวิสุทธิวงศ์ ๑ พระศรีสุธรรมมุนี ๑ พระรัตนมุนี ๑ พระศรีสมโพธิ ๑ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๓ รูป ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคลพระชนมศขทกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระบวรศรัทธาธิคุณอันประเสริฐ ด้วยมีพระราชโองการให้ราชบุรุษอัญเชิญพระราชบริหาร เปนข้อพระราชปุจฉาออกมาเผดียงถามว่า ซึ่งโบราณราชกระษัตริย์ทรงพระบัญญัติ อากรค่าน้ำ อากรสุรา ไว้ให้เปนจาริตขัตยราชประเพณีสืบ ๆ กันมาทั้งนี้ เพื่อจะมิให้บังเกิดความวิวาทซึ่งกันแลกัน ดจค่านาครั้งเมื่อพระเจ้ามหาสมมุติเทวราชแต่ปฐมกัลปแล้วจะบันเทาเสียซึ่งโทษแห่งชนที่เสพสุรา แลกระทำปาณาติบาตให้กระทำน้อยตัวลง จะเปนดังนี้ฤๅประการใดนั้น

แก้ข้อ ๑

อาตมภาพทั้งปวงขอพระราชทานถวายวิสัชนา โดยอัตโนมัติยาธิบาย พิจารณาเห็นตามกระแสพระราชปุจฉาว่า สมเด็จพระบรมขัตยา

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

อิยติซึ่งได้ดำรงแผ่นดินล่วงไปในอดีตนั้น ล้วนมีพระสันดานมากไป
ด้วยพระมหากรุณาคุณ จะทรงพิจารณาเห็นว่าสันดานแห่งสัตวโลกใน
หายนไสมย มักหนาไปด้วยราคะโทสะโมหะ จะข่มขี่ด้วยราชอาญา
โดยกรรมกรณ์ต่าง ๆ นั้น เห็นจะหนักในพระราชอาญานัก จึงทรง
บัญญัติด้วยราชทัณฑ์สินไหม เพื่อจะยันเทาเสียซึ่งโทษแห่งชนที่เสพ
สุราแลกระทำปาณาติบาต ให้กระทำน้อยตัวลง ดุจพระบาฬีในคัมภีร์
มิลินทบัญหาว่า “การุญเญน ตถาคโต สพฺพญฺญุตญาโณ เทวทตฺตสฺส
คตึ โอโลเกนฺโต อทฺทส เทวทตฺตำ พหูนิ กปฺปสตสหสฺสานิ นิรเย
นิริยำ ฯล ฯ มม สาสเน ปพฺพชิตสส ปริยนตคตำ ภวิสสตีติ” แปล
เนื้อความว่า พระนาคเสนเถรเจ้าถวายวิสัชนาแก่กรุงมิลินทราชกระษัตริย์
ว่าดูกรบพิตร สมเด็จพระสัพพัญญูทรงพิจารณา เห็นซึ่งคติแห่งพระ
เทวทัตด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่า พระเทวทัต ถ้ามิได้บรรพชาในพระ
สาสนาจะกระทำอกุศลกรรมเนือง ๆ แลจะไปบังเกิดในอบายภูมิสิ้นกาล
ถึงแสนกัลปเปนอันมากหากำหนดที่สุดแห่งกรรมยมิได้ เบื้องว่าพระ
เทวทัตได้บรรพชาในสาสนาตถาคตกรรมนั้นก็จะมีที่กำหนดน้อยลง จะ
ตั้งอยู่ในนิริยภูมิแต่กำหนดกัลปหนึ่งเท่านั้น เหตุดังนั้นสมเด็จพระ
สัพพัญญู จึงพระราชทานบรรพชาอุปสมบทแก่พระเทวทัต ด้วยทรงพระ
มหากรุณาจะยันเทาเสียซึ่งอกุศลโทษในมหานรกนั้น ให้น้อยลงฉันใด
ก็ดี อันว่าโยราณราชกระษัตริย์ ทรงบัญญัติอากรค่าน้ำแลอากรสุรา
ด้วยราชทัณฑ์สินไหม เหตุมีพระกระมลหฤทัยกอปรด้วยพระมหากรุณา

ขะยันเทาเสี่ยซึ่งอกุศลโทษแห่งชนที่เสพสุรา แลกระทำปาณาติบาตให้น้อยตัวลง มิอประไมยดจนั้น

อนึ่งทรงพระวิมุติสงไสยในอากรค่าน้ำแลอากรสุรา เกรงจะเปนที่เศร้าหมองแห่งสัมมาอาชีวะนั้น อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นว่า ซึ่งจะเปนกุศลากุศลกรรมนั้น ก็อาไศรยแก่เจตนาเปนประธาน เมื่อหาเจตนามิได้แล้วผลแห่งกุศลแลอกุศลนั้นก็มิได้มี สมด้วยวาระพระบาฬีในพระคัมภีร์ปฐมสามนตปาสาทิกอรรถกถาว่า พระโมคลิบุตรดิศเถรเจ้าถวายพระพรวิสัชนาเปลื้องพระราชปริวิตก แห่งสมเด็จพระเจ้าธรรมาโสกราชยพิตรว่า พระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า “เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมนฺติ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย มนสาติ” ดูกรสงฆ์ทั้งปวง บุทคลยังเจตนาให้เปนไปแล้ว แลกระทำกรรมอันเปนกุศลแลอกุศล ด้วยกายแลวาจาแลจิตรต่าง ๆ ตถาคตกล่าวว่า เจตนาอันประกอบด้วยทวารทั้งสามนั้นเรียกว่ากุศลากุศลกรรม ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ดังนี้ แลข้อซึ่งประพฤติเลี่ยงชีพโดยชอบธรรมแลมิได้ชอบธรรมเปนบุญเปนบาปประการใดนั้น ก็มีแก่ชนทั้งปวงตามแต่ที่ประพฤติดีแลชั่วโดยโวหารกิจแห่งตนต่าง ๆ ใช่จะนับเนื่องเข้ามาถึงพระยวรราชสันดานด้วยนั้นหามิได้ เหตุพระเจ้าแผ่นดินก็มิได้ปลงพระกระมลเจตนายินดีลงในอกุศลจิตร อันชนทั้งปวงกระทำนั้น

อนึ่งพระบาฬีในพระมหาปรินิพพานสูตร ซึ่งสมเด็จพระสัพพัญญูบุทูรพระสัทธรรมเทศนา แก่พระอานนท์ในอปริหานิยธรรมคำรบสามนั้นว่า

"กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี อปญฺญตฺตํ น ปญฺญาเปนฺติ ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทนฺติ ยถาปญฺญตฺเต โปราเณ วชฺชิธมฺเม สมาทาย วตฺตนฺติ" ดูกรอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤาว่า กระษัตริย์วัชชีราษฎรในกรุงไพสาลีย มิได้บัญญัติขึ้นใหม่ ซึ่งจาริตอันยมิได้บัญญัติไว้แต่ก่อน อนึ่งยมิได้ตัดรอนเสียซึ่งจาริตราชประเพณี อันโบราณราชกระษัตริย์ทรงบัญญัติไว้ย่อมประพฤติโดยวัชชีธรรม ตามขัตติยราชบัญญัติไว้แต่ก่อนนั้น พระอานนท์ ก็กราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้สดับสมดังพระพุทธฎีกา จึงดำรัสว่า "ยาวกิวญฺจ อานนฺท วชฺชี ปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปสฺสนฺติ ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทิสฺสนฺติ ยถา ปญฺญตฺเต โปราเณ วชฺชิธมฺเม สมาทาย วตฺติสฺสนฺติ วุฑฺฒิเยว อานนฺท วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา โน ปาริหานิ" ดูกรอานนท์ เบื้องว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรยมิได้บัญญัติขึ้นใหม่ ซึ่งจาริตอันยมิได้บัญญัติไว้แต่ก่อน อนึ่งยมิได้ตัดรอนเสียซึ่งจาริตราชประเพณี อันโบราณราชกระษัตริย์บัญญัติไว้แต่ก่อน แลประพฤติในวัชชีธรรมตามโบราณราชบัญญัติอยู่ตรายใด อันว่าความเจริญราชศิริสวัสดิ์ก็ปรากฏมีแก่กระษัตริย์วัชชีราชทั้งปวง ยมิได้เสื่อมสูญสิ้นกาลตรายนั้น

อนึ่งมีพระบาฬีกล่าวแก้ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีอรรถกถาว่า "ปญฺญตฺตํ สมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณิ อาคตานิ สุกาทีนิ อคณฺหนฺตานํ โกโส ปริหายติ ตโต หตฺถิอสฺสพลกายา โอโรธาทโย ยถา นิพทฺธํ อลภมานา ถาเมนพเลน ปริหายนฺติ เตเนว ยุทฺธกฺขมา เจว น ปาริจริยกฺขมา ฯลฯ เอวํ ราชูนํ ปาริหานิ โหนฺติ ฯ ปญฺญตฺตํ อสมุจฺฉินฺทนฺตานํ ปเวณิ อาคตานิ สุกาทีนิ คณฺหนฺตานํ โกโส วทฺฒติ ตโต หตฺถิอสฺสพลกายา โอโร

ธาทโย ยถา นิพทฺธํ วตฺถุ ลพฺภนามา ถามพลสมฺปนฺนา ยุทฺธกฺขมา เจว ปาริจริยกฺขมาโหนฺติ เอวํ ราชูนํ วุฑฺฒิ โหติ” แปลเนื้อความว่า เมื่อพระมหากระษัตริย์ตัดรอนเสียซึ่งโบราณราชบัญญัติ มิได้ถือเอาซึ่งทรัพย์สำหรับขึ้นท้องพระคลังมีสร่วยเปนต้น อันเนื่องมาตามขัตติยราชประเพณีแต่โบราณนั้น อันว่าราชโกษฐาคารก็จะร่วงโรยเสื่อมจากพระราชทรัพย์ ลำดับนั้นราชบรรสัชทั้งหลาย มิจตุรงคเสนาทั้งสี่หมู่ แลนางพระสนมเปนอาทิจะมิได้รับพระราชทานธนสาร โดยสมควรที่ตนได้มาแต่ก่อน ก็จะย่อหย่อนจากพิริยพลภาพในการยุทธสงคราม อันจะปราบปรามปัจจามิตร ซึ่งจะมาย่ำยีขอบขัณฑสีมาพระราชอาณาเขตร แลกิจที่จะอุปฐากสมเด็จบรมกระษัตริย์ กับทั้งสรรพกิจต่าง ๆ เปนเหตุจะให้เสื่อมลงซึ่งพระราชอิศริยยศดังนี้ อนึ่งผิวบรมกระษัตริย์มิได้ตัดรอนเสียซึ่งขัตติยาริตราชบัญญัติมาแต่ก่อน แลถือเอาซึ่งทรัพย์อันควรจะขึ้นท้องพระคลัง มีสร่วยเปนต้น ตามเยี่ยงอย่างโบราณราชประเพณีสืบ ๆ กันมา อันว่าราชโกษฐาคารก็จะมั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยธนสารสมบัติราชบรรสัชทั้งปวง เมื่อได้รับพระราชทานซึ่งพระราชทรัพย์ โดยอันควรแก่ตนเคยได้นั้น ก็จะประกอบด้วยพิริยพลภาพในการยุทธสงคราม อันจะปราบปรามปกป้องกันขอบขัณฑสีมาอาณาเขตร แลกิจอุปฐากในสมเด็จพระมหากระษัตริย์ กับทั้งสรรพราชกิจต่าง ๆ เปนเหตุที่จะให้เจริญพระราชอิศริยยศ เหตุฉนั้นบรมกระษัตริย์วัชชีราชทั้งปวง ย่อมประพฤติโดยโบราณขาริตขัตติยประเพณี มิได้ตัดรอนเสียซึ่งราชบัญญัติ

อันสิ้น ๆ มาแต่ก่อน ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม ดุจพระบรมพุทธาธิบายบัณฑูรแก่พระอานนท์ดังนี้

อนึ่งอาตมภาพทั้งปวงค้นดูพระบาฬีในพระคัมภีร์ต่าง ๆ อันมีในห้องพระไตรปิฎกเห็นแจ้งว่า ซึ่งจะเลี้ยงชีวิตโดยสัมมาอาชีวะ แลมิจฉาอาชีวะนั้น ก็มีมาแต่ปฐมกัลป ประชาชนทั้งปวงย่อมกระทำค้าขายเลี้ยงชีวิตโดยวิไสยที่เปนสัปรุษแลเปนอสัปรุษสิ้น ๆ กันมาแต่อดีตกาลช้านาน ใช่จะพึงบังเกิดแต่ครั้งตั้งพระมหานครศรีอยุทธยามาจนตราบเท่ากาลทุกวันนี้นั้นหาบมิได้

อาตมภาพทั้งปวง จึงพิจารณาเห็นว่า สร่วยสัดพัฒนาสรรพอากรต่าง ๆ จะเปนสัมมาอาชีวะ แลมิจฉาอาชีวะก็ดีบรรดามีในโลก ก็คงจะเปนสร่วยสัดพัฒนากรขึ้นท้องพระคลัง แห่งสมเด็จบรมกระษัตราธิราชเจ้าสิ้นทั้งนั้น อนึ่งพระบาฬีในคัมภีร์ใด ๆ จะได้ออกความชัดว่า ให้ภัณฑาคาริกามาตย์ แห่งบรมขัตติยาธิบดีเรียกสร่วยสรรพากรแก่ราษฎรทั้งปวง ให้เรียกแต่ที่เลี้ยงชีวิตเปนสัมมาอาชีวะ ที่เปนมิจฉาอาชีวะแล้วห้ามมิให้เรียกขึ้นยังท้องพระคลัง พระบาฬีจะชัดความดังนี้ก็หามิได้มิ เหตุฉนั้น อาตมภาพทั้งปวงจึงพิจารณา เห็นว่าอากรค่าน้ำแลอากรสุรานี้ จะมิได้เกี่ยวข้องมัวหมองในพระเจ้าแผ่นดิน เหตุหาพระกระมลเจตนามิได้

แก้ข้อ ๒

ประการหนึ่งซึ่งพระราชปุจฉาว่า สมเด็จพระเจ้าพิมพิสาร สมเด็จพระเจ้ามหานาม บรมขัตติยราชทั้งสอง เปนพระโสดาบันบุทคล พระองค์จะดำรงแผ่นดินปราบปรามโจรผู้ร้ายให้ราบคาบด้วย พระราชอาญามิได้ ให้

เกี่ยวข้องในทัศอกุศลกรรมบถ แลเริ่ยกสร่วยสรรพอากรไห้ปราศจาก
มิจฉาชีพ จะวางพระอารมณ์เปนประการใดนั้น

อาตมกาพทั้งปวงพิจารณาเห็นโดยอัตโนมัตยาธิบาย ขอพระราช
ทานถวายวิสัชนาว่า กระยัตริย์ทั้งสองพระองค์วางพระอารมณ์มัธยัต
อยู่ตามเสกขภูมิ ยมิได้มีพระกระมลเจตนา ในที่จะกระทำโทษแก่ผู้
ซึ่งเลมิดพระราชอาณาจักร แต่ยมิได้ตัดรอนเสียซึ่งโบราณราชประเพณี
เพื่อจะรักษาจาริตยรมกระยัตริย์ ซึ่งดำรงแผ่นดินมาแต่ก่อน ถึงมาตรว่า
จะมีผู้กราบทูลว่าจับโจรผู้ร้ายได้จะนำเอามาถวาย ก็จะมิพระราชโองการ
ดำรัสว่า ท่านทั้งปวงจงพิจารณาว่ากล่าวกันเถิด ซึ่งจะปลงพระไทยให้ลง
โทษโดยพระราชอาญานั้นมิได้มีเปนอันขาด เหตุสันดานแห่งพระโสดา
ขาดจากวธกเจตนา แลมละเสียซึ่งปฏิฆสังโยชน์ กล่าวคือโทโสที่มี
กำลังกล้านั้นสิ้นแล้ว อนึ่งอันว่ายาปธรรมทั้งปวง ซึ่งเปนส่วนอันพระโสดา
ปติมรรคญาณประหารเสียได้นั้นก็มิเปนอันมาก สมด้วยพระบาฬีใน
วิสุทธิมัคว่า “สโยชเนสุ สกฺกายทิฏฺวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตฺตปรามาโส
อปายคมนิยา จ กามราคปฏิฆาติ เอเต ปฐมฌานวชฺฌา” ล้ำสังโยชน์
ทั้งหลาย ๑๐ นั้น พระโสดามรรคญาณฆ่าเสียได้ซึ่งสังโยชน์แต่ห้า
ประการ คือ สกฺกาทิฏฺ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีลพัตปรามาส ๑ กามราค ๑
ปฏิฆคือโทโสนั้น ๑ เปนห้าประการด้วยกัน อธิบายว่าสักกายทิฏฺนั้น
สงเคราะห์เอาทิฏฺทั้ง ๖๒ มีสักกายทิฏฺเปนต้น แลสังโยชน์ทั้ง ๓ ตัว
คือทิฏฺวิจิกิจฉาสีลพัตปรามาสนี้ พระโสดาฆ่าเสียหาเศษมิได้ ฝ่าย
กามราคกับปฏิฆนั้น พระโสดาแย่งประหารเสียแต่ที่กำลังกล้า อาจให้

ผลไปยังเกิดในอบายได้ ที่กำลังอ่อนมิอาจให้ผลไปสู่อบายนั้นยังเหลืออยู่ในสันดานแห่งพระโสดาบันบุทคลบ้าง "กิเลเสสุ ทิฏฐิวิจิกิจฉาปฐมฌานวชฺฌา" ถ้าจะจัดฝ่ายกิเลสทั้ง ๑๐ นั้น พระโสดาฆ่าเสียได้ซึ่งกิเลส ๒ ประการ คือสักกายทิฐิกับวิจิกิจฉา

อนึ่ง ฝ่ายมิจฉัตธรรมทั้ง ๑๐ นั้น พระโสดาฆ่าเสียได้สี่ประการ คือมิจฉาทิฐิ ๑ มุสาวาท ๑ มิจฉากัมมันต ๑ มิจฉาอาชีวะ ๑ ในกองมัจฉิริยห้า มิอาวาสมัจฉิริยเปนอาทินั้น พระโสดาฆ่าเสียสิ้นเปนนิราวเสส ฝ่ายวิปลาสนั้น พระโสดาฆ่าเสียได้ซึ่งสัญญาวิปลาส จิตรวิปลาส ทิฐิวิปลาส อันสำคัญคิดเห็นว่าเที่ยงในสิ่งอันมิได้เที่ยง ว่าเปนตนในสิ่งอันใช่ตน กับทิฐิวิปลาสซึ่งเห็นว่าศุขในกองทุกข์ เห็นงามในกองอศุภ วิปลาสเหล่านี้เปนส่วนพระโสดาฆ่าเสีย ให้อันตรธานจากสันดานดังพรรณามาฉนี้ จึงเห็นว่าพระกระมลหฤทัยแห่งสมเด็จบรมกระษัตริย์ทั้งสองนั้น ขาดจากวธกเจตนาเปนแท้ เหตุจิตรแห่งพระโสดาบันบุทคลนั้น เว้นจากปาณาติบาตกรรมเปนนิราวเสส แลมละเสียซึ่งโทโสที่มีกำลังกล้านั้นสิ้นแล้ว เปนแต่มิได้ตัดซึ่งโยราณราชประเพณี เพื่อมิให้เสียจารีตบรมกระษัตริย์สืบมาแต่ก่อน เหมือนกันกับเศรษฐีธิดา ซึ่งเปนภรรยาแห่งกุกกุฏมิตรมฤคลุทธก มิในคัมภีร์พระธรรมบท แลนางผู้นี้ก็เปนพระโสดาบันบุทคล คณะเมื่อสามีจะไปสู่ป่านั้นก็กล่าวว่า เจ้าจงส่งธนูแลหอกกับทั้งหลาวแลข่ายมาให้แก่เรา นางนั้นก็ส่งอาวุธทั้งปวงให้แก่สามี ๆ นั้นก็ไปกระทำปาณาติบาต ฆ่ามฤคชาติ

ด้วยอาวุธนั้น ๆ เหตุอันนี้พระสงฆ์ทั้งหลายสโมสรสนทนาแก่กัน
บังเกิดวิมุติกังขาว่า บุทคลที่ได้พระโสดานั้น ยังกระทำปาณาติบาต
อยู่แลฤา สมเด็จพระบรมโลกนารถเจ้า จึงยัณฑูรพระพุทธบริหารว่า
ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ธรรมดาว่าพระโสดาบันบุทคลที่จะกระทำปาณาติบาต
นั้นยมิได้มี นางนั้นกระทำตามยังคัยสามีแห่งตน แลจิตรแห่งนางจะได้
คิดว่าสามีอาตมาจงถืออาวุธนี้ไปฆ่าสัตวเถิด จะได้ดำริห์ดังนี้หามิได้
แล้วจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนาด้วยพระคาถาว่า

"ปาณิมฺหิ เจ วโณ นาสฺส หเรยฺย ปาณินา วิสํ
นา วณํ วิสมเนฺวติ นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต."

ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าบุทคลผู้ใด มีมืออันปรกติดี ปราศจากบาด
แผลบุทคลผู้นั้น จะพึงถือเอาซึ่งยาพิษด้วยมือแห่งตน ยาพิษนั้นก็มิได้
ซาบเข้าไปในหัดถาพยพ อันนี้แลมีครุวรรณาฉันใด อันว่าบาปก็มิได้มี
แก่นางเศรษฐีธิดา ซึ่งส่งอาวุธให้แก่สามีด้วยปราศจากอกุศลเจตนา
ก็มีอุประไมยเหมือนดังนั้น มีพระพุทธพยากรณ์ปลดเปลื้องความสงไสย
แห่งสงฆ์ทั้งปวงด้วยประการฉนี้ แลกิริยาที่นางเศรษฐีธิดา ส่งอาวุธ
ให้ด้วยมิได้ตัดเสียซึ่งคำยังคัยแห่งสามี หาอกุศลเจตนายมิได้ดุจใด
อันว่าบรมกระษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ผู้ดำรงไอสริยสมบัติ แลดำรัสใน
ราชกิจจานุกิจทั้งปวง ก็มิได้ตัดเสียซึ่งโบราณราชขัญญัติ แต่หาอกุศล
เจตนายมิได้ดุจนั้น

อนึ่ง ข้อซึ่งกระษัตริย์ทั้งสองจะวางพระอารมณ์ให้พ้นจากมิจฉาชีพ
ประการใดนั้นเนื้อความวิสัชนาก็เหมือนในบทก่อน แต่กระษัตริย์ที่เปน
กัลยาณปุถุชน ประพฤติโดยโบราณจาริตราชขัญญัติมิได้ตัดรอนเสีย

นั้น ก็ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม พระสัพพัญญุตรัสสรรเสริญ มิได้ติเตียนว่าเปนมิจฉาชีพแล้ว จะบ่วยกล่าวดังฤๅถึงกระยัตริย์ทิบรรลุแก่พระโสดานั้นเล่า แลอำนาจพระโสดาปติมรรคญาณนั้น ฆ่าเสียได้ซึ่งมิจฉาอาชีวะในกองมิจฉัตธรรมนั้น ขาดสูญโดยนัยพรรณามาแล้วแต่หนหลัง เหตุฉนี้อาตมภาพทั้งปวงจึงถวายวิสัชนาว่า บรมกระยัตริย์ทั้งสองอันเปนโสดาบันบุทคลนั้น ขาดจากมิจฉาชีพกับทั้งวจีกเจตนาในปาณาติบาตกรรม แลอกุศลทุจริตต่าง ๆ ซึ่งจะให้ผลไปสู่อบายได้นั้น เปนนิราวเสสโดยแท้

แก้ข้อ ๓

ประการหนึ่ง ซึ่งข้อพระราชปุจฉาว่า ท้าวเวสวรรณมหาราชเปนพระโสดาบันบุทคล แต่อมนุษย์บรรสัชซึ่งเปนบริวารแห่งพระองค์นั้น ล้วนกักขละทารุณนัก พระองค์จะว่ากล่าวสั่งสอนลงทัณฑกรรมด้วยกรรมกรณ์อันใด แลจะวางพระอารมณ์เปนประการใดนั้น อาตมภาพทั้งปวง พิจารณาเห็นโดยอัตโนมัตยาธิบายถวายวิสัชนาว่า ท้าวกุเรรุราชโลกบาลยพิตรก็จะวางพระอารมณ์เหมือนกันกับสมเด็จพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้ามหานาม เหตุพระองค์เปนพระโสดาด้วยกัน ซึ่งจะไว้พระอารมณ์ต่างกันนั้นหามิได้ แลกองยาปธรรมทั้งปวงที่เปนส่วนพระโสดาประหารเสียได้ดุจถวายวิสัชนาในบทก่อนนั้น ก็ขาดสูญจากพระกระมลสันดานเหมือนกัน มาตรว่าพระองค์จะว่ากล่าวหมู่นิกรบรรสัช ก็จะมิได้ตัดเสียซึ่งจาริตเทวราชประเพณีสืบมา แต่ซึ่งจะปลงพระไทยลงในที่จะกระทำกรรมกรณ์อาญา ด้วยอกุศลเจตนานั้นมิได้มี แลข้อซึ่งพระองค์มา

กรายทูลถวายอาฏานาฏิยปริตแก่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าเปนธรรมอาญา
ให้จตุพิธบรรสัชในพระพุทธสาสนาเจริญ เพื่อจะป้องกันสรรพอุปัทวันตราย
อันบังเกิดแต่มนุษยไภย แล้วแลทูลบรรยายซึ่งเทพทัณฑอาญานั้น
มีพระบาฬีในคัมภีร์สุมังคละวิลาสินีอรรถกถาว่า

“จตฺตาโร มหาราชาโน อาฏานาฏิยนคเร นิสินฺนา สตฺตพุทฺเธ
อารพฺภ อิมํ ปริตฺตํ พนฺธิตฺวา เย สตฺถุ ธมฺมอาณํ อมฺหากญฺจ ราชอาณํ น
สุณนฺติ เตสํ อิทญฺจิทญฺจ กริสฺสามาติ สาวนํ กตฺวา” แปลเนื้อความว่า
ท้าวมหาราชทั้งสี่นั้น มาสโมสรสันนิบาตณเมืองอาฏานาฏิยเทพธานี
อันมีในชั้นจาตุมมหาราชิกะเทวโลกแล้ว ทรงพระปรารภซึ่งพระคุณแห่ง
สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าทั้ง ๗ พระองค์มีพระพุทธวิปัสสีเปนต้น นิพนธ์
เข้าเปนพระคาถา ชื่อว่าอาฏานาฏิยปริต เหตุรจนาในเมืองอาฏานาฏิย
เทวนคร เพื่อจะถวายให้เปนธรรมอาญาแห่งสมเด็จพระธรรมราชเจ้า
จึงให้กระทำพระราชกฤษฎีกา ประกาศแก่หมู่มนุษย์บรรสัชทั้งสี่จำพวก
อันอยู่ในเทวอาณาประวัติแห่งพระองค์ให้รู้ทั่วกันว่า อมนุษย์ผู้ใดมิได้
ฟังซึ่งธรรมอาญาแลราชอาญาแห่งเรา แลเบียดเบียฬซึ่งพุทธบรรสัช
อมนุษยนนกจะตองเทพกรรมกรณอย่างน ๆ อมนุษยมีเหลกขทงหลาย
จักพึงกระทำตามอย่างที่กระทำแก่ผู้ล่วงพระราชบัญญัติโดยจารีตเทวโลก
ประเพณีอันมีมาแต่ก่อน เบื้องว่าท้าวมหาราชทั้งสี่ มีท้าวกุเวรราชเปน
ต้น ตั้งไว้ซึ่งเทพอาญาประกาศแก่อมนุษย์บรรสัชดังนี้แล้ว ก็นำพระ
อาฏานาฏิยปริตนั้นมาถวายแก่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า ล้ำท้าวมหาราช

ทั้งสิ้นนั้น อันว่าท้าวเวสวรรณมหาราชพระองค์นี้ กอปรด้วยวิสาสะกับพระยรมครูยิ่งกว่าท้าวโลกบาลทั้งสาม จึงทูลถวายพระอาฏานาฏิยปริต แลกล่าวบรรยายซึ่งเทพทัณฑอาญาแต่พระองค์เดียวว่า อมนุษย์ใดมิได้พึงบังคับบัญชาข้าพระองค์ทั้งสิแลกระทำประทุษฐร้ายแก่พุทธบรรสัช อันเจริญซึ่งพระอาฏานาฏิยปริตนี้ อันว่าอมนุษย์มเหสักข์ทั้งหลาย มียักขเสนาบดีเปนต้น ก็จะกระทำโทษแก่อมนุษย์ผู้นั้น ด้วยเทพกรรมกรณ์อย่างนี้ ๆ แลจะได้กราบทูลว่า พระองค์จะกระทำโทษเองนั้นหามิได้ ประการหนึ่งซึ่งท้าวโลกบาลทั้งสี่ มิท้าวเวสวรรณผู้เปนพระโสดาบันบุทคลเปนประธานทรงบัญญัติซึ่งเทพอาญาประกาศแก่อมนุษย์ทั้งปวงนั้น หวังจะให้ยำเกรงซึ่งเทวกรรมกรณ์ห้ามมิให้เบียดเบียฬกระทำประทุษฐโทษแก่คณานิกรมนุษย์พุทธบรรสัชทั้งสี่ มีภิกษุบรรสัชเปนต้น ด้วยพระกระมลเมตรภาพพรหมวิหาร ใช่จะบัญญัติไว้ด้วยโทสะจิตรเจตนาประสงค์แต่จะคอยกระทำโทษอมนุษย์ทั้งปวงนั้นหามิได้ แลพระองค์ทรงบัญญัติห้ามปรามทั้งนี้ เปนพระอานิสงส์ถึงสองประการ คือจะคุ้มครองป้องกันรักษาพุทธบรรสัช ให้เสวยผาศุกวิหาร เหตุพ้นจากอมนุษย์ไภยนั้นหนึ่ง คือจะยังหมู่อมนุษย์ให้เว้นจากยาป ในกิริยาอันเบียดเบียฬบิฑาซึ่งพุทธบรรสัชนั้นหนึ่ง อนึ่งอันว่าเทพทัณฑบัญญัตินี้ มิอุประมาดุจบิดามารดาอันห้ามปรามบุตรว่า อย่าให้กระทำกรรมอันทารุณทุจริต ถ้าบมิฟังคำห้าม แลกระทำกรรมดังนั้นก็จะต้องพระราชอาญาอันสาหัสอย่างนั้น ๆ กล่าวห้ามปรามทั้งนี้ด้วยสามารถมิจิตรกรุณาแก่บุตร จะให้พ้น

จากทุจริตกรรมฉันใดก็ดี อันว่าเทพทัณฑบัญญัติ อันท้าวมหาราชทั้งสี่
มิท้าวกุเวรราชเปนต้นตั้งไว้ หวังจะห้ามปรามอมนุษยนิกรทั้งหลายให้
ยำเกรงยมิให้กระทำประทุษฐโทษแก่พุทธบรรสัช ถ้ายมิฟังอาณัติก
บรรหารแลกระทำกรรมดังนั้นก็จะต้องเทพอาญา อมนุษย์มเหสักข์จะ
กระทำอย่างนั้น ๆ แลซึ่งทรงบัญญัติห้ามปรามทั้งนี้ ด้วยสามารถมิ
พระไทยกรุณาแก่หมู่อมนุษย์ทั้งปวง จะให้เว้นจากครุกรรมก็มิอุปไมย
เหมือนดังนั้น อนึ่งผิวอมนุษย์ใดมิสันดานอันกระด้างยมิได้ยำเกรงซึ่ง
เทพทัณฑอาญา ด้วยทราบเหตุตระหนักว่าท้าวเวสวรรณมหาราชพระองค์
ก็เปนพระโสดายมิได้กระทำทุษฐโทษแก่บุทคลผู้ใดผู้หนึ่ง แลอมนุษย์
ผู้นั้นจะเบียดเบียฬิฑาแก่พุทธบรรสัช ซึ่งเจริญธรรมอาญานั้นก็ดี อัน
ท้าวเทวมหาราชทั้งสามพระองค์ กับอมนุษย์มเหสักข์ทั้งหลาย มียักข
เสนาบดีเปนต้น ที่ยังมิได้บรรลุแก่พระโสดา ก็คงจะกระทำโทษแก่
อมนุษย์ผู้นั้น ด้วยเทพกรรมกรณ์อันสาหัส โดยนัยอันประกาศไว้นั้น
เปนแท้ เหตุท้าวโลกบาลทั้งสี่ ตรัสปฤกษาพร้อมกันห้ามปราม หมู่
อมนุษย์มิให้เบียดเบียฬิฑาพุทธบรรสัช ใช่จะตรัสห้ามแต่ท้าวกุเวรราช
อันเปนพระโสดาพระองค์เดียวนั้นหามิได้ เหตุฉนี้จึงเห็นว่าท้าวเวสวรรณ
มหาราช วางพระอารมณ์มัธยัตอยู่ตามเสกขภูมิ มิได้เกี่ยวข้องในกิจ
ที่จะกระทำโทษแก่อมนุษย์บรรสัชโดยแท้ อาตมภาพทั้งปวงพิจารณา
เห็นในพระคัมภีร์ต่าง ๆ กับทั้งอัตโนมัตยาธิบายถวายวิสัชนาดังนี้ ขอ
ถวายพระพร ๒

พระราชปุจฉาที่ ๓

ว่าจะเอาทองพระพุทธรูปวัดมงคลพิตรซึ่งหักพังอยู่นั้น กับทั้งทองเครื่องประดับสำหรับพระบาง มาหล่อเปนพระพุทธรูปขึ้นอีกองค์หนึ่ง จะควรฤๅไม่

◎ ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๓๘๙ สุกรสังวัจฉรนักษัตรนพศกวสันตฤดูอาสุชมาสศุกรปักษ์ จาตุทัศมีดิถีครุวารบริเฉทกาลกำหนด สมเด็จพระบรมนารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ดำรงราชธรรมทศพิธ ฉัพพิธยาไศรยไตรจริยา อรรคสาสนูปถัมภ์บำรุงพระพุทธสาสนาให้รุ่งเรืองด้วยอามิศบูชาแลปฏิบัติบูชา เปนมหาสักการอันประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน เวลาค่ำเจ้าพนักงานกราบบังคมทูลพระกรุณา รายงานสรรพการพระราชกุศล ซึ่งทรงสร้างพระไตรปิฎกแลทรงสร้างพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์พระวิหารอุโบสถแลการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมทั่วทุกตำแหน่งพระอารามใหญ่น้อยทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชกุศลทรงพระโสมนัศตรัสประภาษ โดยพระราชหฤทัยบันเทิงในพระทานบารมี แลพระศีลบารมี ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ล้วนทรงพระราชศรัทธาอันอุกฤษฐ แล้วทรงพระเต้ายิโญทกอุทิศส่วนกุศลโภชฐาส ให้ทั่วไปแก่สัตวโลกในอนันตจักรวาฬ เพื่อจะให้เปนปัจจัยแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียว พระหฤทัยจะยังสรรพราชกุศลสมภารโพธิญาณบารมีให้แก่กล้า ด้วยพระสัมมัปธานวิริยหาก ให้ทรงพระอุสาหะจึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาธิเบศบดีขางวางมหาดเล็ก ดำเนิรพระราชโองการออกไปเผดียง

สมเด็จพระสังฆราช แลพระราชคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ว่าทรงพระราชดำริถึงพระพุทธรูปวัดมงคลบพิตร เปนมหาพุทธรูปอันใหญ่หลวง พระมหาวิหารนั้นมีหลังคาฝาผนังหักพังทำลายสิ้นสูญมาช้านาน พระพุทธรูปต้องตำฝนทนแดดลมมาจนชำรุดทรุดโทรมไปทั้งพระองค์ ทรงสังเวชพระไทยนัก ครั้นจะทรงคิดจัดแจงให้ขึ้นไปเชิญเอาลงมาบูรณปฏิสังขรณ์เหมือนพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่ได้เชิญลงมาครั้งก่อน ๆ นั้นก็เห็นเปนที่ยากนัก ด้วยพระพุทธรูปวัดมงคลบพิตรทั้งพระองค์ก็ใหญ่ทั้งทองก็มิได้หล่อติดกันเปนแท่งทั้งพระองค์ ก่ออิฐกับปูนกระทำเปนแกนใน แล้วติดรางเหล็กสรวมลงไว้ จึงเอาแผ่นทองมาขุปรับกันเข้าตริงเปนแผ่น ๆ ไปทั่วทั้งพระองค์ ยากที่จะชลอใส่ล้อเลื่อนลากเชิญลงมาได้ ครั้นจะทิ้งไว้ก็เปนกังวล พระไทยมิได้วายที่จะทรงพระปริวิตกบัดนี้ทรงพระราชศรัทธาจะใคร่ให้รื้อเอาแต่แผ่นทองขนลงมาให้สิ้นเชิงจะเอาทองเพิ่มเติมเข้าแล้วจะทรงสร้างหล่อเปนพระพุทธรูปขึ้นใหม่ แต่พระองค์นั้นจะมิได้ใหญ่เท่ากับพระองค์เดิม พระราชดำริห์จะทรงกระทำดังนี้จะควรฤามิได้ควรจะมิโทษฤามิได้ มิโทษประการใด

อนึ่งพระยางเปนพระพุทธรูปเชิญลงมาแต่เมืองเวียงจันท์ ครั้นจะเชิญเข้าประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเล่า พระพุทธลักษณวิลาศก็มิได้งามบริบูรณ์เหมือนด้วยพระพุทธรูปฉลองพระองค์ จะเชิญไว้ด้วยกันก็จะไม่จำเริญพระเนตรเฉลิมพระราชศรัทธา ครั้นจะเชิญไปประดิษฐานไว้ในพระอารามแห่งใดแห่งหนึ่งก็เกรงโจรแลผู้ร้าย ด้วยสรรพเครื่องสักการบูชาประดับพระองค์ล้วนแล้วด้วยแก้วแลทอง ทั้งสิ่ง

ของเครื่องสักการบูชาอื่น ๆ ก็มีมาก พระอัธยาไศรยประกอบด้วยพระกรุณาคุณ จะมิให้ราชไภยอยายทุกข์บังเกิดแก่ฝูงคนที่เปนโจรแลผู้ร้าย จึงมีพระราชบริหารดำรัสหาฤาว่า แม้นจะเอาสรรพเครื่องสักการบูชานั้นมา ที่ควรจะยกจะหลอมก็จะยกจะหลอมที่ควรจะจำหน่ายก็จะจำหน่ายได้วัตถุทองเงินมาแล้วจะหล่อสร้างพระพุทธรูปขึ้นไว้องค์หนึ่ง ให้สำเร็จด้วยสิ่งของเครื่องสักการบูชาดังนี้ จะควรฤามิได้ควรประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงให้พร้อมกันค้นดูพระยาพิคัมภีร์พระอรรถกถาถวายวิสัชนาเข้ามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓

◎ อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระพนรัต พระพิมลธรรม พระธรรมอุดม พระพุทธโฆษาจารย์ พระพรหมมุนี กรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระเทพมุนี พระธรรมไตรโลก พระญาณสมโพธิ พระโพธิวงศ์ พระปรากรม พระญาณวิริย พระวิเชียรโมฬี พระศรีสากยบุตร พระวินัยมุนี พระราชกระวี พระเทพโมฬี พระศรีวิสุทธิวงศ์ ๑๙ พระองค์พร้อมกัน

ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคล พระชนมศุขทกประการ แต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระบวรศรัทธาธิคุณวิบูลยอัธยาสาสนูปถัมภกพุทธการกธรรมสรรพอามิศปฏิบัติบูชามหากิริยาอันประเสริฐ ด้วยมี

พระราชโองการดำรัสให้ราชบุรุษ อัญเชิญพระราชบริหารมาเผดียง อาตมทั้งปวงว่าทรงพระราชรำพึงถึงพระพุทธปฏิมากรวัดมงคลบพิตร พระศิริสัณฐานนั้นใหญ่หลวง แลพระมหาวิหารนั้น มีหลังคาแลผนังหักพังทำลายมาช้านาน พระพุทธรูปต้องตรำฝนทนแดดมาจนชำรุดไปทั้งพระองค์ทรงสังเวชยิ่งนัก บัดนี้ทรงพระราชศรัทธา จะให้รื้อเอาแต่แผ่นทองขนลงมาให้สิ้น จะเอาทองอื่นเพิ่มเติมเข้าอีก แล้วจะทรงสร้างหล่อเข่นพระพุทธรูปขึ้นใหม่ แต่พระองค์นั้นจะย่อมลงยมิคงเสมอกับพระองค์เดิม พระราชดำริห์ดังนี้ จะควรฤามิได้ควร จะมิโทษฤามิได้มิโทษประการใดนั้น

อาตมาภาพ พระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกัน พิจารณาในคัมภีร์ต่าง ๆ พบพระบาฬีในคัมภีร์จุลคันถิมหาวัคค อรรถาธิบายความตามวารพระบาฬีว่า ถ้าพระเจดีย์ชำรุดคร่ำคร่าก็ดี อยู่ในที่อันหาบุคคลจะรักษามิได้ก็ดี ตั้งอยู่ในที่อันมิควรแลที่ใกล้มฤทฉาทิฐี แลที่ใกล้ชนอันเปนยาปก็ดี เบื้องน่าบุคคลจะปราถนาให้เปนบุญ จะทำลายพระเจดีย์เสียก็ดี จะชลอมาแลจะกระทำด้วยอุบายอันใดอันหนึ่งก็ดี สุดแท้แต่กระทำพระเจดีย์นั้นให้เปนองค์ปรกติขึ้นดังแต่ก่อนแล้ว ก็มีผลานิสงส์มากแก่บุคคลผู้นั้น ดุจหนึ่งชีวกโกมารภัจ อันถวายซึ่งติขิณโอสถพอกพระยาทสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าทำลายพระโลหิตซึ่งห้ออยู่นั้นออกเสียให้สิ้น แล้วถวายพระโอสถสมานพระมังษะ กระทำให้พระยาทหายแผลเปนปรกติดังเก่า ประกอบด้วยบุญผลานิสงส์เปนอันมาก

อนึ่งถ้าจะว่าด้วยพระพุทธรูปเล่า อรรถาธิบายก็เหมือนกันกับพระเจดีย์นั้น ประการหนึ่งผิวพระเจดีย์แลพระพุทธรูปอันกระทำไว้ก่อนนั้นยมิได้งาม ชนทั้งหลายปราถนาจะกระทำให้งามกว่าเก่า จักทำลายเสียแลจะชลอมาก็ดี แต่ถ้าว่ากระทำให้เปนองค์ปรกติขึ้นดังเก่าได้แล้ว ก็จะมิผลานิสงส์เปนอันมากแก่ชนพวกนั้น เหตุกระทำด้วยกุศลจิตรเปนเดิมคุจชีวกโกมารภัจ แลความในพระบาฬีนั้นว่าแต่กระทำให้เปนปรกติดังเก่า จะได้ออกความชัดว่า ถ้าบุคคลรื้อองค์พระพุทรูป มากระทำเปนองค์พระพุทธรูป รื้อองค์พระเจดีย์มากระทำเปนองค์พระเจดีย์ พระองค์จะใหญ่เท่าพระองค์เดิมแลจะย่อมกว่าพระองค์เดิมก็มิได้กำหนด คงเรียกว่ากระทำให้เปนปรกติดังเก่า จะได้ออกความชัดดังนี้หามิได้

อาตมภาพทั้งปวงปฤกษาพร้อมกัน เห็นโดยอัตโนมัตยาธิบายถวายวิสัชนาว่า ถ้าบุคคลกระทำด้วยจิตรเจตนาเปนกุศลแล้วก็คงเปนกุศลโดยแท้ แต่บุราณจาริตขัตยราชประเพณี มิได้ทรงกระทำสิบ ๆ กันมาแต่ก่อน เหมือนครั้งเมื่อกรุงเทพมหานครแต่บุราณนั้น พระพุทธไสยาศน์วัดปาโมกข์ กระแสน้ำเซาะตลิ่งรุ้งเข้าไปใต้รากพระวิหาร สมเด็จพระมหากระษัตริย์เจ้าแต่ก่อน ก็ให้ประชุมพระราชาคณะปฤกษาว่าถ้าจะรื้อองค์พระพุทธรูปไปก่อขึ้นใหม่นั้นจะควรฤามิได้ควร ครั้งนั้นพระราชาคณะซึ่งสามารถในพระปริยัติโดยยิ่งพร้อมกัน ถวายพระพรให้ชลอไปทั้งพระองค์ ไปประดิษฐานไว้ในที่อันควร แล้วก่อพระวิหารสรวมลงให้เปนปรกติเหมือนดังเก่า

อนึ่งครั้งเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรมไอยกาธิราชเจ้านั้น ก็ได้อัญเชิญพระศิริสรรเพชญ์ พระพุทธรูปทรงยืนสูง ๗ ศอกลงมาแต่กรุงเก่า ชำรุดไปทั่วทั้งพระองค์ ก็เหลือที่จะปฏิสังขรณ์ให้เปนปรกติได้ จึงมีพระราชโองการดำรัสให้เผดียงปฤกษาพระราชาคณะว่า ถ้าจะทำลายเอาทองในองค์พระเจ้านั้น มาหล่อหลอมให้เปนพระองค์ขึ้นใหม่ จะควรฤๅมิได้ควร ครั้งนั้นเจ้าพระคุณราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงพร้อมกันถวายพระพร ให้อันเชิญเข้าประจุไว้ในพระเจดีย์วัดพระเชตุพน ซึ่งข้อพระราชปุจฉาประการนี้ อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาได้ความในพระบาฬี มิได้ออกความชัด ข้างขราณจาริตราชประเพณี ก็มิได้ทรงกระทำเปนเยี่ยงอย่างสืบ ๆ กันมา

ประการหนึ่งซึ่งพระราชปุจฉาว่า จะเอาสิ่งสรรพเครื่องประดับเครื่องบูชาของพระบางนั้นมา ที่ควรจะยุบจะหลอมก็จะยุบจะหลอม ที่ควรจะจำหน่าย ได้วัตถุทองเงินมาแล้ว จะหล่อสร้างเปนพระพุทธรูปขึ้นใหม่อีกพระองค์หนึ่งเพราะจะมิให้ราชไภยกับอยายทุกข์บังเกิดแก่ฝูงคนที่เปนโจรผู้ร้าย จะควรฤๅมิได้ควรประการใดนั้น

อาตมาภาพพระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกัน ขอพระราชทานอนโมทนาในส่วนสระราชกุศล ที่มีพระกระมลเมตตาแก่ฝูงคนที่เปนโจรแลผู้ร้าย กลัวจะต้องราชไภยอยายทุกข์นั้น ก็นับเนื่องเข้าในพระเมตตาบารมีมีผลมากยิ่งนัก แต่อาตมาภาพทั้งปวงพิจารณาดูในคัมภีร์ต่าง ๆ พบพระบาฬีในคัมภีร์ทุติยสมันตปาสาทิกาอรรถกถา อรรถาธิบายความ

ว่า ดอกไม้อันบุคคลปลูกไว้เพื่อประโยชน์จะบูชาแด่พระเจดีย์องค์หนึ่ง แล้วนำไปบูชาพระเจดีย์องค์อื่นต่อไปอีกนั้นมิได้ควร อนึ่งถ้าเห็นฉัตร แลธงอันบุคคลยกไว้บูชาแก่พระเจดีย์องค์หนึ่ง ผิวฉัตรแลธงชิ้งเหลือจากบูชาในที่นั้น จะนำไปถวายแด่พระเจดีย์องค์อื่นต่อไปอีกก็ควรมิได้ มิโทษ ได้ความในพระบาฬีแต่เท่านี้

อาตมภาพทั้งปวง พิจารณาในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งพระบาฬีแล อรรถกถาก็มิได้มิเยิ่งอย่างเปนที่อ้างอิงออกความชัดแต่คัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง ซึ่งจะถวายวิสัชนาว่าควรโดยแท้ ยมิได้ควรโดยแท้นั้นมิได้มิเหตุหาเยิ่งอย่างอ้างอิงเปนพยานยมิได้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๔

(ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

ข้อพระราชปุจฉาว่าสรรพสัตวเกิดมาในโลก ก็ย่อมถึงแก่ความตายเปนธรรมดา แต่ผู้ที่ยังอยู่นั้นต้องมาวิโยคโศกเศร้าระกถึงผู้ตายจนได้เสวยทุกข์วิโยคทุกข์ต่าง ๆ เมื่อเปนเช่นนี้จะว่าผู้ที่รักใคร่อาไลยถึงนั้น ได้ทำยาปอกุศลไว้ประการใด แลจะได้พ้นจากทุกข์โทมนัสนั้น จะปรนิบัติประการใด แลผู้ที่เศร้าโศกถึงญาติที่ตายไปแล้วนั้น จะมีประโยชน์อันใดแก่ญาติที่ตายไปแล้วเหล่านั้นบ้างฤาไม่

แก้พระราชปุจฉาที่ ๔

อาตมภาพ พระพิมลธรรม จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนาในพระราชปุจฉามานั้น อาตมภาพพิจารณาตฤกตรองไป เห็นความว่าลักษณะบุคคลทั้งหลาย อันเปนปุถุชนที่ยังเวียนวนอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมมีจิตรตกไปจากยินดีแลความสุขโดยมาก ย่อมกอยไปด้วยทุกข์โทมนัสขัดอยู่มิได้ขาดเลย เหตุไฉนจึงเปนไปดังนั้นเล่า เหตุว่าสัตวทั้งหลายนั้นย่อมปราศจากสิ่งอันเปนที่รักใคร่ ก็อันใดเล่าซึ่งเปนที่รักนั้น สิ่งอันเปนที่รักนั้นได้แก่สัตวแลสังขาร คือบุตรแลภรรยาประยูรวงศาญาติกามารดาคณาญาติทั้งหลาย แลทรัพย์สมบัติทั้งปวงเหล่านี้ เปนที่รักใคร่แก่สัตวทั้งปวง ปางเมื่อชนทั้งหลายมีบุตรภรรยาเปนต้นนั้น ครั้นต้องแสงพระอาทิตย์อันกล้าหาญ กล่าวคือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์เข้าแล้ว ก็ถึงซึ่งสภาวะหาบัญญัติมิได้ ก็ทำลายสายสูญล่วงลับไป แต่บุคคลที่ยังเหลืออยู่นั้น ย่อมกอยไปด้วยทุกข์โทมนัส รฦกถึงผู้ที่รักใคร่อันดับสูญไปนั้น ก็เมื่อเปนอย่างนี้จะว่าบุคคลที่รักใคร่อาไลย

ถึงนั้นได้กระทำซึ่งอกุศลกรรมไว้เปนประการใด ซึ่งเช่นทั้งนี้เพราะ
อกุศลอันตนได้กระทำไว้แต่ชาติปางก่อน ปางก่อนนั้นตนได้กระทำปาณา
ติบาตกรรม ครั้นตนกระทำกาลกิริยาตายแล้ว ก็ไปยังเกิดในอบายภูมิ
ทั้ง ๔ ครั้นจุติจากอบายภูมิแล้ว ก็ขึ้นมายังเกิดในมนุษยโลก เมื่อมา
ยังเกิดนั้นฝ่ายกุศลอันตนกระทำไว้แต่ปุพพชาติปางก่อนนั้น เข้าอุปถัมภ์
เปนชนกกรรมนำปฏิสนธิให้มายังเกิดในสกุลอันสูง อุดมไปด้วยสมบัติ
ทั้งหลายเปนอันมาก ครั้นนานมา ๆ ผลวิบากแห่งปาณาติบาตที่ตน
กระทำไว้นั้นยังหาสิ้นไม่ จึงมาให้ผลเข้าเบียดตน ให้วิโยคพลัดพราก
จากสัตวแลสังขารอันเปนที่รัก กระทำซึ่งบุคคลผู้นั้นให้ได้ความทุกข์
โทมนัส เปนไปทั้งนี้ก็เพราะผลแห่งปาณาติบาตกรรมสิ่งทั้งนั้น เมื่อ
บุคคลจะปรนิบัติให้ปราศจากซึ่งวิปโยคทุกข์นั้น พึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์
เหตุมิฉะนั้นในปรมรรถโชติกาอรรถกถาขุททกปาฐว่า “ปาณาติปาตา
เวรมณิยา เจตฺถ ฯล ฯ ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธิ อวิปฺปโยคตา
ทิฆายุกตาติ” สำแดงข้อความว่า ผลทั้งหลายมีต้นว่า “องฺคปจฺจงฺค
สมนฺนาคตตา” คือภาวะบริบูรณ์ด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ ๑ “อาโรหปริณาห
สมฺปตฺติ” คือบริบูรณ์ไปด้วยกายอันสูงแลเปนปริมณฑล ๑ “ชวสมฺ
ปตฺติ” คือบริบูรณ์ด้วยกำลัง ๑ “สุปติฏฺฐิตปาทตา” คือภาวะมีท้าวตั้ง
เปนอันดี ๑ “ชารุตา” คือภาวะรุ่งเรือง ๑ “สุจิตา” คือภาวะสอาด ๑
“มุทุตา สุขิตา” คือภาวะอ่อนแลเปนศุข ๑ “สุรตา มหพฺพลตา” คือภาวะ
แกล้วกล้าแลมีกำลังมาก ๑ “วิสิฏฐวจนตา” คือภาวะมีถ้อยคำอันสละ

สลวย ๑ “อเภชฺชปริสตา” คือภาวะมีบริสัชมิได้พลัดพรากจากตน ๑ “อฉมฺภิตา” คือภาวะมิได้สดุ้งตกใจกลัว ๑ “อปฺปโลมหฏฺฐกตา” คือภาวะอันขนชาติมิได้ ๑ “ปรปกกเมน อมรณตา” คือภาวะมิได้ตายด้วยความเพียรแห่งผู้อื่น ๑ “อนนฺตปริวารตา” คือภาวะมีบริวารหาที่สุดมิได้ ๑ “สุรูปตา สุสณฺฐานตา” คือภาวะมีรูปงาม แลมีสัณฐานอันงาม ๑ “อปฺปาพาธตา อโสกิตา” คือภาวะมีอาพาธน้อยแลมีความโศกน้อย ๑ “โลกปิยตา” คือภาวะเปนที่รักแห่งสัตวโลก ๑ “ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธิ อวิปฺปโยคตา” คือภาวะมิได้พลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันพึงรักแลยังจิตรให้จำเริญ ๑ “ทีฆายุกตา” คือภาวะมีอายุยืน ๑ แลผลวิเศษดังสำแดงมานี้เปนผลแห่งการเว้นจากปาณาติบาต

ซึ่งมีพระราชปุจฉาว่า จำเดิมแต่ได้เสวยซึ่งวิบูลราชสมบัติมา จะได้มีความประมาทหามิได้ อุสาหะบำเพ็ญศีลทานการกุศลมิได้ขาด ได้ฐาปนาการพระอารามทั้งหลายไว้เปนอันมาก แล้วได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่ชนทั้งหลาย มีพระราชบุตรแลพระราชธิดาเปนอาทิ ที่ชอบอัชฌาไศรยจะได้เปนที่ปฤกษารักษาซึ่งแผ่นดินสืบไป ไฉนเล่าผลแห่งกุศลที่ได้อุทิศให้แก่ชนทั้งหลายนั้น จึงมิให้ผลแก่ตนแลคนทั้งปวงให้เห็นเปนที่ประจักษ์บ้างเล่า ซึ่งพระราชกุศลที่พระองค์บำเพ็ญนั้น ก็มีผลานิสงส์เปนอเนกอนันต์ คงจะให้ผลไปในอนาคตกาลสิ้นกาลช้านาน ซึ่งจะจัดเปนทิฏฐธรรมเวทนียกรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ไม่ได้ ซึ่งผลจะเปนทิฏฐธรรมเวทนียกรรมในชาตินั้นนั้น ต่อเมื่อได้พร้อมด้วยสัมปทาทั้งสี่จึงจะให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ได้ แลบรมบพิตรพระราช

สมภารผู้ประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธาบำรุงพระบวรสาสนาในครั้งนี้เปน
ที่สุดที่แล้ว ทรงกระทำซึ่งพระราชกุศลเปนอาจิณมิได้ขาด พระชนมายุ
จะวัฒนาจำเริญสืนกาลนาน ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขารแล้ว อาไศรย
เพราะพระราชกุศลเปนอาจิณกรรม ก็จะน้อมนำพระองค์ให้ไปยังเกิด
ในเทวโลก สมด้วยพระพุทธฎีกาตรัสเทศนาไว้ว่า “อิธ โมทติ
เปจฺจ โมทติ” บุคคลผู้ใดเมื่ออยู่ในมนุษยโลก กอปรด้วย
ศรัทธาเชื่อมั่นในศีลทานการกุศลทั้งหลาย อุสาหะยินดีในที่กระทำการ
กุศล ครั้นนานมาเกือบใกล้จะถึงมรณาสันภาพ แลมีอารมณ์ตฤกตรอง
ในกองกุศลที่ตนได้กระทำไว้นั้น ก็มีความยินดีในกองการกุศลแห่ง
อาตมา ครั้นจุติแล้ว ก็ได้ขึ้นไปยังเกิดในที่อันชื่นชม คือสมบัติใน
เทวโลก แลบุคคลได้กระทำบาปนั้นย่อมมีความเดือดร้อนไปด้วยอกุศล
เมื่อจะใกล้ดับสูญนั้นพิจารณาไป ก็เห็นแต่อกุศลที่ตนได้กระทำไว้ ก็
บังเกิดวิปฏิสารเดือดร้อนด้วยกรรมแห่งตน ครั้นดับสูญแล้วก็ไปยังเกิด
ในที่อันเดือดร้อนคืออบายภูมิทั้งสี่ ตรัสเทศนาไว้ฉนี้

อนึ่งเล่าพระพุทธองค์ตรัสเทศนาไว้ว่า “เปมโต ชายเต โสโก
เปมโต ชายเต ภยํ” ซึ่งโศกเศร้าโสกาภยันตราย จะบังเกิดขึ้นแก่
สัตวทั้งปวงนั้น ก็ย่อมบังเกิดขึ้นแต่ความรักนั้นสิ่งเดียว พระธรรมเทศ
นาตรัสไว้ฉนี้ นักปราชญ์ผู้กอปรด้วยธรรโมชฌปัญญาพิจารณาดูเหตุญ
ซึ่งอนิจจาธรรมแห่งสัตวทั้งหลาย แล้วก็พึงบำบัดเสียซึ่งวิปโยคทุกข์ให้

เขาบางจากสันดานแห่งตนด้วยตทังคปหานแลวิขัมภนปหาน บุคคลผู้ใด
มิสติรงับเสียได้ซึ่งความโศกให้เบาบางลงได้บ้าง ทำซึ่งจิตรแห่งตนให้
เกษมจากธุลีคือทุกข์โทมนัสได้แล้ว ก็เปนอุตมมงคลอันอุดมในอิธโลก
แลปรโลก

อนึ่งเล่าในคัมภีร์ปรมรรถโชติทีปนีอรรถกถาขริยาปิฎกนั้นมีบาฬีว่า
“เปตสฺส หิตาย รุณฺณาทิกำ วา” สำแดงข้อความว่า บุคคลที่เศร้า
โศกร่ำไรรักซึ่งญาติอันดับสูญไปแล้วนั้น ประโยชน์แลความสุขอันใดซึ่ง
จะบังเกิดไปถึงหมู่ญาติทั้งปวงไม่มีเลย มีแต่จะกระทำซึ่งกายของตน
ให้ได้ความเดือดร้อนอย่างเดียว “เอวำ ติฏฐนฺติ ญาตโย อวิทูรสิโน”
มีบาฬีในคัมภีร์มงคลทีปนี สำแดงข้อความว่า ถึงจะร่ำไรเศร้าโศก
ประการใด ๆ ก็ดี ญาติที่ดับสูญไปนั้น ซึ่งจะได้กลับฟื้นเปนขึ้นมา
ก็หามิได้ ตั้งอยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้น

อนึ่งเล่าพระองค์ตรัสเทศนาไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า “ปุตฺตมตฺถิ
ธนมตฺถิ อิติ พาโล วิหญฺญติ” เปนอาทิฉนี้ ว่าบุคคลเปนพาลหาปัญญา
มิได้ ย่อมพิรี้พิไรไปว่าลูกหญิงของข้า ลูกชายของข้า หลานของข้า
แลสมบัติทั้งปวงเปนของข้า ย่อมว่ากล่าวไปฉนี้เนือง ๆ อาศรัยเพราะ
ปราศจากวิจารณปัญญา เมื่อพิจารณาไปซึ่งสิ่งของทั้งปวงนั้นก็ใช่ของ
อาตมาสิ้นทั้งนั้น พระธรรมเทศนาโปรดไว้ฉนี้ แลจะชื่นเศร้าโศกไปใช่วิไสย
ให้ดูเยี่ยงอย่างชนทั้งหลาย อันมิได้เศร้าโศกในกาลเมื่อบุตรของอาตมา
อันอสรพิษขบตายนั้น อนึ่งเล่าความตายนั้นเปนธรรมดา ประเวณี
แห่งสัตวโลกทั้งหลาย อันท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสาร อันมรณะนั้นจะได้

เว้นจากบุคคลนั้นหามิได้ อนึ่งเล่าในคัมภีร์จริยาปิฎก มีข้อความว่า “คุณำ อนุสฺสรนฺโต” ถ้าแลบุคคลที่ยังอยู่นั้น รฦกถึงคุณแห่งผู้ตายนั้น แล้วก็พึงกระทำกองการกุศลแล้ว ก็พึงอุทิศส่วนกุศลไปถึงเทอญ ก็จะประกอบด้วยผลานิสงส์แก่ผู้ตายสูญไปนั้นเปนอันแท้ อนึ่งเล่าผู้ประกอบไปด้วยวิจารณปัญญา พิจารณาเห็นทุกขลักขณะแลอนิจจลักขณะแลอนัตตลักขณะ ก็พึงเจริญมรณานุสติกรรมฐาน โดยอาการเจดประการอันมีในคัมภีร์วิสุทธิมัคนั้น พึงศึกษาอารมณ์แห่งตนให้แกล้วกล้าในพิจารณาซึ่งมรณานุสติกรรมฐานไว้ให้ชำนิชำนานแต่เนิ่นๆ พึงดูเยี่ยงอย่างประเวณีแห่งโพธิสัตวเจ้าอันบำเพ็ญซึ่งพระโพธิญาณ พระองค์ย่อมให้ปัญญามหาบริจาค มีน้ำพระไทยมิได้ย่อหย่อนพระบารมีตามตันติพุทธประเพณีพระมหาสัพพัญญูโพธิสัตว ที่ได้ตรัสแต่กาลปางก่อน

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชสมภารเจ้าได้เสวยซึ่งวิบูลราชสมบัตินั้น เพราะพระราชกุศลอันพระองค์ได้กระทำไว้แต่ในบุพพชาติปางก่อน เหตุพระบาฬีในนิธิกัณฑสูตรว่า “ปเทสรชฺชำ อิสฺสริยำ จกฺก สพฺพเมเตน ลพฺภติ” อรรถาธิบายความว่า “ปเทสรชฺชำ” อันว่าสมบัติในประเทศก็ดี “อิสฺสริยำ” อันว่าภาวะเปนใหญ่ คือสมบัติแห่งจักรพรรติราชก็ดี “จกฺกวตฺติ สุขำ ยียำ” อันว่าความสุขแห่งพระยาจักรพรรติ อันบุคคลปรารถนายินดีก็ดี “เทวรชฺชำ ทิพฺเพสุ” อันว่าสมบัติแห่งเทพยดาในเทวโลกก็ดี แลผลทั้งสิ้นประเทศรัชเปนต้น ดังถวายวิสัชนามานี้ แต่ล้วนบุคคลได้ด้วยบุญนิธิ ขุมทรัพย์คือบุญสิ้นทั้งนั้น

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชปุจฉาดังนี้ ใช่วิไสยที่อาตมภาพจะวิสัชนา ได้เปนวิไสยแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิสัชนา อาตมภาพพิจารณาดูพยบาฬสองแห่ง คือปรมรรถโชติอรรถกถาขุททกปาฐ ๑ นิธิกัณฑสูตร ๑ พยบาฬสองแห่งเท่านี้ ขอถวายพระพร ๗

พระราชปุจฉาที่ ๕

(ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

ข้อ ๑ ว่าได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยศิริราชสมบัติ

ข้อ ๒ ว่าด้วยทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แลพระพันปี หลวง แลพระบรมราชปะยูรวงศานุวงศ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระยาท แลราชพาหนะทั้งปวงว่า ยังไม่สมควรที่จะล่วงลับไป ไฉนจึงล่วงลับไป

ข้อ ๓ ว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลไว้เปนอันมาก แลได้ทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลนั้นแด่สมเด็จประยูรวงศานุวงศ์ มิสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเปนต้น ไฉนพระราชกุศลนั้นจึงไม่ช่วยป้องกันไว้ได้

ข้อ ๔ ว่าจะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงจะมีพระชนม์ยืนนาน แลพรักพร้อมด้วยพระราชโอรสราชธิดา แลพระประยูรวงศานุวงศ์ทั้งปวง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๕

อาตมภาพ พระธรรมเจดีย์ มุนิวงศนายกติปิฎกธรา มหาคณฤศร. บวรสังฆาราม คามวาสี อันสถิตย์ณจักรวรรดิราชาวาศวรวิหารพระอารามหลวง ขอถวายพระพรว่า อาตมภาพได้รับพระราชทานข้อพระราชปุจฉามาแล้ว พิจารณาในข้อพระราชปุจฉาแต่ต้น จนอวสาน ก็เห็นว่าจะทรงทรายในพระราชบวรสันดานแล้ว ด้วยทรงพระ

สดับพระสัทธรรมเทศนาทั่วไปในห้องพระไตรปิฎกแล้ว จักถวายวิสัชนาโดยสังเขปกถาตามแต่จะได้ พอประดับพระสติปัญญาบารมี

แก้ข้อ ๑

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า ได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า ประพฤติเปนไปด้วยอำนาจบุญญาภินิหาร หากได้ทรงบำเพ็ญมาแต่เบื้องบุริมภพโดยวารพระบาฬีในนิธิกัณฑสูตรว่า “เอสเทวมนุสฺสานํ สพฺพกามทโท นิธิ ฯลฯ สพฺพเมเตน ลพฺภติ” เนื้อความว่าบุญนิธิ ขุมทองกล่าวคือบุญนี้ ย่อมสำเร็จความปราถนาแห่งเทพยดาแลมนุษย์ทั้งปวง “ยํยเทวาภิปตฺเถนฺติ” เทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลาย จะปราถนาซึ่งสมบัติสิ่งใด ๆ ก็ย่อมได้ตามความปราถนาสิ้นทุกประการ ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าวคือบุญ “สุวณฺณตา สุสรตา” อันึงบุทคลมีฉวีวรรณพรรณแห่งกายอันงามเปรียบเสมอด้วยทองแลมีสุรเสียงอันไพเราะห์ ประดุจเสียงแห่งท้าวมหาพรหมแลนกกรเวกก็ดี “สุสณฺฐาณํ สุรูปตา” อันึงบุทคลจะมีสัณฐานแห่งสรีรกายอันงาม สถานประเทศแห่งอังคาพยพใหญ่น้อยควรจะเสมอก็เสมอ ควรจะเต็มก็เต็ม ควรจะกลมก็กลม แลมีสกลกายินทรีย์อันงามพร้อม คือไม่สูงหนักไม่ต่ำหนัก ไม่พีหนักไม่ผอมหนัก ไม่ดำหนักไม่ขาวหนัก นั้นก็ดี “อาธิปจฺจํ ปริวาโร” บุทคลจะได้เปนอธิบดี คือได้เปนขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล มีบริวารมากนั้นก็ดี สมบัติทั้งปวงนี้บุทคลย่อมได้ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าว

คือกองบุญ “ปเทสรชฺชํ อิสฺสริยํ” อันึ่งบุทคลจะได้เปนอิศราธิบดิเปนใหญ่ในประเทศราช แลผ่านสมบัติเปนบรมจักรพรรดิ์ได้เปนใหญ่ในทวิปทั้ง ๔ นั้นก็ดิ “เทวรชฺชมฺปิ ทิพฺเพสุ” บุทคลอันเปนมนุษย์ได้ไปเสวยสมบัติทิพในเทวโลก เหมือนพระยาสกมันทาตุราชนั้นก็ดิ บุทคลอันจุติจากมนุษยโลกแล้ว ได้ไปเปนเทวราชเปนใหญ่ในเทวโลกนั้นก็ดิ สมบัติทั้งปวงนี้บุทคลย่อมได้ด้วยบุญนิธิขุมทองกล่าวคือกองบุญ ใช่แต่เท่านั้นบุญนิธินี้ ย่อมให้สำเร็จผลตลอดจนพระโลกุตรสมบัติ อาไศรยวารพระยาพิดังนี้ แลซึ่งได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ ก็จัดได้ชื่อเปนไปด้วยกุศลรายิพระยารมิได้บำเพ็ญมาแต่ในกาลปางก่อน

แก้ข้อ ๒

ประการหนึ่ง ซึ่งทรงพระปริวิตกปรารภถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง ถึงว่ายังไม่ควรที่จะเสด็จสวรรคต แลด่วนเสด็จสวรรคตล่วงไป พระบรมราชประยูรวงศานุวงศ์ มิองค์สมเด็จพระอนุชาธิราชเปนอาทิ ก็ยังไม่ควรจะเสด็จทิวงคต ไฉนจึงเสด็จทิวงคตล่วงไป แลข้าพระบาทบริจาฝ่ายใน แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวงฝ่ายน่า ก็ยังไม่ควรที่จะลาล่วงลับไป เหตุไฉนจึงถวายบังคมลาล่วงลับไป แลราชพาหนะทั้งปวงเล่าก็ยังไม่ควรที่จะล่วงลับไปก็ดิ

ข้อนี้อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า เปนไปด้วยอำนาจผลแห่งอกุศลกรรมของท่านที่มีมาแล้วในกาลก่อน อาไศรยวารพระยาพิในคัมภีร์พระสารสังคหะแลทศศีลว่า “ปาณาติปาโต ฯลฯ ปาณาติปาตสฺส

วิปาโก” ความว่า บุทคลผู้ใดกระทำปาณาติบาตกรรม บุทคลผู้นั้นเมื่อ
ได้มาเกิดเปนมนุษย์นั้น เศษยาย่เปนกรรม ๔ ประการคือ อุปฺปีฬกะ
กรรม ๑ อุปฺปจฺเฉทกะกรรม ๑ ชนกะกรรม ๑ อุปฺปตฺถัมภกะกรรม ๑
เปน ๔ อย่างนี้ อุปฺปีฬกะกรรมนั้น เปนพนักงานที่จะเบียดเบียฬสัตวให้ยากลำยาก
เวทนา อุปฺปจฺเฉทกะกรรม เปนพนักงานที่จะเข้าไปใกล้ ได้โอกาศแล้ว
ก็จะตัดซึ่งชีวิตินทรีย์แห่งสัตวให้ขาด ชนกะกรรมเปนพนักงานที่จะยัง
สัตวให้อุบัติยังเกิดในที่ชั่วต่ำช้า อุปฺปตฺถัมภกะกรรม เปนพนักงานที่จะ
อุปถัมภ์ค้ำชูอุดหนุนสัตวให้ได้ทุกข์ได้ยาก ให้ได้ความลำยากเวทนา
มีประการต่าง ๆ ไม่รู้แล้ว กรรมทั้งหลายให้ผลให้เปนบุทคลมีอายุสั้น
พลันมรณภาพแต่ในปฐมไวยแลมัชฌิมไวย “ยีเยหิ มนาเปหิ วิโยโค”
กรรมที่กระทำไว้วิโยคพลัดพรากจากสัตวแลสังขารอันเปนที่รักแลเปนที่
ยังจิตรให้เจริญก็เพราะปาณาติบาต ใช่แต่เท่านั้น ปาณาติบาตนี้มีโทษ
มากอยู่ สมเด็จพระบรมครูตรัสเทศนาแก่ศุภมานพ ในศุภสูตรในคัมภีร์
พระมัชฌิมนิกายอุปริปัณณาสว่า “มาณว” ดูกรศุภมานพ “มนุสฺสา”
อันว่ามนุษย์ทั้งหลาย “กมฺมสฺสกา” มีกรรมเปนของแห่งตน “กมฺม
ทายาทา” อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเปนทรัพย์แห่งตน “กมฺมโยนิ”
อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรมเปนกำเนิดแห่งตน “กมฺมพนฺธุ” อนึ่งมนุษย์
ทั้งหลายมีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ญาติแห่งตน “กมฺมปฏิสรณา” อนึ่งมนุษย์
ทั้งหลายมีกรรมเปนที่พึ่งแห่งตน มนุษย์ทั้งหลายที่เกิดมามีอายุสั้น
พลันมรณภาพแต่ประถมไวยมัชฌิมไวยนั้น ก็เพราะกระทำปาณาติบาต
กรรม ฆ่าสัตวตัดชีวิตในปุริมภพ

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา ย่อมมากไปด้วยโรคาพยาธิมักป่วย มักไข้นั้น "วิเหธนชาติกา" เพราะเหตุเบียดเบียฬสัตวกระทำให้สัตวลำยากป่วยเจ็บ กระทำทัณฑกรรมต่าง ๆ "อทยาปนฺนา" ไม่เอ็นดูสัตวในปริมภพนั้น

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา "ทุพฺพณฺณา" มีสีสันพรรณอันเศร้าหมองนั้น ก็เพราะเหตุมีความโกรธมากในปุริมชาตินั้น

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา "อปฺเปสกฺขา" มีศักดานุภาพน้อยนั้น ก็เพราะเหตุผูกจิตรอิจฉาฤศยาย่ระทุษฐร้ายในลาภสักการครุการมานนะวันทนะบูชาแห่งชนทั้งหลายอื่นในปุริมภพ

อนึ่งบุทคลทั้งหลายที่เกิดมา มีสมบัติพัศถานน้อยนั้น ก็เพราะเหตุมิได้ให้ซึ่งเข้าแลน้ำวัตถายานมาลาคันธะวิเลปนะ แก่สมณะแลพราหมณ์ในปุริมภพ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา มีตระกูลอันต่ำช้านั้น ก็เพราะเหตุไม่มีคารวะเปนคนกระด้างด้วยมานะ ไม่มีคารวะยิดามารดา สมณะพราหมณ์ แลพระอุปัชฌายอาจารย์แลผู้เฒ่าผู้แก่ ควรจะบูชาก็ไม่บูชา ในปุริมชาตินั้น

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "ทุปฺปญฺโญ" เปนคนโง่เง่าเฉาโฉดหาปัญญามิได้นั้น เพราะเหตุไม่ไต่ถามซึ่งอรรถธรรมแก่สมณะแลพราหมณาจารย์ท่านเปนผู้นักปราชญ์ว่า "กิ ภนฺเต กุสลํ" ข้าแต่พระผู้เปนเจ้าผู้เจริญ จะกระทำเปนประการใด จึงจะเปนบุญเปนกุศล "กิ อกุสลํ" กระทำเปน

ประการใดจึงเปนยาปเปนอกุศล จะได้ไต่ถามดังนี้ก็หามิได้ กระทำแต่อกุศลกรรมในปุริมชาตินั้น ครั้นเกิดมาในชาตินี้จึงหาปัญญามิได้ สมเด็จพระศาสดาตรัสพระสัทธรรมเทศนาในอกุศลราษี มีปาณาติบาตเปนต้น แก่ศุภมานพยุติลงเพียงนี้

สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนา "ปาณาติปาตาเวรมณี" ในกุศลราษีมีเว้นจากปาณาติบาตเปนต้น ต้องเข้าในข้อที่ทรงพระปริวิตกว่าจะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดจึงจะมีพระชนมชีพยืนนั้น แก่ศุภมานพว่า "มาณว" ดูกรศุภมานพ "ทีฆายุโก" บุทคลที่มีอายุอันยืนนั้น ก็เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตสันดานมากไปด้วยเมตตากรุณา "ทยาปนฺโน" อนุเคราะห์เอ็นดูสัตว เห็นสัตว์ต้องไภยได้ทุกข์แล้ว ก็คิดอ่านปลดเปลื้องให้พ้นจากมรณภาพด้วยอุบายอันเปนธรรมปราศจากโทษปราศจากบาป

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา "อปฺปาพาโธ" มีความศุขมากไม่อาพาธป่วยไข้ ปราศจากทุกข์โศกโรคไภยนั้น "อวิเหธกชาติโก" เพราะเหตุที่ไม่เบียดเบียฬสัตว ไม่กระทำให้สัตว์ทั้งปวงได้ความลำบากสันดานมากไปด้วยหิริ แลโอตัปปในปุริมชาติปุริมภพ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมาแลมากด้วยญาติมากด้วยสมบัติพัศถาน มิได้ยากมิได้จน เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลอทินนาทาน ไม่ฉกไม่ลักไม่ช่วงไม่ชิงไม่ฉ้อไม่ตระบัดเอาทรัพย์อันเจ้าของหวงแหนรักษา อนึ่งก็มีใจศรัทธาอุสาหะบำเพ็ญทาน ทรมานจิตรตระหนี่เสียได้

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา มิบุตรภรรยาว่าง่ายสอนง่ายตั้งอยู่ในถ้อยคำ มิได้กระทำให้เคืองให้แค้น มีแต่จะแสวงหาประโยชน์มาให้ แต่ใจก็มิได้ส่งไปในภายนอก ได้บุตรภรรยาที่ดี ๆ อย่างนี้ เพราะกุศลที่ตนรักษาศีลกาเมสมิจฉาจารไว้เปนอันดี มิได้ประมาทในปริมชาติ

อนึ่งบุทคลที่เกิดมามีตบะเดชะมาก จะว่ากล่าวสิ่งใดชนทั้งปวงบมิอาจผ่าผืนเกินเลยได้ ชนทั้งหลายนับถือเชื่อฟังตั้งอยู่ในถ้อยคำนั้น ด้วยอำนาจกุศลที่รักษาศีลมุสาวาทไว้ในชาติหนหลัง ในปุริมภพนั้นถือความสัตย์ปราศจากมายา กุศลนั้นติดตามมาอำนวยผล เกิดมาจึงมีตบะเดชะมีสง่า มีวาจาประสิทธิประสาท ชนทั้งหลายบมิอาจจะล่วงจะเกินได้

บุทคลที่เปนนักปราชญ์มีสติสัมปชัญญะ บริบูรณ์ด้วยหิริแลโอตัปปะ มาตรว่าแก่ชราก็หาพ้นหาเพื่อนไม่ เปนคนดีมีสติมาก มิได้รู้เปนใบ้เปนบ้านั้น ด้วยกุศลที่รักษาศีลสุราเมรัยไว้ในปุริมภพ

ตกว่าสรรพสัตวในโลกสันนิวาสจะชั่วจะดีจะมีจะยากจะได้เสวยศุขแลทุกข์นั้น แล้วด้วยกุศลแลอกุศลประชุมแต่ง

อนึ่งบุทคลที่เกิดมา “มหาปญโญ” เปนบุทคลมีปัญญามากเฉลียวฉลาด ก็เพราะกุศลที่ตนไม่ประมาท มีคารวะเคารพแก่สมณะพราหมณาจารย์ท่านผู้เปนปราชญ์ “ปริปุจฉิตา” ไต่ถามว่า “กิ กนฺเต กุสลํ” ข้าแต่พระผู้เปนเจ้า จักกระทำเย่นประการใด จึงจะเปนบุญเปนกุศล “กิ อกุสลํ” กระทำเปนประการใด จึงเปนยาปเปนอกุศล

“กิสาวชฺชำ” กระทำเปนประการใด จึงประกอบไปด้วยโทษ “กิอนาวชฺชำ” ทำเปนประการใด จึงจะไม่มีโทษ อุสาหะไต่ถามแล้วก็ปรนิบัติตามคำสอน แต่ในปุริมชาติ ครั้นเกิดมาชาตินี้ จึงมีสติแลปัญญาปริชาญาณอันประเสริฐ

สมเด็จพระทศพลญาณตรัสประทานพระสัทธรรมเทศนาด้วยบุทคลอันกระทำซึ่งบุญจพิธเวรกรรมทั้งห้า แล้วตรัสเทศนาด้วยบุทคลอันเว้นจากบุญจพิธเวรกรรมทั้งห้า แก่ศุภมานพยลงแล้ว ศุภมานพได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ถวายวิสัชนาโดยสังเขปกถาในศุภสูตรยุติลงแต่เพียงนี้

แก้ข้อ ๓

อนึ่งซึ่งได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เปนต้นว่าทานแลศีลสดับพระสัทธรรมเทศนาแล้วแลทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลนั้น แด่สมเด็จพระประยูรวงศานุวงศ์ มิองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง เปนต้น แลให้ทั่วไปแก่สรรพสัตวทั้งปวง แลพระราชกุศลซึ่งทรงแผ่ให้ยมิอาจข้องกันรักษาซึ่งพระประยูรวงศานุวงศ์ มิองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันปีหลวง เปนต้นไว้ได้ ด้วยอำนาจอกุศลมาตาบิตุฆาฏกรรมมิกำลังกล้า เปนกรรมาวรณ์ข้องกันซึ่งกุศลทั้งปวงเสียได้นั้นอย่างหนึ่ง จะบ่ายกล่าวไปไยถึงโลกิยบุถุชนเล่า จนแต่พระอริยบุทคลอันประเสริฐคือพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า สำเร็จซึ่งสาวกยารมิญาณ เปนบรมอรรคสาวกเบื้องซ้ายแล้ว เมื่ออกุศลคือมาตาบิตุฆาฏกรรมที่พระผู้เปนเจ้ากระทำไว้ในกาลก่อนนั้นมิกำลังกล้า โจรทั้งหลาย ๕๐๐ มา

เข้าแวดล้อมซึ่งวัสนสถานที่อยู่ของพระผู้เปนเจ้าไว้ พระมหาโมคคัลลาน เถรรู้ว่าโจรมาล้อมไว้แล้ว พระผู้เปนเจ้าก็ออกโดยช่องตาลไป วันนั้น โจรทั้งหลายไม่พบแล้ว ไปวันอื่นโจรทั้งหลายก็ไปล้อมเข้าไว้อิก พระผู้เปนเจ้าก็ทำลายปริมณฑลช่องพ้าเหาะไป “เอวํ เต โจรา” โจรทั้งหลายพากันไปแวดล้อมดังนั้นสิ้น ๒ เดือน แล้วก็กระทำอันตรายท่านไม่ได้ ครั้นล่วงเข้าในเดือนเปนคำรบ ๓ พระผู้เปนเจ้าก็รู้ว่า มาตาปิตุฆาฏกรรมนำโจรทั้งหลายมา พระผู้เปนเจ้าก็ไม่หลีกหนี โจรทั้งหลายก็จับพระผู้เปนเจ้าแล้ว ก็ประหารพระผู้เปนเจ้าให้แหลก เหลืออยู่แต่พระธาตุประมาณเท่าเมล็ดเข้าสาร “ฌานเวเธน ถิรํ กตฺวา” พระผู้เปนเจ้าก็ผูกพันพระกายให้มั่นด้วยเชือกกล่าวคือฌาณ มาถวายมมัสการสมเด็จพระทศพลญาณ แล้วกลับไปปรินิพพานในฐานที่นั้น อาตมภาพนำมาถวายวิสัชนาเพื่อจะให้ทรงทราบว่าอกุศลกรรมมีกำลังกล้า

พระมหาโมคคัลลานเถรนี้ ได้ที่เอตทัคคว่าเลิศว่าประเสริฐข้างฤทธิ์แล้ว พระผู้เปนเจ้าก็ไม่เอาฤทธิ์มาบ้องกันโจร คือมาตาปิตุฆาฏกรรมได้ สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าก็เปนอรรคบุทคลอันเลิศยอดโลกแล้ว ก็ยังไม่เอาพระพุทธานุภาพเจ้าไปช่วยพระมหาโมคคัลลาน บ้องกันโจรคือมาตาปิตุฆาฏกรรมได้ จะป่วยกล่าวไปไยกับด้วยโลกิยบุถุชนวัตถุนี้อยู่ในคัมภีร์พระธรรมบท

แก้ข้อ ๔

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า จะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงจะมีพระชนม์ยืนพร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดา พระประยูรวงศานุวงศ์

นั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า แต่ชั้นพระวิสาขามหาอุบาสิกา ท่านมีอายุยืนพร้อมด้วยประยูรวงศาคณาญาติแล้ว ไฉนเล่านางสุทัตตกุมาริกาที่พระวิสาขาตั้งไว้ให้เป็นไวยาวัจกร สำหรับปรนิบัติพระสงฆ์ที่เข้าไปฉันในเรือนวันละ ๒๐๐ นั้น นางสุทัตตีปรนิบัติพระสงฆ์มาไม่สู้ช้าสู้นาน อกุศลของนางสุทัตตีที่กระทำไว้ในปุริมภพนั้น เป็นอุปเฉทกะกรรมเข้าตัดเอาชนมชีพของนางสุทัตตีนั้นให้ขาดเด็ดไปแต่ในประถมไวย กุศลที่นางสุทัตตีกระทำในปัจจุบันชาตินี้ช่วยชีวิตรนางสุทัตตีไม่ได้ กุศลของพระวิสาขานี้ยริบูรณ์ ก็ไม่อาจจะช่วยชนมชีพแห่งนางสุทัตตีได้ บุตรนัดดาคณาญาติที่มีอายุยืนอยู่พร้อมเพรียงกันกับด้วยนางวิสาขานั้น ก็เพราะกุศลที่ตั้งอยู่ในวัตรปรนิบัติ มิศรัทธาเชื่อลงในคุณแห่งพระศรีรัตนไตร บำเพ็ญทานตั้งอยู่ในบัญจางคิกศีล แลพระอัฐางคิกศีลาจารวัตรปรนิบัติเสมอด้วยพระวิสาขามาแต่ในปุริมชาติ จึงมีชนมชีพอายุยืนอยู่พร้อมด้วยพระวิสาขา “กาเรตฺวา” นางให้ชนทั้งหลายกระทำการฌาปนกิจแห่งนางสุทัตตีแล้ว “อสกฺโกนฺตี” นางยมิอาจดำรงซึ่งความโศกไว้ได้ “ทุกฺขิ ทุมฺมนา” นางเสวยซึ่งทุกข์โทมนัสไปยังสำนักนี้แห่งพระศาสดา นางถวายนมัสการสมเด็จพระทศพลญาณแล้ว นั่งร้องไห้อยู่ในฐานที่นั้น สมเด็จพระศาสดามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรนางวิสาขา ไฉนจึงมานั่งร้องไห้อยู่ในฐานที่นี้ พระวิสาขากราบทูลว่า “ภนฺเต” ข้าแต่พระพุทธองค์ผู้ทรงพระเจริญ “วตฺตสมฺปนฺนา” นางสุทัตตีหลานสาวเกล้ากระหม่อม ประกอบด้วยวัตรปรนิบัติดี เป็นที่พึ่งแก่พระสงฆ์

ทั้งหลาย บัดนี้นางวิโยคพลัดพรากจากเกล้ากะหม่อมไปแต่ในประถมไวย เกล้ากระหม่อมจึงมีความโศกาไลยอยู่ในนางสุทัตติดังนี้ พระวิสาขามหาอุบาสิกานี้ ก็มีพระบารมีบริบูรณ์ ได้พระโสดาวัตตาภิรัตมาแต่พระนางมีชนมชีพได้ ๗ ปี นางก็เสวยปิยวิปโยคทุกข์ดังนี้ ถึงมาตรว่าจะเปนไปพร้อมด้วยพระประยูรวงศานุวงศ์บริบูรณ์ เหมือนนางวิสาขาก็ดี ก็ไม่พ้นจากที่เสวยปิยวิปโยคทุกข์

แม้มิได้ยุติด้วยธรรมกถาอะธิบายโวหารในข้อใดข้อหนึ่งก็ดี ขอเดชะพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณพระขันติคุณ จงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอไภยแก่อาตมภาพ ผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๖

(ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

ว่าด้วยสามัคคิรสจะมีคุณประการใด

แก้พระราชปุจฉาที่ ๖

ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๑๙๑ อุศภสังวัจฉรนักษัตรเอกศก เหมันตฤดูมฤคเศียรมาศกาลปักษ์ นวมิดถิสุริยวารปริจเฉทกาลกำหนด อาตมภาพสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระพนรัต กรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระพรหมมุนี พระเทพโมลี ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคล พระชนมะศุขทุกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ด้วยทรงพระราชรำพึงถึงสังสารภัยอันจะบังเกิดมีแก่สรรพสัตวอันบังเกิดในสังสารภพ เหตุปราศจากสามัคคิรสซึ่งกันและกัน และเหตุที่เปนสามัคคิรสนั้นจะมีคุณประการใด และมิได้เปนสามัคคิรสนั้นจะมีโทษประการใด อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวงรับพระราชทานค้นคูพระบาฬีในคัมภีร์ต่าง ๆ พบพระบาฬีในพระคัมภีร์ทีฆนิกายมหาวรรค แลอังคุตตรนิกายสัตตกนิบาตว่า สมเด็จพระสัพพัญญูผู้ทรงสวัสดิภาคเสด็จสำราญพระอิริยาบถอยู่ในคิชฌกูฏบรรพตารามมหาวิหาร “เตน โข ปน สมเยน ราชามาคโธ อชาตสตฺ เวเทหิปุตโต” ครั้งนั้น สมเด็จบรมขัตติยาธิราชมาคธาธิบดี อชาตสัตตุเวเทหิราช โอรสมิพระราชหฤทัย จะใคร่ยกพลจตุรงคทวยหารไปกระทำยุทธนาการ กับ

ด้วยกระษัตริย์ลิจฉวิราชณกรุงไพสาลี ด้วยมีพระกระมลหฤทัยผูกพันธ์พยาบาท แล้วทรงพระราชดำริห์ เห็นว่ากระษัตริย์ลิจฉวิรายฐูมากถึงเจ็ดพันเจ็ดร้อยเจ็ดพระองค์ พร้อมกันดำรงไอสุริยราชสมบัติ รักษาสกลอาณาเขตรแว่นแคว้นวัชชีชนบท บริบูรณ์ด้วยจตุรงคโยธาพลาหาญเปนอันมาก อันจะยุทธนาการเอาไชยชำนะเปนอันยากยิ่งนัก ควรอาตมาจะคิดด้วยนักปราชญ์อันกอประด้วยปัญญา แสวงหาอุบายซึ่งจะได้ไชยชำนะโดยง่าย นามชื่อว่าผู้มีปัญญาอันประเสริฐในโลกนี้ ผู้ใดจะเสมอด้วยสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้านั้นมิได้มี ผิฉนั้นอาตมาจะใช้ให้ราชบุรุยออกไปนมัสการพระยาทยุคล ทูลถามเหตุอันจะมีไชยชำนะแก่กระษัตริย์ลิจฉวิราษฐทั้งปวง เมื่อทรงพระราชดำริห์ฉนี้แล้ว ก็ตรัสใช้วัสสการพราหมณ์มาคธะมหาอำมาตย์ให้ออกไปกราบทูลสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตามกระแสพระราชปริวิตกนั้น สมเด็จพระบรมครูได้ทรงสดับแล้ว จะได้ตรัสตอบแก่วัสสการพราหมณ์หามิได้ มิพระพุทธฎีกาตรัสประภาษถามพระอานนทเถรเจ้าอันนั่งเผ้าอยู่งานพัดว่า “กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี อภิณฺหสนฺนิปาตา สนฺนิปาตพหุลาติ” ดูกรสำแดงอานนท์ท่านยังได้สดับแลฤา ว่ากระษัตริย์วัชชีราษฐทั้งหลายพร้อมกันมาสู่ที่ประชุมเนือง ๆ คือวันละสามครั้งมิได้คิดรังเกียจกังขา ว่าวันวานนี้ประชุมกันแล้ว แลวันนี้จะประชุมกันอีกเพื่อประโยชน์อันใดเล่า มิได้คิดดังนี้ แลมาสู่ที่ประชุม ได้ชื่อว่ามากไปด้วยสโมสรสันนิบาต อรรถา

อิยายว่ายรมขัตติยราชมาตยาอิยดิทั้งหลาย เยียงว่ามิได้มาประชุมกันเนือง ๆ ก็ยมิได้สัดับข่าวสารร้ายแลดี อันยอกมาแต่นิคมคามนครขอบเขตรประเทศต่าง ๆ ว่าเกิดศึกแลเกิดโจรเปนต้น ฝ่ายว่ายุ่จจามิตรหมู่โจรทั้งหลาย รู้ข่าวว่ายรมกระษัตริย์ประมาทมิได้เอาพระไทยใส่ระวังขอยขันธสีมา ก็จะพากันกำเริยกมารยราญชนยทแว่นแคว้น ให้พินาศฉิยหายเนือง ๆ อันว่าเหตุอันเสื่อมจากพระราชเกียรติยศ ก็จะปรากฏมีแก่ยรมกระษัตริย์ด้วยประการดังนี้

อนึ่งเยียงว่ากระษัตริย์แลเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย มาสู่สโมสรสันนิยาตเนือง ๆ ก็จะได้สัดยประพฤติเหตุนั้น ๆ แล้วจะได้จัดแจงพยุหโยธาทหารส่งไปปรายปรามยุ่จจามิตรหมู่ยุ่จจนิก เหล่าฆ่าศึกแลโจรทั้งหลาย รู้ว่ายรมกระษัตริย์มิได้ประมาทแล้ว ก็จะเกรงพระเดชานุภาพปลาสนาการไป มิได้มารันทำย่ำยีนิคมสีมาพระราชอาณาเขตร อันว่าความเจริญพระราชเกียรติยศ ก็จะปรากฏมีแก่ยรมกระษัตริย์ ด้วยอานิสงส์สามัคคิรสธรรมดังนี้ ดูกรอานนท์อันว่าอภิณหสันนิยาตนี้ ชื่อว่าอัปปริหานิยธรรมเปนประถม กระขัตริย์วัชชีราษฐทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤาประการใด “สุตเมตำ ภนฺเต วชฺชี อภิณฺหสนฺนิปาตา ภวิสฺสนฺติ สนฺนิปาตพหุลาติ” พระอานนทเถรเจ้ากราบถวายนมัสการรับพระพุทธฎีกา ว่าข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่าอภิณหสันนิยาตนี้ ข้าพระยาทได้สัดยว่ากระษัตริย์วัชชีราษฐยังประพฤติอยู่ “ยาว กิวญฺจ อานนฺท วชฺชี อภิณฺหสนฺนิปาตา ภวิสฺสนฺติ สนฺนิปาตพหุลา

วุฑฺฒิเยว อานนฺท วชฺชีนํ ปาฏิกงฺขา โน ปริหานิ” จึงมีพระพุทธบริหารดำรัสว่า ดูกรสำแดงอานนท์ อันว่าอภิณหสันนิบาตนี้ กระษัตริย์วัชชีราษฎยังประพฤติอยู่ตราบใด อันว่าไชยวุฒิมงคลก็จะปรากฏมีแก่ชาวพระนครไพสาลี มิได้มีความฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น “กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ สมคฺคา วุฏฺฐหนฺติ สมคฺคา วชฺชิกรณียานิ กโรนฺตีติ” ดูกรสำแดงอานนท์ท่านยังได้สดับแลฤาว่ากระษัตริย์ขัตติยามาตย์ณกรุงไพสาลีวัชชีชนบท มาสู่สโมสรสมาคมพร้อมกัน แลจะอยู่จะไปก็พร้อมกัน จะมีกิจการสิ่งใดก็พร้อมเพรียงกัน อรรถาธิบายความว่า นครอันใดเบื้องว่าให้ตีกลองไชยเภรีบอกสำคัญให้ประชุมพร้อมกัน แลผู้อธิบดีทั้งหลาย คือขัตติยเสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่ผู้น้อย ได้ยินเสียงกลองสำคัญแล้ว แลมิได้มายอกยิดเยื้อนโดยอสัจมิไช้เจ็บว่าไช้เจ็บ มิได้มีกิจธุระว่ามีกิจธุระ มีอาการกำเริบแปรปรวนฉันคามนครนั้นจะได้ชื่อว่าประชุมพร้อมกันโดยสามัคคีรสธรรมนั้นหามิได้ แลประเพณีในกรุงไพสาลีนี้ เบื้องว่าผู้อธิบดีมีต้นว่าขัตติยมหาอำมาตย์ เมื่อได้ยินเสียงกลองสันนิบาตสัญญาแล้ว แม้ว่าบริโภคอาหารแลประดับกายนุ่งห่มผ้าแลกระทำกิจการอันใดยังมิได้สำเร็จก็ดี ก็ย่อมละกิจนั้นเสียก่อน รีบมาสู่ที่สันนิบาตพร้อมกัน อาการดังนี้ได้ชื่อว่าประชุมพร้อมกันเปนอันดี ประการหนึ่งเมื่อประชุมพร้อมกันแล้ว แลมิได้อยู่ด้วยกันในที่เดียว ก็ได้ชื่อว่ามิได้อยู่คิดกิจราชการพร้อมกัน เบื้องว่าผู้อธิบดีทั้งหลายประชุมกันคิดราชการอยู่ ถ้ายังคับให้ผู้ใดไปจากที่ประชุม

ผู้นั้นก็จะมีความดำริห์โทมนัศว่าอาตมานี้ท่านมิได้นับถือ ท่านได้ฟังแต่พาหิระกะถาความภายนอก บัดนี้ท่านจะคิดกันเปนข้อคุยห์รหัยภายในแล้วจึงใช้ให้เรามาเสีย แลจะดำริห์แตกร้าวจากกันดังนี้ เหตุฉนี้จึงประชุมอยู่คิดกิจราชการพร้อมกัน ประการหนึ่งถ้าได้ทราบข่าวว่านครคามเขตรประเทศอันใดเกิดศึกเกิดโจรขึ้น ผู้อธิบดีทั้งหลายปฤกษากันว่าผู้ใดอาจไปปราบปรามรำงับอริภัยโจรภัยครั้งนี้ได้ บรรดาอธิบดีซึ่งประชุมกันในที่นั้นมิได้รังเกียจเคียดกัน ต่างตนชิงกันว่าขึ้นก่อนว่าข้าพเจ้าจะไปรำงับเองดังนี้ ได้ชื่อว่าออกพร้อมกัน ประการหนึ่งเบื้องว่าอธิบดีองค์หนึ่ง มิปลิโพธกังวลด้องานการแลป่วยไข้จะมาสู่ที่ประชุมมิได้ แลท้าวพระยาเสนามาตย์ทั้งหลายอันเศษ จะได้เบาความใช้แต่บุตรนัดดาไปเยี่ยมเยือนช่วยทำกิจการงานนั้นหามิได้ ชวนกันไปเยี่ยมเยือนด้วยตนเอง เปนสหายร่วมศุขทุกข์โรคภัยกิจการกังวลด้วยกัน เปนอันหนึ่งอันเดียวด้วยสามัคคิรสธรรมดังนี้ ได้ชื่อว่าสมรรคสันนิบาต จัดเปนอัปปริหานิยธรรมเปนคำรบ ๒ แลกระษัตริย์วัชชิราษฎรทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤาประการใด “สุตเมตำ ภนฺเต วชฺชี สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ” พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันว่าสมรรคสันนิบาตนี้ ข้าพระองค์ได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชิราษฎรทั้งหลายยังประพฤติอยู่ “ยาว กิวญฺจ อานนฺท” ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชิราษฎรทั้งหลายยังประพฤติในสมรรคสันนิบาตอยู่ตราบใด อันว่าวุฒิไชยมงคลก็จะปรากฎมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้มีความพินาศฉิบหาย

สันกาลตรายนั้น “กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี อปญฺญตฺตํ น ปญฺญาเปนฺติ ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทนฺติ ยถา ปญฺญตฺเต โปราเณ วชฺชิธมฺเม สมาทาย วตฺตนฺตีติ” ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤา ว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลายมิได้บัญญัติขึ้นใหม่ซึ่งราชบัญญัติอันมิได้มีมาแต่ก่อน แลมิได้ตัดรอนเสียซึ่งราชบัญญัติอันโบราณกระษัตริย์ตั้งไว้ แลสมาทานประพฤติในวัชชีธรรมประเพณีโดยอันควรตามโบราณราชกระษัตริย์บัญญัติไว้แต่ก่อนนั้น ได้ชื่อว่ายถาบัญญัติธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมคำรบ ๓ แลกระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลายยังประพฤติอยู่ฤาประการใด “สุตเมตํ ภนฺเต” พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่ายถาบัญญัติธรรมนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับว่า กระษัตริย์วัชชีราษฎรยังประพฤติอยู่ “ยาว กิวญฺจ อานนฺท” ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลาย ยังประพฤติในยถาบัญญัติธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยมงคลวัฒนาการก็ปรากฏมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้มีภัยพินาศ สันกาลตรายนั้น “กินฺติ เต อานนฺท สุตํ วชฺชี เย เต วชฺชีนํ วชฺชิ—มหลลกา เต สกฺกโรนฺติ ครุกโรนฺติ มาเนนฺติ ปูเชนฺติ เตสญฺจ โสตพฺพํ มญฺญนฺตีติ” ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤาว่า กระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลายย่อมกระทำสักการบูชาคารวะยำเยงนับถือ สดับถ้อยคำแห่งกระษัตริย์ผู้เฒ่าผู้แก่สั่งสอน แลประพฤติตามโอวาทแห่งพฤฒิราชสกุล ได้ชื่อว่ามหัลลกะสักการครุธรรม จัดเปนอัปปวิหานิย

ธรรมคำรบ ๔ แลกระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤา ประการใด "สุตเมตำ ภนฺเต" พระอานนท์ก็เฉลยพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่ามหัลลกะสักการครุธรรมนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรยังประพฤติอยู่ "ยาว กิวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลาย ยังประพฤติในมหัลลกสักการครุธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยวัฒนมงคลก็จะปรากฏมีแก่ชาวนครไพสาลี ยมิได้มีความฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตำ วชฺชี ยา ตา กุลิตฺถิโย วา กุลกุมาริโย วา ตา น โอกฺกสฺส ปสยฺห วาเสนฺติติ" ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤาว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลาย ยมิได้ข่มเหงฉุดคร่าซึ่งสัตรีแม่เรือนในสกุล แลกุมารีอันเปนธิดาแห่งสกุล อันเปนที่รักมาไว้ในราชนิเวศน์แห่งตน ได้ชื่อว่านปสัยหธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมเปนคำรบ ๕ แลกระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤาประการใด "สุตเมตำ ภนฺเต" พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า อันว่านปสัยหธรรมนี้ ข้าพระองค์ได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรยังประพฤติอยู่ "ยาว กิวญฺจ อานนฺท" ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลายยังประพฤติในนปสัยหธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยวุฒิมงคลก็จะปรากฏมีแก่ชาวนครไพสาลิมิได้พินาศฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น "กินฺติ เต อานนฺท สุตำ วชฺชี ยานิ ตานิ อพฺภนฺตรานิ เจว พาหิรานิ จ ตานิ สกฺกโรนฺติ ครุกโรนฺติ มาเนนฺติ ปูเชนฺติ เตสญฺจ

ทินฺนปุพฺพํ กตปุพฺพํ ธมฺมิกํ พลิ โน ปริหาเปนฺติ” ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅ ว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลายย่อมกระทำสักการเคารพ นับถือบูชาซึ่งเจดียฐาน คือเทวสถานอันเปนที่สถิตย์แห่งภูมเทพารักษ์ทั้งหลายอันรักษาพระนคร ทั้งภายในภายนอกพระนคร แลถวายซึ่งพลีกรรมทั้งสองประการ คืออามิศพลีหนึ่ง ธรรมพลีหนึ่ง แลอามิศพลีนั้น คือถวายซึ่งเครื่องกระยาสังเวยบูชาต่าง ๆ ธรรมพลีนั้น คือกระทำการกุศลมีถวายบิณฑบาตทานแลธรรมสวนะเปนอาทิ อุทิศผลเปนธรรมบรรณาการ ถวายไปแด่เทพยดาทั้งหลาย ทั้งกลางวันกลางคืน ตามโบราณราชประเพณี เคยกระทำเคารพถวายมาแต่ก่อนมิได้ลดเสื่อมเสียดังนี้ ได้ชื่อว่าเจดียสักการธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมคำรบ ๖ แลกระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลาย ยังประพฤติอยู่ฤๅประการใด “สุตเมตำ ภนฺเต” พระอานนท์ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่าข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันว่าเจดียสักการธรรมนี้ พระองค์ได้สดับว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรยังประพฤติอยู่ “ยาว กิวญฺจ อานนฺท” ดูกรอานนท์ ผู้ว่ากระษัตริย์วัชชีราษฎรทั้งหลาย ยังประพฤติในเจดียสักการธรรมอยู่ตราบใด อันว่าไชยมงคลวัฒนาการ ก็จะปรากฏมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้พินาศฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น “กินฺติ เต อานนฺท สุตำ วชฺชีนำ อรหนฺเตสุ ธมฺมิการกฺขาวรณคุตฺติ สุสำวิหิตา กินฺติ อนาคตา จ อรหนฺโต วิชิตำ อาคจฺเฉยฺยุ อาคตา จ อรหนฺโต วิชิเต ผาสุ วิหเรยฺยุนฺติ” ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านยังได้สดับแลฤๅว่ากระษัตริย์

วัชชิรายฐูทั้งหลาย ย่อมจัดแจงปกครองบ้องกันรักษาเปนอันดี ใน
สมณะอรหันต์ทั้งปวงโดยยุติธรรม แลสมณะอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้
เคยมาสู่แว่นแคว้นนั้น ก็ชวนกันมาสู่แว่นแคว้นเขตรขันธสีมา ที่มาอยู่
แล้วนั้นก็สถิตย์อยู่เปนศุขโดยยถาผาสุกวิหารดังนี้ ได้ชื่อว่ารักขาวรณ
คุตติธรรม จัดเปนอัปปริหานิยธรรมคำรบ ๗ แลกระษัตริย์วัชชิรายฐู
ทั้งหลายยังประพฤติอยู่ฤาประการใด “สุตเมตำ ภนฺเต” พระอานนท์
ก็ฉลองพระพุทธฎีกาว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคเจ้า อันว่า
รักขาวรณคุตติธรรมนี้ ข้าพระองค์ได้สดับว่า กระษัตริย์วัชชิรายฐูยัง
ประพฤติอยู่ “ยาว กิวญฺจ อานนฺท” ดูกรอานนท์ ผิว่ากระษัตริย์
วัชชิรายฐูทั้งหลาย ยังประพฤติในรักขาวรณคุตติธรรมนี้มีอยู่ตราบใด
อันว่าไชยวัฒนะมงคลก็จะปรากฏมีแก่ชาวนครไพสาลี มิได้พินาศ
ฉิบหายสิ้นกาลตราบนั้น “เอวำ วุตฺเต วสฺสกาโร พฺราหฺมโณ มคธ
มหามตฺโต ภควนฺตำ เอตทโวจ” เบื้องว่าสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า
มีพระพุทธฎีกาบัณฑูรซึ่งอัปปริหานิยธรรมทั้งเจ็ดประการ ดังพรรณา
มาฉนี้ ฝ่ายวัสสการพราหมณ์มคธมหาอำมาตย์ ก็ทราบโดยนัยแห่ง
พุทธาธิบาย ด้วยอบายปรีชาอันฉลาด จึงกราบทูลว่าข้าแต่สมเด็จพระ
โคดมบรมศาสดาจารย์เจ้า เบื้องว่ากระษัตริย์วัชชิรายฐูทั้งหลาย
ประพฤติได้ในอัปปริหานิยธรรมแต่สิ่งเดียว ก็อาจให้เจริญซึ่งไชยศิริ
สวัสดิมงคลปราศจากสรรพอันตรายได้ จะบ่วยกล่าวเปนดังฤา ถึง
ประพฤติพร้อมทั้งเจ็ดประการนั้นเล่า แลกรุงอชาตสัตรุราชยมิอาจ

ยุทธนาการ เอาไชยชำนะแก่กระยัตริย์วัชชิรายฐูได้ เท่าเว้นไว้แต่
ประโลมด้วยพระราชสารสุนทรสามัคคิรส แลส่งไปซึ่งราชบรรณาการ
โดยเลศอยายให้วิสาสะไว้ใจนั้นประการหนึ่ง กับพยายามทำลายเสีย
ซึ่งสมัคคสันนิบาต ให้เสียสโมสรสามัคคิธรรมแตกจากกันนั้นประการ
หนึ่ง จึงจะเอาไชยชำนะแก่กระยัตริย์วัชชิรายฐูได้ แล้ววัสสการ
พราหมณ์ก็กราบถวายนมัสการลาสมเด็จพระสัพพัญญู กลับมากราบ
ทูลแถลงแก่กรุงอชาตสัตรุราชบพิตร โดยกระแสรมพระพุทธา
ธิบายนั้นทุกประการ แล้วทูลถวายอุบายแห่งตนให้สมเด็จบรมกระยัตริย์
โกนสิสะแห่งตนให้สิ้นทั้งมวยผม แล้วอาสาไปทำลายสันนิบาตกระ
ยัตริย์เมืองไพสาลี จะให้เสื่อมสูญเสียอัปปริหานิยธรรม ส่วนกระยัตริย์
วัชชิรายฐูทั้งหลาย มิได้รู้ในเลศอุบายแห่งวัสสการพราหมณ์ ก็รับ
ไว้ให้ประดิษฐานในที่วินิจฉยามาตย์ แลวัสสการพราหมณ์ ก็กระทำ
ซึ่งวินิจฉัยกิจเที่ยงธรรมเปนอันดียิ่งนัก ลิจฉวีราษฎกุมารทั้งหลายก็มา
เล่าเรียนศึกษาศิลปศาตรในสำนักนี้เปนอันมาก เยองว่าอาจารยคุณ
ปรากฏแผ่ไปในนครไพสาลีแล้ว เมื่อจะคิดทำลายสมัคคสันนิบาต วัน
หนึ่งกระยัตริย์ลิจฉวีราษฎทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันแล้ว จะอุฏฐาการ
ไปพร้อมกัน วัสสการพราหมณ์จึงเรียกพระยาลิจฉวีองค์หนึ่งไว้ แลพา
ไปสู่ที่ควรแห่งหนึ่ง แล้วถามว่าบพิตรกระทำกสิกกรรมอยู่ฤๅ พระยา
ลิจฉวีองค์นั้นก็รับว่าข้าพเจ้ากระทำอยู่ จึงถามว่าบพิตรเทียมโคคู่ไถนา

ฤๅ ก็รับว่าข้าพเจ้าไถด้วยคู่โค เจรจาเท่านั้นแล้วก็ให้พระยาลิจฉวีองค์นั้นกลับไป พระยาลิจฉวีองค์อื่นเห็นดังนั้น ก็ถามว่าอาจารย์กล่าวสิ่งใดแก่ท่าน กระยัตริย์ลิจฉวีองค์นั้น ก็บอกตามที่ได้สนทนากับอาจารย์โดยจริง ผู้ถามนั้นก็มิได้เชื่อกล่าวว่า ท่านหาบอกโดยสัจไม่ แกล้งอำพรางเสีย แลกระยัตริย์ทั้งสองนั้นก็ผิดใจแตกจากกัน เพราะพราหมณ์กระทำให้อยู่มิพร้อมกันไปมิพร้อมกัน ครั้นอยู่มาวันอื่นพราหมณ์จึงเรียกกระยัตริย์ลิจฉวีองค์หนึ่งไว้ แล้วถามว่าบพิตรเสวยพระกระยาหารด้วยสุปพยัญชนะสิ่งใด พราหมณ์ถามเท่านั้นแล้วก็ให้กลับไป ลิจฉวีกระยัตริย์องค์อื่น ถามดุจหนหลัง ก็มิได้เชื่อแตกจากกัน สืบมาวันอื่นพราหมณ์ก็เรียกกระยัตริย์ลิจฉวีองค์อื่นไว้แล้วถามว่า ดังจะรู้มาเขาเล่าลือกันว่าบพิตรยากไร้เข็ญใจฤๅ กระยัตริย์องค์นั้นก็ถามว่าใครว่า พราหมณ์ก็บอกว่าพระยาลิจฉวีองค์โน้นว่า ครั้นสืบมาวันอื่นพราหมณ์ก็เรียกพระยาลิจฉวีองค์อื่นไว้เล่า แล้วถามว่าได้ยินเขาเล่าลือมาว่าบพิตรขลาดนัก มิได้แกล้วกล้าในการสงครามจริงฤๅ กระยัตริย์องค์นั้นก็ถามว่าผู้ใดว่าดังนี้ พราหมณ์ก็บอกว่าพระยาลิจฉวีองค์โน้น ๆ นินทาพระองค์แต่วัสสการพราหมณ์มคธมหาอำมาตย์พยายามกล่าวเปสุญวาทกถาว่ากระยัตริย์องค์นี้กล่าวโทษองค์โน้น ๆ กล่าวโทษองค์อื่นต่อ ๆ กันไปฉะนี้ถึงสามปี จนกระยัตริย์ลิจฉวีราษฎร์ทั้งหลายต่างพระองค์ก็ชิงเคียดพิโรธร้าวรานแตกจากสมัคสโมสรสามัคคีรสต่อกันแลกัน จนสององค์จะเดิรร่วมทางเดียวกันนั้นก็มิได้ แลมิได้มาสู่ที่ประชุมพร้อมเพรียงกันเหมือนแต่ก่อน จนสมเด็จพระเจ้าอชาตสัตรุราชได้โอกาศ

ยกพยุหโยธาทหารมาย่ำเหยียบทำลายล้าง กรุงไพสาลีวัชชีชนบท ประเทศให้ถึงพินาศฉิบหาย เหตุเสียสมัคสโมสรสันนิบาตอัปปริหานิยธรรม แลโทษที่ปราศจากสามัคคีรสนั้นมีดังนี้

อนึ่งมีพระบาฬีในคัมภีร์พระธรรมบทว่า ภิกษุทั้งหลายณเมืองโกสัมพี กระทำเฉลาะวิวาทหมายมั่นกันแลแตกออกเปนสองพวก คือ ธรรมกะถึกพวกหนึ่ง วินัยธรพวกหนึ่ง ครั้งนั้นสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าได้ทรงทรายแล้ว ก็มีพระพุทธฎีกาตรัสห้ามรำงับวิวาทาธิกรณ์ สำแดงซึ่งโทษอันปราศจากสามัคคีรส่ว่า ดูกรภิกษุสงฆ์ทั้งปวง นามชื่อว่าเฉลาะวิวาทหมายมั่นซึ่งกันแลกันดังนี้ ย่อมกระทำให้ปราศจากประโยชน์ถึงซึ่งความฉิบหาย ดุจนกไส้อันอาศรัยซึ่งกะละหะเหตุเปนมูล แลยังคชสารให้ถึงซึ่งสิ้นชีวิต แล้วมีพระพุทธบริหารนำมาซึ่งลัณฑุกิกะชาดกว่า

ในอดีตกาลสมเด็จพระบรมโพธิสัตวอุบัติบังเกิดเปนพระยาคเชนทรชาติ "ยูถปติ" เปนใหญ่กว่าฝูงช้างทั้งหลายประมาณแปดหมื่นเปนบริวารอาศรัยอยู่ในหิมวันตประเทศ ครั้งนั้นยังมีนางนกไส้ตัวหนึ่ง พักฟองอยู่ณกอไม้ในที่ทางสัญจรไปมาแห่งกุญชรชาติทั้งปวง ส่วนสกุณโปฎกทั้งหลายอันสถิตย์อยู่ในฟอง ครั้นถึงกาลบริณัติแล้วก็ทำลายกะเปาะฟองออกมา มีกายาพยพยังอ่อนอยู่ยังบมิอาจบินไปได้ ฝ่ายพระมหาสัตวแวดล้อมด้วยคชบริวารแปดหมื่น เที่ยวไปสู่ที่โคจรสถานมาบรรลุถึงประเทศที่นั้น ส่วนนางนกไส้กลัวว่าฝูงช้างจะย่ำเหยียบบุตรของอาตมา จึงประคองยกกระทำอัญชลีขออะภัยแก่บุตรแห่งตน สมเด็จ

พระมหาสัตว์ก็ทรงพระการุญภาพ ยังสกุณโปฏกทั้งหลายให้สถิตย์เหนือยีฏฐิประเทศแห่งพระองค์ เบื้องว่าฝูงช้างทั้งหลายไปสิ้นแล้ว จึงกล่าวแก่นางนกไส้ว่ายังมิกณชรชาติตัวหนึ่งร้ายกาจโทนเที่ยวอยู่แต่ผู้เดียว มิได้อยู่ในอำนาจอาตมาแลช้างนั้นจะมาในเบื้องหลัง ท่านจงวิงวอนขออภัยเพื่อสวัสดิภาพแก่บุตรท่านเถิด สั่งดังนี้แล้วก็ไปจากที่นั้น ครั้นกชผรุสชาติมาถึงที่นั้น นางนกไส้ก็วิงวอนดุจหนหลัง ช้างนั้นก็มิได้มีความกรุณา กระทำย่ำเหยียบถีบซัดสกุณโปฏกทั้งหลาย ให้ถึงกาลพินาศเปนจุณไปด้วยเท้าแห่งตน แล้วก็เปล่งศัพทสำเนียงโกญจนาทไปจากที่นั้น ฝ่ายนางนกไส้จับอยู่บนกิ่งไม้มีความพิโรธ จึงร้องคุกคามว่าดูกรช้างร้าย ท่านบัณฑาเสียงรีบเร่งไป แต่ในกาลบัดนี้ก่อนเถิดงดอีกสองสามวันก็จะได้เห็นกำลังแห่งเรา แลท่านยมิได้รู้ว่ากำลังปัญญานี้มากกว่ากำลังกาย มาประมาทหมิ่นอาตมาว่ามีกายแลกำลังน้อย ตัวท่านกอประด้วยโมหะอหังการว่ามีกายอันใหญ่มีกำลังมาก แลอาตมาจะยังท่านให้รู้ซึ่งญาณพละจงประจักษ์โดยแท้ เมื่อนางนกไส้กล่าวคุกคามดังนี้แล้ว อยู่มาสองสามวันจึงไปอุปถากแก่กาตัวหนึ่ง แลกานั้นมีความยินดี จึงถามว่าท่านมีประโยชน์สิ่งใดเราจักช่วยให้สำเร็จ นางนกไส้ก็กล่าวว่าท่านจงช่วยจิกซึ่งจักษุทั้งสองแห่งเอกะจาริกกุญชรชาติตัวหนึ่งนั้นให้แตกทำลาย กานั้นก็รับธุระ นางนกไส้จึงไปอุปถากแก่แมลงวันตัวหนึ่งแล้ววิงวอนว่า เมื่อช้างตัวนั้นมีจักษุทำลายแล้ว ท่านจงช่วยถ่ายซึ่งฟองขังลงในจักษุทั้งสองแห่งทุษฐหัตถีนั้นจงได้

แลแมลงวันนั้นก็รับธุระ นางนกไส้จึงไปอุปถากแก่มัณฑกชาติตัวหนึ่ง
แล้วก็วิงวอนว่า เมื่อเอกะจาริกะกุญชรชาติตัวนั้น มีจักษุอันธการแล้ว
แลจะไปแสวงหาน้ำบริโภคในกาลใด ท่านจงขึ้นไปสถิตย์เบื้องบนยอด
บรรพตอันสูง แล้วเปล่งออกซึ่งศัพทสำเนียงอันดังในกาลนั้น แลช้าง
นั้นก็จะสำคัญว่ามีอุทกะวาริบนยอดเขา ก็จะบ่ายมุ่นขึ้นไปบนภูเขา แล้ว
ท่านจงกลับลงมากระทำบรรฤาเสียงณเชิงเขาเล่า จงช่วยธุระข้าพเจ้า
ด้วยประการดังนี้ มัณฑกชาตินั้นก็รับธุระแห่งนางนกไส้ ครั้นอยู่มา
วันหนึ่ง ฝ่ายว่ากานั้นก็ไปจิกซึ่งจักษุทั้งสองแห่งทุษฐหัตถีนั้น ด้วย
จะงอยปากแห่งตนให้ภินทนาการ ส่วนแมลงวันนั้นก็ไปถ่ายฟองขังลง
ในจักษุทั้งสองแห่งช้างร้ายยังปุฬุวะกะชาติหมู่หนอนให้บังเกิดบ่อนกัดใน
กระบอกแห่งจักษุ แลช้างนั้นก็ถึงซึ่งทุกขเวทนากระหายน้ำเปนกำลัง
ก็เที่ยวไปแสวงหาอุทกวาริจะบริโภค ส่วนว่ามัณฑกะชาติก็ขึ้นไปกระทำ
ศัพทสำเนียงบนยอดเขา ช้างนั้นสำคัญว่ามีน้ำบนเขานั้นก็บ่ายมุ่นขึ้นไป
แลมัณฑกะชาติก็กลับลงมาร้องณเชิงเขาเล่า ช้างนั้นก็กลับบ่ายหน้า
ลงมาสู่เชิงเขา เพื่อประโยชน์จะแสวงหาน้ำ แลมีกายอันลำบากก็
พลาดพลัดตกลงมาถึงซึ่งชีวิตพินาศด้วยกำลังปัญญาแห่งนางนกไส้ อัน
มีกายพละอันน้อย เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า นำมาซึ่งลัณฑุกะ
ชาดกอันมีในปัญจกะนิบาต สำแดงซึ่งวิวาทาธิกรณโทษ เหตุปราศ
จากสามัคคิรสธรรมด้วยประการดังนี้ แล้วก็มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า
ดูกรสงฆ์ทั้งหลายท่านจงสมัคสโมสรพร้อมเพรียงกัน อย่าพึงวิวาทแก่

กัน อันว่าฝูงทิชาชาติสกุณะกระจายทั้งหลายมากกว่าแสนในกาลก่อน ย่อมอาศรัยซึ่งวิวาทาธิกรณ์เปนมูลเหตุ แลถึงซึ่งชีวิตอันตรายเปนอันมาก แล้วนำมาซึ่งวัฏฏกะชาดกว่า

ในอดิตกาล สมเด็จพระยรมโพธิสัตวอยู่ยังเกิดในกำเนิดสกุณะกระจาย มีบริวารประมาณพันหนึ่ง อาศรัยอยู่ในอรัญญประเทศ ครั้งนั้น ยังมีนายวัฏฏกลุทธกะผู้หนึ่ง รู้ว่าฝูงนกกระจายทั้งหลายประชุมกันอยู่ในที่นั้น จึงขึงซึ่งข่ายในเบื้องบนแล้ว ปกคลุมรวบรัดเอานกกระจายทั้งสิ้น ใส่ลงในกระเช้าแล้วนำมาสู่เรือนแห่งตน แลขายเลี้ยงชีวิตด้วยมูลค่าแห่งนกนั้น อยู่มาวันหนึ่งสมเด็จพระมหาสัตวจึงกล่าวแก่บริวารทั้งปวงว่า พรานนกคนนี้กระทำให้ญาติแห่งเราถึงซึ่งพินาศฉิบหายเปนอันมาก อาตมารู้อุบายอันหนึ่ง อาจจะป้องกันมิให้พรานนกนี้จับเราทั้งหลายได้ จำเดิมแต่นี้ไปเบื้องว่าพรานนกขึงข่ายขึ้นไว้ในเบื้องบนแล้ว ท่านทั้งปวงจงพร้อมกันยกขึ้นซึ่งสิ่งละเล็กทั้งสองช่วยกันสลัดข่ายให้ไปปกคลุมณกอไม้หนามแห่งหนึ่ง แลเราทั้งหลายก็จะพากันปลาศนาการไปได้ โดยเหฏฐาภาคภายใต้พันภยันตราย เมื่อสมเด็จพระยรมโพธิสัตวตรัสสั่งดังนี้ ฝูงนกกระจายทั้งหลายก็รับคำว่าสาธุพร้อมกัน ครั้นรุ่งขึ้นเปนวันคำรบสอง พรานนกนำเอาข่ายมาขึงขึ้นเหมือนดังนั้น นกทั้งหลายก็กระทำตามนัยอุบายอันพระยรมโพธิสัตวสั่งแล้วก็พากันปลาศนาการไปได้สิ้น แลพรานนกนั้นแต่ปลดข่ายออกจากกอไม้หนามจนเพลาพลบค่ำ กลับไปสู่เคหสถานแต่กรรเช้าเปล่า แต่ดังนี้เปนหลายวัน ครั้นล่วงมาสองสามวัน นกกระจายตัวหนึ่งลงสู่ที่โค

จรภูมิมิทันพิจารณาก็เหยียบลงซึ่งสีสะแห่งสกุณะชาติตัวอื่น แลนกตัว
นั้นก็โกรธกล่าวว่า ผู้ใดมาเหยียบสีสะอาตมาดังนี้ นกผู้เหยียบนั้นก็
ยอกว่าอาตมามิทันพิจารณาเหยียบท่านลง เราขออภัยอย่าได้โกรธเรา
เลย นกตัวนั้นก็มิฟังยิ่งโกรธมากขึ้น ต่างตนวิวาททุ่งเถียงซึ่งกันแลกัน
ว่าท่านนี้สำคัญตนว่า ยกข่ายขึ้นได้ด้วยกำลังของท่านฤา แลนก
ทั้งหลายต่างตนก็แตกจากสามัคคีรส มิได้สมัคสโมสรกันเหมือน
แต่ก่อน ต่างอวดอ้างว่ายกข่ายขึ้นได้ด้วยกำลังของตน ๆ เมื่อสมเด็จ
บรมโพธิสัตวเห็นดังนั้น ก็ดำริห์ว่าธรรมดาว่าวิวาทแตกร้าวกันดังนี้ จะ
ได้มีความโสตถิภาพสวัสดีนั้นหามิได้ ย่อมจะมีแต่ความฉิบหายเปนแท้
แลกาลบัดนี้นกทั้งหลายก็จะมิได้ยกข่ายขึ้นพร้อมกัน จะถึงซึ่งภัยพินาศ
เปนอันมาก พรานนกก็จะได้โอกาศกระทำพยันตราย แลอาตมามิควร
ที่จะอยู่ในประเทศที่นี้ เมื่อดำริห์ฉนี้แล้วก็พาแต่บริษัทที่สนิทของพระองค์
ไปอาศรัยอยู่ในพนสณฑ์อันอื่น ส่วนว่าพรานนกก็มาขึงข่ายอีกเล่า ฝูง
นกกระจาบทั้งหลายมิได้สมัคสมานพร้อมเพรียงกันเหมือนแต่ก่อน ต่าง
ถือกำลังตนแล้วเคียดกัน ว่าท่านสิอวดอ้างว่ายกข่ายขึ้นขนสีสะ
ร่วงหล่นลง แลกาลบัดนี้ท่านจงยกเถิด เราจะดูกำลังท่าน นกตัวอื่น
ก็ว่าท่านสิอวดอ้างว่ายกข่ายขึ้นขนยกทั้งสองร่วงหล่นลง แลบัดนี้ท่าน
จงยกเถิดเราจะดูกำลังท่านบ้าง เยองว่านกทั้งหลายกล่าวเคียดกันให้
ยกข่ายมิได้พร้อมกัน เหตุเสียสามัคคีรสแต่วิวาทมูลดังนี้ ส่วนว่า
พรานนกก็ปกคลุมลงซึ่งข่ายรวบรัดเอาฝูงนกกระจาบทั้งหลายสิ้นด้วยกัน

ใส่ลงเต็มกรรเช้าใหญ่กลับมาสู่เคหสถานแห่งตน เมื่อสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้านำมาซึ่งวัฏฏกะชาดก อันมีในเอกนิบาตดังนี้แล้วจึงมีพระพุทธบริหารดำรัสว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าวิวาทาธิกรณโทษอันเปนเหตุทำลายเสียซึ่งสามัคคีรสธรรมนี้ ย่อมจะนำมาซึ่งความฉิบหายจะได้มีความเจริญนั้นหามิได้ เมื่อมีพระพุทธฎีกาสำแดงซึ่งโทษอันปราศจากสามัคคีรสดังนี้แล้ว ลำดับนั้นเมื่อพระพุทธองค์จะสำแดง ซึ่งอานิสงส์แห่งสามัคคีรสธรรมสืบไป ก็นำมาซึ่งอดีตชาดก มีเนื้อความพิศดารในคัมภีร์มหาวรรคว่า “ภูตปุพฺพ ภิกฺขเว พาราณสิยำ พฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา อโหสิ” ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ในกาลก่อนยังมีสมเด็จบรมขัตติยาธิบดี มีพระนามกรว่าพระเจ้าพรหมทัตรกาสิกราชบพิตร สถิตย์ในไอสุริยสมบัติณกรุงพาราณสีมิกาสิกะชนบทเปนแว่นแควัน พระองค์บริบูรณ์ด้วยมหัพพละโยธา มหาโกษฐาคารธนะสารสมบัติ แลพระราชอาณาเขตรแผ่ไพศาลไปในคามนิคมราชธานีใหญ่น้อยทั้งปวง มีบริมณฑลได้สามร้อยโยชน์ ครั้งนั้นยังมีบรมกระษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าทีฆติโกศลราช ดำรงราชมไหสวรรย์ณกรุงมิถิลาราชธานีโกศลชนบทเปนแว่นแควัน พระองค์มีราชภัณฑาคารธนะสารสมบัติจตุรงคโยธาทหารนั้นน้อย พระราชอาณาเขตรนั้น ก็ไม่สู้กว้างขวางดังกรุงพาราณสี ส่วนสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ให้ตรวจเตรียมจตุรงคเสนายกมาจะยุทธนาการกับด้วยพระเจ้าทีฆะติโกศลราช ๆ ได้ทรายข่าว ก็ทรงพระราชดำริห์ว่าพระเจ้าพรหมทัตรมีพลพาหนะมาก อาตมา

นี้มิพลพาหนะน้อย ยมิอาจต่อยุทธชิงไชยกับพระเจ้าพรหมทัตรได้ ผิ
ฉนั้นควรอาตมจะทิ้งพระนครเสีย หนีไปให้พ้นย่จจนีกภัยพอชีวิตรอดเถิด
เมื่อทรงพระราชรำพึงฉนี้แล้ว ก็พาพระอรรคมเหษีเปนสองพระองค์
ด้วยกันเท่านั้น หนีออกจากพระนคร จะได้มีผู้ใดโดยเสด็จพระราช
ดำเนินนอกกว่านั้นหามิได้ ฝ่ายกรุงกาสิกราชพรหมทัตร เสด็จยกพยุห
โยธาทหารมาถึงพระนครมิถิลาแล้ว ให้กวาดเอาพลพาหนะแลชาว
ชนบทประเทศ กับทั้งธนสารสมบัติทั้งปวง ของพระเจ้าทิฆดิศโกศล
ไปยังกรุงพาราณสี ส่วนพระยาทิฆดิศโกศลกับพระราชเทวี ก็ไปสู่กาสิก
ชนบท เข้ายับยั้งอยู่ณเรือนแห่งกมภการบรษผู้หนึ่ง อันอยู่ภายในกรง
พาราณสี อาศรัยกำบังพระองค์อยู่ด้วยเพศเปนปริพพาชก ครั้นอยู่มา
บมิได้ช้าพระราชเทวีก็ทรงพระครรภ์ มีพระหฤทัยปราถนาจะทอดพระ
เนตรซึ่งจตุรงคเสนาทั้ง ๔ หมู่ อันสรวมใส่ซึ่งเกราะทรงสรรพาวุธต่าง ๆ
สถิตย์ในยุทธภูมิพยุหสงครามในเวลาอรุโณทัยสมัย หนึ่งจะใคร่เสวย
ซึ่งวิสุทธิธารา อันชำระล้างพระราชขรรคาวุธ เมื่อมีพระกระมลประสงค์
ดังนี้ ก็กราบทูลแถลงโทหพะเหตถวายพระราชสวามี เมื่อท้าวเธอได้
ทรงสดับ จึงดำรัสว่าเราทั้งสองตกไร้ร้างราชฐานทุรพลเพศประดายดังนี้
ดังฤาจะได้ลุมะโนมัยประสงค์ เห็นสุดซึ่งจะแสวงหาได้ด้วยยาก พระ
ราชเทวีก็กราบทูลว่า ผิวข้าพระยาทมิได้ลุปราถนา ก็จะทำลายชนมชีพ
เปนแท้ ครั้งนั้นพราหมณ์ปโรหิตแห่งสมเด็จพระเจ้ากาสิกราชพรหมทัตร

นั้น เปนสหายกับพระเจ้าทิฆติโกศล ๆ ก็เสด็จไปสู่สำนักปโรหิตพราหมณ์ แล้วก็ตรัสเล่าทุกข์โทหพะเหตุแห่งพระราชเทวี พราหมณ์ก็รับพระราชธุระ ให้เชิญเสด็จพระอรรคมเหษีมาสู่สำนักแห่งตน สมเด็จพระเจ้าโกศลราช ก็ยังพระอรรคมเหษีให้มาสู่นิเวศน์แห่งปโรหิตาจารย์ พราหมณ์ได้เห็นพระราชกัญญาก็อุฏฐาการจากอาศน์ สภักผ้าสาฎกเหนืออังษประเทศเบื้องซ้ายถวายอัญชลี แล้วเปล่งออกซึ่งอุทานกถาสามนัดว่า “โกสลราชา วต โภ กุจฉิคโต” ดูกรชาวเรา สมเด็จบรมกระษัตริย์โกศลราชบพิตรสถิตอยู่ในคัพโภทรประเทศนี้โดยแท้ แล้วก็กราบทูลว่าพระราชเทวีอย่าได้มีพระราชหฤทัยทุกข์โทมนัศเลย รุ่งขึ้นพรุ่งนี้ก็จะได้สำเร็จพระกระมลประสงค์สิ้นทุกประการ แล้วพราหมณ์ปโรหิตก็เข้าไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เปนมหาสมมติเทวราช เวลาพรุ่งนี้ควรที่พระองค์จะยังจตุรงคเสนาให้สรวมใส่เกาะ ทรงสรรพศาตราวุธออกประดิษฐานในที่ยุทธพยุหภูมิแล้วให้ชำระล้างซึ่งพระแสงขรรคาวุธด้วยวิสุทธสิโตทกธารา จะเปนมหาไชยมงคล นิมิตรให้พระองค์ทรงสวัสดิภาพเจริญไอสุริยราชสมบัติ สมเด็จบรมกระษัตริย์ก็ดำรัสสั่งเสวกามาตย์ ให้กระทำตามคำปโรหิตกราบทูลนั้นทุกประการ แลปโรหิตพราหมณ์ ก็ยังพระราชเทวีให้สำเร็จมโนรสราชประสงค์สมหฤทัยปราถนา ส่วนพระอรรคมเหษี เมื่อถึงกาลแห่งครรภปริณัตแล้ว ก็ประสูตรพระราชโอรสคืออองค์พระบรมโพธิสัตว จึงพระราชทานนามบัญญัติว่าทิฆาวุกุมาร เมื่อพระราชกุมารถึง

ซึ่งวิญญูภาพเจริญยมิได้ช้า สมเด็จพระราชยิดาก็ทรงพระราชดำริห่วา
พระยาพรหมทัตรย่อมมีกระมลประสงค์ จักกระทำภัยพินาศแก่
อาตมา ผิทรายว่าอาตมาอยู่ในที่นี้ ก็จะให้พิฆาฏฆ่าสิ้นทั้งทารโอรส
ยมิได้เศษ ผิฉนั้นควรอาตมาจะให้เจ้าทิฆาวุกุมารออกไปอยู่ภายนอก
พระนคร เมื่อทรงพระปริวิตกดังนี้แล้ว ก็ส่งพระราชบุตรออกไปอาศรย
อยู่ณประจันตคามภายนอก แลพระทิฆาวุกุมารก็ไปศึกษาศิลปสาตรใน
สำนักทิสาปาโมกขอาจารย์ ไม่ช้าก็รอบรู้เจนจบในศิลปสาตรสิ้นทั้งปวง
ในกาลนั้น ส่วนว่ากัปปกามาตย์ช่างเจริญพระเกยแห่งสมเด็จพระเจ้า
ทิฆดิศโกศลนั้น มาอยู่เปนราชเสวกแห่งพระเจ้าพรหมทัตร เมื่อได้
เห็นพระเจ้าทิฆดิศโกศล กับพระอรรคมเหสีมาอยู่ณกรุงพาราณสี ก็
เข้าไปกราบทูลแด่สมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ๆ ก็ตรัสบังคับให้ราชบุรุษ
ไปจับพระยาทิฆดิศโกศลกับทั้งพระราชเทวี พันธนามาด้วยเชือกให้มั่น
มีพาหาอยู่ในปัจฉาภาค แล้วให้โกนสีสะ แลเตวนไปด้วยสำเนียง
ขะระศัพท์บัณเฑาะไปโดยถนนแลตรอกใหญ่น้อยทั่วพระนคร แล้วให้
นำออกทางทักษิณทวาร ประหารกายให้ขาดออกเปนสี่ท่อน แล้วทอด
ทิ้งไว้ในทิศทั้งสี่ แลราชบุรุษก็กระทำตามราชอาณัติอาญา พันธนา
กระษัตริย์ทั้งสองเตวนไปทั่วพระนครพาราณสี ในขณะนั้นฝ่ายพระ
ทิฆาวุราชกุมาร มีพระกระมลระฤกถึงพระชนกชนนีก็เข้ามาภายใน
พระนครเพื่อจะเยี่ยมเยือน ได้ทอดพระเนตรเห็นอุไภยกระษัตริย์ เสวย
พระทุกข์ราชทัณฑ์ดังนั้น ก็ตกพระไทยแล่นเข้าไปสู่สำนัก แล้วถวาย

ยังคมสมเด็จพระราชบิดา ๆ จึงดำรัสพระราชทานราโชวาทว่า “มาโข ตุวๆ ตาต ทีฆาวุกุมาร ทีฆๆ ปสฺส มา รสฺสๆ หิ ตาต ทีฆาวุ เวเรน เวรานๆ สมนฺติ อเวเรน หิ ตาต ทีฆาว เวรา สมนฺติ” ดูกรพ่อทีฆาวกุมาร พ่อจงอย่าได้ทัศนาซึ่งกาลอันยาวแลกาลอันสั้น อันธรรมดาว่าเวรจะรำงับด้วยเวรนั้นยมิได้ แลเวรนั้นจะรำงับก็เพราะด้วยปราศจากเวร เมื่อพระราชทานโอวาทานุศาสน์แก่พระราชโอรสดังนี้ ฝ่ายว่าราชบุรุษทั้งหลายก็กล่าวว่าพระยาทีฆิศโกศลนี้ ชรอยจะเปนอุมัตตกะชาติ มิสติอันวิปลาศหลงใหล เหตุมรณภัยหากคุกคาม จึงกล่าวแก่เจ้าทีฆาวุกุมารดังนี้ ส่วนพระเจ้าทีฆิศโกศลจึงตอบว่าเราจะได้พิดเพ้อพิกล เสียสติสัมปชัญญะนั้นหามิได้ เบื้องว่าบุทคลใดที่เปนปราชญ์ ผู้นั้นอาจแจ้งในอรรถาธิบายแห่งเรา แล้วก็ตรัสซ้ำอนุศาสนกถาแก่พระราชบุตรเหมือนดังนั้น อิกสองครั้งสามครั้ง ราชบุรุษทั้งหลายก็นำกระยัตริย์ทั้งสองไปโดยทางทักษิณทวาร ออกนอกพระนครข้างทิศภายใต้ แล้วก็ตัดพระกายพระเจ้าทีฆทิศโกศลกับทั้งพระมเหษีให้ขาดออกเปนสี่ท่อน แล้วทอดทิ้งไว้ในทิศทั้งสี่ ตั้งไว้ซึ่งชนให้อยู่รักษาแล้วก็ไปจากที่นั้น ส่วนพระทีฆาวกุมาร เมื่อตามพระชนกชนนีมา จนกระยัตริย์ทั้งสองสิ้นพระชนมชีพแล้ว ก็กลับเข้าไปภายในพระนคร นำมาซึ่งสุราให้ชนทั้งหลายอันรักษานั้นบริโภคจนมึนเมาล้มลงในที่นั้นแล้ว ก็ไปเก็บซึ่งฟืนมากระทำฌาปนะกิจ ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชบิดามารดร แล้วถวายอัญชลิกรกระทำปทักษิณสิ้นติยวารแล้วก็ไปจากที่นั้น ครั้งนั้นสมเด็จ

พระเจ้าพรหมทัตร เสด็จสถิตย์อยู่ณสีหบัญชร เยืองยนปรางคปราสาท
มีพื้นอันสูง ได้ทอดพระเนตรเห็นพระทีฆาวุกุมารกระทำอาการดังนั้น
ก็ทรงพระราชดำริห์ว่า บุรุษผู้นั้นชรอยจะเปนญาติสาโลหิตแห่งพระยา
ทีฆาดิศโกศลโดยแท้ หาสงสัยมิได้ ดังอาตมาปริวิตก ผิว่าบุรุษผู้นั้น
จะคิดกระทำภยันตรายแก่อาตมา แลผู้ใดจะนำเอาเหตุมาบอกแก่อาตมา
นั้นมิได้มี ทรงพระราชดำริห์รังเกียจแต่ภัยดังนี้ ส่วนพระทีฆาวุกุมารก็
เข้าไปสู่อรัญญประเทศแล้ว ทรงพระโศกาดูรภาพพิไรรักพระราชบิดา
มารดา โดยควรแก่โศกแล้ว ก็กลับเข้ามาในพระนครพาราณสีแล้ว
เข้าไปสู่โรงกุญชรชาติ ในที่ใกล้พระราชนิเวศน์ จึงไปขอเล่าเรียนซึ่ง
หัตถิศิลปสาตร เปนศิษย์ในสำนักนายหัตถาจารย์ แล้วอาศรัยอยู่ใน
ที่นั้น ครั้นเวลาย่ำจุสสมัยราตรี พระทีฆาวุกุมารตื่นจากนิทรารมณ์แล้ว
ก็คิดพิณขับด้วยเสียงอันไพเราะ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรฟื้นจากที่
ศิริไสยาศน์ ได้ทรงสดับมธุระศัพทสำเนียงดังนั้น จึงตรัสสั่งให้ราช
บุรุษไปสืบถาม ได้ทรงทราบแล้วก็ให้หาพระทีฆาวุกุมารเข้าไปสู่ที่เฝ้า
แล้วให้คิดพิณขับร้องถวาย ชอบพระราชอัธยาไสย จึงตั้งไว้เปนราช
เสวก แลพระทีฆาวุกุมาร กอปรด้วยอุสาหะในราชกิจทั้งปวง ไม่ช้าก็
ได้เปนที่วิสาสิกามาตย์คนสนิท ไว้พระทัยแห่งสมเด็จบรมกระษัตริย์
อยู่มากาลวันหนึ่งสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร เสด็จไปประพาศไล่ล้อม
หมู่มฤคในอรัญญประเทศ จึงเสด็จทรงมงคลราชรถยาน ยังพระทีฆา
วุกุมารให้เปนนายสารถีขับราชรถ แวดล้อมไปด้วยเสนางคนิกรทวยหาร

เปนอันมาก เสด็จไปสู่พนัสถานที่สโมสรสำนักแห่งฝูงมฤคชาติทั้งปวง แลพระที่ฆาวุกุมารก็ขับราชรถพระที่นั่งรีบเร็วไป แลรถเสนาโยธาทหารทั้งหลายโดยเสด็จมิทัน ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร เสด็จถึงทุรัศพนาสณฑ์สถานไกลจากราชบริษัท เปนสองแต่กับพระที่ฆาวุกุมาร จึงตรัสว่าดูกรมานพ ท่านจงปลดม้าอันเทียมแลหยุดรถอยู่ในที่นี้ อาตมามิกายอันลำบากเหนื่อยนัก จักยับยั้งนิปชาการพอร่างบังกระวลกระวาย ประมาณมุหุตหนึ่ง พระที่ฆาวุกุมารก็กระทำตามรับสั่ง สมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ก็เสด็จลงจากราชรถเอนพระองค์ลงไสยาศน์เหนือพนักพิงซบพระเศียรลงประดิษฐานเบื้องขนพระเพลาพระมหาสัตวเล้ว ก็หยั่งลงสู่นิทธารมณ์ในขณะนั้น ส่วนสมเด็จพระบรมโพธิสัตวก็ดำริห์ว่าพระยาพรหมทัตรนี้ กระทำภัยพินาศแก่อาตมานี้เปนอันมาก แลช่วงชิงเอาซึ่งพลพาหนะพระนครชนบทแลโกษฐาคารรัชสมบัติอาตมา แล้วซ้ำพิฆาฏฆ่าสมเด็จพระชนกชนนี ให้ดับสูญสิ้นพระชนมชีพทิวงคต แลกาลบัดนี้ก็ได้โอกาศควรที่อาตมาจักได้กระทำทดแทนสนองเวรแก่พระยาพรหมทัตร ทรงพระดำริห์ฉนี้แล้ว ก็ถอดซึ่งพระแสงขรรคาวุธราชกุกกุธภัณฑ์ออกจากฝัก แล้วก็กลับปริวิตกเล่าว่า กาลเมื่อสมเด็จพระราชบิดาจักทิวงคตได้ตรัสสั่งสอนอาตมาไว้ว่า เจ้าอย่าได้เห็นซึ่งกาลอันยาวแลกาลอันสั้น ธรรมดาว่าเวรจะร่างบังด้วยเวรอันตอบนั้นหามิได้ แลเวรนั้นจะร่างบังก็เพราะด้วยปราศจากเวร ตรัสสั่งสอนไว้ฉนี้ แลอาตมาล่วงละเสียซึ่งโอวาทานุศาสน์แห่งพระราชบิดานั้นมิควร เมื่อทรงพระราชดำริห์ฉนี้

แล้ว ก็สอดพระแสงขรรค์เข้าในฝักดังเก่า แล้วกลับดำริห์ในปฏิเวร อาฆาฏอิกเล่า แต่ถอดพระแสงออกจากฝักแล้วใส่เข้าในฝักดังนี้ ถึงสองครั้งสามครั้ง ลำดับนั้นพอสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ก็สดุ้งพระองค์บันทมตื่นเสด็จอุฏฐาการจากที่ไสยาศน์ด้วยฉับพลัน พระทีฆาวุกุมารจึงกราบทูลถามว่า พระองค์สดุ้งแต่ภัยอันใด จึงเสด็จอุฏฐาการขึ้นโดยพลันดังนี้ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า เราสดุ้งด้วยเหตุเห็นซึ่งสุบินนิมิตรว่าเจ้าทีฆาวุกุมารโกศลราชโอรสจักพิฆาฏฆ่าอาตมา จึงอุฏฐาการขึ้นโดยเร็วบัดนี้ สมเด็จพระมหาสัตวไดทรงสดับ ก็จับพระเศียรพระเจ้าพรหมทัตร ด้วยพระหัตถ์เบื้องซ้ายแล้ว ถอดพระขรรค์ออกกวัดแกว่งด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา แล้วตรัสประกาศว่า อาตมานี้คือทีฆาวุกุมารโอรสสมเด็จพระเจ้าทิฆดิศโกศล จักกระทำทดแทนสนองซึ่งเวรแก่บพิตรในกาลบัดนี้ สมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรก็ตกพระไทยกลัวแต่มรณะภัย จึงซบพระเศียรลงแทบพระบาท พระบรมโพธิสัตวแล้ว ก็ตรัสวิงวอนขอชีวิตว่า ดูกรพ่อทีฆาวุกุมาร พ่อจงมีความกรุณาให้ชีวิตแก่อาตมาเถิด พระมหาสัตวก็ตรัสตอบว่า ถ้าพระองค์ให้ชีวิตแก่ข้าพเจ้า ๆ ก็จะให้ชีวิตแก่พระองค์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ดูกรพ่อทีฆาวุกุมาร ผิฉนั้นพ่อจงให้ชีวิตแก่อาตมาเถิด อาตมาก็จะให้ชีวิตแก่เจ้า แลกระษัตริย์ทั้งสองต่างพระองค์ก็ให้ชีวิตแก่กันแลกัน แล้วต่างจับพระหัตถ์กันกระทำสัจสาบาล เพื่อมิได้ประทุษฐร้ายแก่กัน ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร ก็ตรัสแก่พระทีฆาวุกุมารว่า พ่อจงขับมงคลราชรถนิวัตตนา

การเถิด แล้วเสด็จขึ้นทรงรถราชยาน พระมหาสัตวก็ขับราชรถกลับมา มิช้าก็ประสบเสนานิกรทวยหารทั้งปวงแล้ว เสด็จคืนเข้าพระนครพาราณสี จึงได้สันนิยาตมาตย์มนตรี แล้วดำรัสว่าท่านทั้งหลายจงดูหน้าเจ้าทิฆาวุกุมารผู้นี้ คือโอรสแห่งพระยาทิฆติศโกสล เราควรจะกระทำประการใด แก่บุตรพระยาฆ่าศึกฉนี้ ฝ่ายหมู่อำมาตย์มนตรีทั้งหลาย บางจำพวกก็พิพากษาโทษ กราบทูลว่าควรจะตัดเสียซึ่งหัตถบาทแห่งทิฆาวุกุมาร บางจำพวกก็ทูลว่าควรจะตัดเสียซึ่งนาสิกแลกรรณทั้งสองซ้ายขวา บางจำพวกก็ทูลว่าควรจะตัดเสียซึ่งสีสะ จึงมีพระราชบริหารดำรัสว่า ดูกรพนาย เจ้าทิฆาวุกุมารราชบุตรพระยาโกศลนี้ เรามิอาจกระทำโทษสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ เหตุเจ้าทิฆาวุกุมารนี้ให้ซึ่งชีวิตแก่เรา ๆ ก็ให้ชีวิตแก่เจ้าทิฆาวุกุมารตุจกัน ลำดับนั้นสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตรก็ตรัสถามพระมหาสัตว โดยนัยอันพระยิดาให้โอวาทในกาลอันจะถึงทิวงคตนั้น จะมิอรรถาธิบายเปนประการใด สมเด็จพระบรมโพธิสัตวเจ้าก็กราบทูลว่า ข้อซึ่งพระราชยิดาตรัสว่าอย่าให้เห็นซึ่งกาลอันยาวนั้น อธิบายว่าอย่าได้กระทำซึ่งเวรอาฆาฏโดยกาลอันนาน อนึ่งข้อซึ่งตรัสว่าอย่าให้เห็นซึ่งกาลอันสั้นนั้น อธิบายว่าเสพซึ่งมิตรแล้วอย่าพลันทำลายจากมิตร ข้อซึ่งตรัสวาธรรมดาวาเวรจะรางยด้วยเวรตอบนนหามิได้ แลเวรจะรำงับเพราะด้วยปราศจากเวรนั้น อธิบายว่า เบื้องว่าพระองค์ปลงเสียซึ่งชีวิตแห่งพระยิดามารดาข้าพระพุทธเจ้า อนึ่งบุทคลผู้ใดผู้หนึ่งมิความปราถนาจะกระทำให้เปนประโยชน์แก่พระองค์ แลมาปลงเสีย

ซึ่งชีวิตแห่งข้าพระพุทธเจ้าก็ดี ประการหนึ่งผิว่าข้าพระพุทธเจ้าปลงเสีย
ซึ่งพระชนม์ชีพแห่งพระองค์ อนึ่งบุทคลผู้ใดผู้หนึ่งปราถนาจะกระทำ
ให้เปนประโยชน์แก่ข้าพระพุทธเจ้า แลปลงเสียซึ่งพระชนม์ชีพแห่ง
พระองค์ก็ดี อันว่าเวรนั้นจะร่างยัดด้วยเวรตอบดังนี้หามิได้ แลกาลยัดนี้
พระองค์พระราชทานชีวิตแก่ข้าพระพุทธเจ้า ๆ ก็ถวายพระชนมชีพแก่
พระองค์ดังนี้ แลได้ชื่อว่าเวรนั้นร่างยัดด้วยปราศจากเวร อันว่าโอวาทา
นุศาสน์แห่งพระราชบิดาสั่งสอนไว้ ในขณะมรณาสันนะสมัยนั้น มิ
อรรถาธิบายดุจกราบทูลพระกรุณาฉนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตร
ได้ทรงสวนาการดังนั้น จึงเปล่งออกซึ่งพระราชอุทานกถาว่า “อจฺฉิริยํ
วต โภ อพฺภุตํ” ดูกรชาวเราควรจะเปนมหัศจรรย์ยิ่งนัก มิได้เคยมีมา
แต่ก่อน อันว่าพระยาทิฆติโกศลราชบิดาเปนบัณฑิตชาติอันประเสริฐ
ส่วนเจ้าทิฆาวุกุมารราชโอรสเล่าก็กอประด้วยปริชาญาณอันวิเศษ อาจ
สามารถรู้อรรถาธิบายแห่งชนโกวาทกถาอันแถลงโดยนัยสังเขป แล
จำแนกออกได้โดยอรรถอันพิศดารดังนี้ ควรจะสรรเสริญสาธุการยิ่งนัก
ตรัสดังนี้แล้ว ก็พระราชทานซึ่งเบญจพิธราชกุกกุธภัณฑ์สรรพศิริราชู
ประโภค แลพลพาหนะประชาชาวชนบท แลสิ่งสรรพอเนกวิธราชสมบัติ
อันเปนราชเปติกะสันตกะตระกูลคืนให้พระทิฆาวกุมาร ส่งไปครอบครอง
ไอสิริยราชสมบัติ ดำรงบวรเสวตราชาฉัตรณกรุงมิถิลาราชธานี มิโกศล
รัษฎชนบทเปนแว่นแคว้น แล้วมอบเวนพระราชธิดาราชาภิเศกให้เปน
พระอรรคมเหษี

แลกระษัตริย์ทั้งสองพระองค์ต่างทรงไว้ซึ่งราชอาชญาราชาวุธหวังจะประหัตประหารแก่กัน แลมาทรงประพฤติในขันติโสรัจธรรมสำรวมรำงับเสียซึ่งเวรอาฆาฏ แลปรนิบัติในสโมสรสามัคคีรสธรรมได้ดังนี้ก็กอปรด้วยคุณแลประโยชน์ ยังพระองค์ให้ถาวรวัฒนาการในบวรราชเสวตรฉัตร เสวยซึ่งมานุษยสมบัติภิยโยภาพ ไพบูลย์ด้วยอิศริยยศบริวารยศอันใหญ่ยิ่งในทิษฐุธรรม เหตุรำงับเสียซึ่งเวรแลตั้งอยู่ในสามัคคีรสธรรมด้วยประการดังนี้ เมื่อสมเด็จพระชินศรีนำมาซึ่งทิฆาวุชาดกสรรเสริญซึ่งอานิสงส์แห่งสามัคคีรสธรรมดังนี้แล้ว ก็มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวงท่านทั้งหลายจงอดเสียซึ่งความโกรธแลเวรอาฆาฏแก่กัน จงสำรวมในขันติโสรัจธรรมคืออดใจแลสอนง่ายบมิควรที่จะหมายมั่นเฉลาะวิวาทแก่กัน เหตุดังนั้นอันว่าสามัคคีรสานิสงส์นี้ มีคุณูปการอาจให้เจริญอิศริยยศ แลบริวารยศในอิธโลกดุจถวายวิสัชนามาฉนี้ ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๗

ว่าฉันใดจะได้พระภิกษุสามเณรเปนยาเรียน ให้สมควรแก่พระราชศรัทธา

๏ ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๑๘๘ โสนะสังวัจฉระนักษัตรอัฐศกมาฆมาสสุกกปักข์ เอการสดิถีปุณวาระกาลปริเฉทกำหนด สมเด็จพระบรมนารถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้มีพระกระมลหมายมั่นในพุทธาภิเศกธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอันพิศาลโดยสถานบรพาภิมุข เพลาเช้าสองโมงเศษ ทรงปฏิบัติพระสงฆ์ตรัสประภาษด้วยพระพุทธสาสนา จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูร สุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก พระเมธาธิบดีเจ้ากรมราชบัณฑิต ดำเนิรพระราชโองการไปเผดียงสมเด็จพระสังฆราช แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง แต่บรรดาประชุมพร้อมกันณะพระที่นั่งบุศยกมาลามหาจักรพรรดิพิมานให้ทราบว่า นับแต่วันเสด็จถวัลยราชราชาภิเศกมาก็ได้มอบพระองค์เปนไวยยาวัจจกรแด่พระรัตนไตรย ตั้งพระหฤทัยจะทำนุบำรุงพระพุทธสาสนาให้รุ่งเรืองจำเริญสืบไป กว่าจะถ้วนห้าพันพระวัสสา ทรงปราถนานักด้วยจะใคร่ได้พระภิกษุสงฆ์แลสามเณรที่รู้พระไตรปิฎกเปนอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา. จะได้ทรงถวายซึ่งจีวร

บิณฑบาตเสนาสนะคิลานเภสัชบ่จขัย จะได้เปนทานมัยนับเนื่องเข้าใน
พระปรมัตถบารมีทานอันยิ่ง จึงให้ประชุมพระราชาคณะสิบหกรูปล้วน
ทรงพระปริยัติธรรม จะได้ชำระสอบไล่พระไตรปิฎก พระภิกษุสงฆ์
แลสามเณร ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนิร ด้วยจะได้ทรง
ฟังแปลพระไตรปิฎก พระราชประสงค์จะให้เปนพระอุปนิสัย ประดับ
พระสันดานไปในอนาคต แต่ทรงฟังมากำหนด ๒๕ วันแล้ว ก็มิได้พระ
ภิกษุสงฆ์แลสามเณรที่รู้พระไตรปิฎกเปนอย่าง เอก, โท, ตริ, จัตวา.
เมื่อมิได้สมพระหฤทัยที่มุ่งมาด ก็มิพระกมลมัวหมองถึงพระพุทธ
สาสนาว่า นับแต่วันเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานมา พระพุทธสาสนาก็
ยังมิได้ทันจะถึงถึง ดจพระอาทิตย์อัทยขึ้นมายังมิทันจะถึงเพลาเที่ยง
ดังฤาจะมาขาดพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รู้พระไตรปิฎกดังนี้ควรจะอัศจรรย์
นัก

อนึ่งพระพุทธฎีกาตรัสบัณฑูรไว้ว่า “มนุสฺสทุลฺลโภ” สรรพสัตว
จะได้บังเกิดเปนมนุษย์พบพระพุทธสาสนายากนัก ดุจเต่ามีจักษุอันมืด
จมอยู่ในท้องพระมหาสมุท นับด้วยหมื่นแสนเปนอันมาก จะได้ผุด
ขึ้นมาแต่ละครั้ง ผุดขึ้นมาก็พอสบจะหมกแอก เบื้องว่าจะหมกแอก
มิได้มีแล้ว สงสารเต่าผุดขึ้นมาจะประสบพบซึ่งสิ่งดังฤา เปนไปทั้งนี้
เพราะเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวงจะรักษาพระสาสนา ฝ่ายพระพุทธ
จักรนั้น มิได้มีดำริห์เหมือนด้วยพระดำริห์จะรักษาแผ่นดิน ฝ่ายพระ
ราชอาณาจักรในพระราชอาณาจักรนี้ ย่อมทรงคิดจัดแจงอยู่เปนนิตย์ใน

เสนางคพฺรงค์ ถึงจะเปนอันตรายลงก็จัดแจงตั้งแต่งแทนตัวกันขึ้นไว้
ฝ่ายพระพุทธจักรนั้น พระราชาคณะจะรักษาพระสาสนาก็มิได้ดำริห์คิด
ที่จะผูกสอนศิษยานุศิษย์ให้รู้พระไตรปิฎก จะได้สนองพระองค์ ถึงจะ
เปนอันตรายลงจะได้แทนตัวกันขึ้นไว้ พระพุทธจักรกับพระราชอาณาจักร
มิพระดำริห์มิได้ต้องกันจึงเปนดังนี้

อนึ่งอันตรายจะพึงมีแก่ผู้ที่จะรักษาพระสาสนานั้นถึง ๕ ประการ
อันตราย ๕ ประการนั้น คือพระราชาคณะที่มีวัสสาอายุมาก มีกำลัง
พลังอันทุพลภาพ ด้วยความชราหากมารันทำย่ำยีให้มีจักษุมืดมือสั่น
จะบอกพระปริยัติธรรมก็ไม่ได้ จะสำแดงธรรมโปรดสัตวก็ไม่ได้ บาง
พระองค์มีพระสรีราพยพอันพยาธิโรคาหากมาครอบงำย่ำยียังกำลังพลัง
ให้ทุพลภาพ บางพระองค์เหนื่อยหน่ายจากเพศบรรพชิต สิ้นศรัทธา
ลาผนวดจากพระสาสนา บางพระองค์มีกายแลวาจาปราศจากสังวร
จะยังประสาทเลื่อมใสศรัทธาแห่งทายกให้เกิดมิได้ บางพระองค์ถึงแก่
มรณภาพดับสูญไป อันตราย ๕ ประการนี้ เจ้าพระคุณพระราชาคณะ
ทั้งปวงก็มิได้พิจารณาเห็น ถึงเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง จะรัก
พระสาสนาอย่ก็เหมือนมิได้รักพระสาสนา เหตมิให้ศึกษาผูกสอน
ศิษยานุศิษย์ให้รู้พระปริยัติธรรม จะได้แทนพระองค์รักษาพระพุทธ
สาสนาสืบต่อไป ตั้งแต่นี้จะได้ขออาราธนาเจ้าพระคุณพระราชาคณะ
ทั้งปวง กระทำซึ่งพระพุทธสาสนาให้เหมือนกับสระโบกขรณี ที่มีน้ำ
อันเย็นใส แลมีดอกประทุมชาติเกิดคอยกันเปนชั้น ๆ ถึง ๕ ชั้น ชั้นที่

มีดอกอันขานแก่ แลมีดอกอันแก่พึงจะขาน แก่พึงจะแย้มกลิบแลเกษร
ที่มีดอกอันอ่อนพึงจะผูดขึ้นพ้นน้ำข้างอยู่ในน้ำข้าง เปนชั้น ๆ กันดังนี้
สระโบกขรณีจึงบริบูรณ์ไปด้วยดอกประทุมชาติเปนที่เกษมศุข เปนที่
อาศรัยแห่งสัตวจตุบาททวิบาท มีพระยาราชหงษ์แลพระยาราชสีห์
เปนต้นฉันใด อันว่าพระพุทธสาสนา ถ้ารุ่งเรืองไปด้วยพระภิกษุสงฆ์
แลสามเณรที่รู้พระไตรปิฎกเปนชั้น ๆ กันดังนี้แล้ว อันว่ากลิ่นคันธรศ
อันกล่าวคือคุณธรรม ก็จะฟุ้งขจรตระหลบไปในที่ทวนลมแลตามลม
จะเปนที่อภิรมย์ยินดีแห่งเทพยดามนุษย์ทั้งปวง มิอุปมัยดุจนั้น

อนึ่งพระราชดำริห์จะขอวางพระไทยปลงราชธระไว้กับเจ้าพระคุณ
สมเด็จพระสังฆราช จะขอพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รู้พระไตรปิฎกเปน
อย่าง เอก, โท, ตริ, จัตวา. ปะละ ๕ องค์บ้างปะละ ๖ องค์บ้างให้
เสมอทุกปี ถ้าสมเด็จพระสังฆราช พระพุทธโฆษา พระพรหม
มุนี พระญาณวิริยะ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้ามงกุฎ ปฤกษาพร้อมกันเห็นว่าพระภิกษุสงฆ์รูปนี้ พระสามเณร
รูปนี้ ควรจะเปนบาเรียน เอก, โท, ตริ, จัตวา. ได้แล้ว ก็จะทรงนับถือ
จะทรงถวายซึ่งจตุปัจจัยนิจภัตรแก่พระภิกษุสงฆ์รูปนั้น พระสามเณรรูปนั้น
มิได้ทรงรังเกียจ อย่าให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช หวั่นพระไทย
เกรงพระราชาคณะแลพระสงฆ์อนุจร จะว่ากล่าวว่ายกย่องกันเปนมุโข
โลกนะเลย ถ้าพระราชาคณะพระองค์ใด แลพระสงฆ์อนุจรรูปใดจะ
กล่าวดังนี้ พระราชาคณะพระองค์นั้น พระสงฆ์อนุจรรูปนั้น ก็เหมือนกับ

แมลงเม่าอันบินเข้าสู่กองเพลิง เหตุใดข้าฤกไว้ในพระสุพรรณบัตรถวายออกไปว่า ให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชถาปนาซึ่งจตุบรรสัชทั้ง ๔ ซึ่งทรงพระราชดำริห์ดังนี้ จะชอบฤามิได้ชอบประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราชประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ให้พร้อมปฤกษากันถวายพระพรเข้ามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๗ (ความที่ ๑)

◎ อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพุทธโฆษาจารย์ พระพรหมมุนี พระญาณวิริย กรมหมื่นนุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคล พระชนมศุขทกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระบวรศรัทธาธิคุณอันประเสริฐ ด้วยมีพระราชโองการดำรัสให้ราชบุรุษอัญเชิญพระราชบริหารมาเผดียง อาตมภาพทั้งปวงว่ามีพระราชหฤทัยทรงปราถนา ซึ่งพระภิกษุสงฆ์แลสามเณร ที่รู้พระไตรปิฎกอย่าง เอก, โท, ตริ, จัตวา. จะได้ดำรงพระพุทธสาสนาให้รุ่งเรืองจำเริญสืบไป อนึ่งจะได้ทรงถวายซึ่งจตุปัจจัยนิตยภัตรอันนับเนื่องเข้าในพระปรมัตถบารมีทานอันยิ่ง เมื่อมิได้สมพระหฤทัยที่มีพระราชประสงค์ ทรงพระปริวิตกถึงพระพุทธสาสนานั้นสมควรนัก ด้วยพระพุทธสาสนาเปนแก้วอันประเสริฐ จะหาได้ด้วยยากในโลกนาน ๆ จึงจะมีแต่ละครั้ง คือเปนสุญกัลป์เสียโดยมาก ถึงร้อยกัลป์บ้าง

พันกัลป์ หมื่นกัลป์ แสนกัลป์ อสงไขยกัลป์บ้าง จึงจะมีพระสัพพัญญุอุบัติยังเกิดในโลกแต่ละพระองค์ ๆ สมด้วยบรมพุทธภาษิตอันสมเด็จพระพิชิตมารบัณฑูรพระสัทธรรมเทศนาแก่กระยัตริย์ลิจฉวิราษฎร์ทั้งปวงมิในพระคัมภีร์องคุตตรนิกายบัญจกนิบาตโดยวารพระยาพี่ว่า “ปญฺจนฺนำ ลิจฺฉวิ รตนานำ ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมิ” ดูกรยพิตรลิจฉวิราษฎร์ อันว่าสภาพยังเกิดแห่งรัตนะมณีมีประเภท ๕ ประการ บุทคลจะหาได้ด้วยยากในโลก แล้วตรัสเปนกเถตุกามยตาปุจฉาว่า “กตเมสำ ปญฺจนฺนำ” แก้วทั้ง ๕ ประการนั้นดังฤๅ ตรัสวิสัชนาว่า

“ตถาคตสส อรหโต สมฺมาสมพุทธสส ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมิ ตถาคตปฺปเวทิตสฺส ธมฺมวินยสฺส เทสิตา ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมิ ตถาคตปฺปเวทิตสฺส ธมฺมวินยสฺส วิญฺญาตา ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมิ ตถาคตปฺปเวทิตสฺส ธมฺมวินยสฺส เทสิตสฺส วิญฺญาตา ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน ทุลฺลโภ โลกสฺมิ กตญฺญูกตเวที ปุคฺคโล ทุลฺลโภ โลกสฺมิ อิเมสำ โข ลิจฺฉวิ ปญฺจนฺนำ รตนานำ ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสมินติ”

ดูกรยพิตรลิจฉวิราษฎร์ อันว่าสภาพยังเกิดแห่งพระยรมนราศภสรรเพ็ชรผู้เผด็จสรรพเกลศมาร ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณด้วยพระองค์โดยอาการอันดีอันชอบ มิได้วิปริตนั้น ก็จัดได้ชื่อว่าเปนแก้วอันจะหาได้ด้วยยากในโลกเปนประถม

อนึ่งบุทคลที่สำแสดงยอกกล่าวได้ซึ่งพระธรรมวินัยอันพระพุทธองค์ตรัสรู้นั้น ก็ได้ชื่อว่าเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๒ บุทคลที่รู้ซึ่งพระธรรมวินัยอันพระสัพพัญญูตรัสรู้นั้น ก็จัดเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๓ บุทคลที่รู้พระธรรมวินัย อันพระบรมครูตรัสรู้ แลบัณฑูรพระสัทธรรมเทศนา อุสาหะปฏิบัติตามธรรโมวาทานุศาสน์ได้นั้น ก็จัดเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๔ บุทคลกอประด้วยกตัญญูแลกตเวทีก็จัดเปนแก้วอันหาได้ด้วยยากในโลกเปนคำรบ ๕

ดูกรบพิตรลิจฉวีราษฎ์ อันว่าสภาพอันบังเกิดแห่งรัตนะมณีทั้ง ๕ ประการดังพรรณามาฉนี้ บุทคลจะหาได้เปนอันยากยิ่งนัก พิเศษกว่าสรรพรัตนะทั้งปวง แต่บรรดาที่มีในโลก มีพระพุทธบริหารคำรัสไว้ฉนี้ อนึ่งซึ่งมีพระกมลมัวหมองถึงพระพุทธสาสนา เกรงจะเสื่อมสูญจากพระภิกษุสงฆ์แลสามเณร ซึ่งจะสิ้นสัทธรรมวงศ์ ดำรงพระปริยัติสาสนาให้วัฒนาการรุ่งเรืองไปในอนาคตนั้น พระราชดำริห์ก็อประด้วยคุณแลประโยชน์อันยิ่ง สมดังโบราณจาริตราชานุวัตแห่งบรมขัตติยราชกัลยาณบุฤชน อันมอบพระองค์เปนอรรคสาสนูปถัมภกมาแต่ก่อน อาตมภาพทั้งปวงขอพระราชทานอนโมทนาในส่วนพระราชกุศล ซึ่งปลงพระกมลหฤทัยไว้พระราชธุระในกิจทำนุบำรุงพระพุทธสาสนา จัดเปนปฏิบัติบูชามหาบุญขันธ์อันประเสริฐ พระอานิสงส์จะนับจะประมาณมิได้ ซึ่งทรงพระราชปวิริตกดังนี้ ก็ต้องตามกระแสพระ

พุทธปวิริตก อันเปนพระอนาคตังสญาณแห่งสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า อันมีในพระบาฬีคัมภีร์พระมหาวงศ์ว่า

“ โวโลเกนฺโต ตโต นาโถ อทฺทกฺขิ ตทนนฺตเร
ปญฺจตฺตาฬีสวสฺเสสุ อติกฺกนฺเตสุยี อิโต
ปรินิพฺพานมญฺจมฺหิ ยมกสาลานมนฺตเร
นิปนฺเน มยิ ตตฺเถว เวสาขปุณฺณมี ทิเน
ฯ ล ฯ สาสนำ ฐปยิสฺสติ.”

อรรถาธิบายความตามวาระพระบาฬีว่า “นาโถ” อันว่าสมเด็จพระบรมโลกนารถเจ้า ปางเมื่อพระองค์ทรงสถิตย์เหนืออัปราชิตวิเชียรรัตนะบัลลังก์อาศน์ ภายใต้ครุราชโพธิพฤกษมณฑล ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเสกสัมโพธิญาณแล้ว ทรงพิจารณาเห็นแจ้งไปในอนาคตว่า จำเดิมแต่กาลปฐมโพธิสมัยล่วงไปอีกสี่สิบห้าวัสสานั้น ตถาคตจักนิบัชชาการด้วยอนุฐานไสยาศน์เหนือมหาปรินิพพานมัญจาอาศน์ ในระว่างแห่งยมกะสาลพฤกษ์ณวันเพ็ญเดือนหก เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ลำดับนั้นพระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระมหากัสสปเถรเปนอาทิ จะได้กระทำสังคายนาพระไตรปิฎก แลยรมกระษัตริย์ทั้งหลาย มีกรุงอชาตสัตรูราชบพิตรเปนต้น จะเปนอรรคสาสนูปถัมภกทำนุบำรุงสาสนาตถาคต ให้ถาปนาการไพบูลย์ในพื้นแผ่นชมพูทวีป แลลังกาทวีปสืบไปในภายน่า พระพุทธปริวิตกมีดังนี้ ซึ่งอาตมภาพทั้งปวงประชุมกันสอบไล่พระไตรปิฎกภิกษุสงฆ์แลสามเณรครั้งนี้ ยมิได้ขึ้นถึงภูมิบาเรียน เอก, โท, ตรี, จัตวา. ถวายสนองพระเดชพระคุณ ยังพระราชศรัทธาให้เศร้า

หมองนั้น ก็จัดเปนปมาทาธิกรณโทษในพระพุทธอาณาจักร ควรจะมี
ทัณฑกรรมแก่ตน ๆ เหตุมิได้ผึกสอนศิษย์ให้รู้พระปริยัติอันเปนอายุ
พระสาสนา อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกันรับสารภาพ ขอ
พระราชทานถวายปฏิญาณไว้ว่า จำเดิมแต่นี้สืบไปภายน่า อาตมภาพ
ทั้งปวงจะพร้อมกันบอกกล่าวสั่งสอนกุลบุตร แลตักเตือนให้มีเพียรเล่า
เรียนภิยโยภาพมากขึ้นกว่าแต่ก่อน จักกระทำพระพุทธสาสนาให้บริบูรณ์
ด้วยภิกษุสงฆ์แลสามเณรอันทรงพระปริยัติธรรมตามแต่อุปนิสัยวาศนา
แห่งบุทคล อันคู่ควรแก่พระไตรปิฎกโดยอย่างยิ่งอย่างหย่อน เปน
ลำดับ ๆ กัน เหมือนด้วยสระโบกขรณีอันบริบูรณ์ไปด้วยเบญจผกากุสุม
สาโรชรายเรียงเปนลำดับ ๆ กัน ดุจกระแสพระราชดำริห์นั้นจงได้

อนึ่งซึ่งพระราชคณะผู้จะรักษาพระสาสนา มากไปด้วยเบญจ
พิธภยันตราย ถึงจะรักษาพระสาสนาอยู่ ก็เหมือนมิได้รักษาพระสาสนา
เหตุหาอันเตวาสิก ซึ่งเปนอติชาติแลอนุชาติ จะครอบครองธรรมทายาท
สืบไปยมิได้นั้น อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นสมควรโดยพระราชบริหาร
แต่นี้จะขอรับพระราชทาน ตั้งใจบอกกล่าวโดยอุกฤษฐวิริย บมิให้เว้นว่าง
เหมือนอย่างแต่ก่อน จะให้ได้พระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รู้พระปริยัติธรรม
ชั้นถึงภูมิบาเรียน เอก, โท, ตรี, จัตวา. ถวายสนองพระเดชพระคุณ
บำรุงพระราชศรัทธาให้เสมอทุก ๆ ปี มิได้ขาด ตามแต่จะได้ โดยมาก
แลน้อย สมด้วยพระราชประสงค์ทุกประการ ควรมิควรขอพระราช
ทานอภัย ขอถวายพระพร

แก้พระราชปุจฉาที่ ๗ (ความที่ ๒)

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ขอถวายพระพรเจริญพระราชศิริสวัสดิพิพัฒมงคลพระชนมศุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันมหาประเสริฐ ด้วยอาตมภาพรับพระราชทานพิจารณาเห็นว่า ซึ่งทรงพระราชศรัทธาอุสาหะ ตั้งพระไทยจะบำรุงพระสาสนา ให้ถาวรวัฒนาไปในอนาคต จึงทรงพระราชดำริห์จะใคร่ได้พระภิกขุสามเณร ที่รู้พระไตรปิฎกเปนอย่าง เอก, โท, ตริ, จัตวา, ปัละ ๕ องค์ ๖ องค์จงทุกปี จะได้บูชาด้วยจตุปัจจัยเปนทานยามอย่างยงนน เหนสมควรดงพระราชดารหแลว ผายอาตมภาพทั้งปวง ก็ตฤกตรองที่จะฉลองพระเดชพระคุณด้วยพระราชดำริห์อยู่แต่ทว่ากุลบุตรผู้มีศรัทธา ได้อุสาหะผึกสอนขึ้นไว้ในพระพุทธสาสนานั้น มักเปนอันตรายเหมือนปทุมชาติที่มีอันตราย ๕ ประการ คือวายุพัดให้หักขจัดขาย ๑ คือกิมิชาติเบียดเบียฬ ๑ คือฝูงนางกินริเก็บเอาไปเชยชม ๑ คือกัจฉปะขยกัดเพิกเสียให้สิ้นพืช ๑ คือน้ำแลเบือกตมมิได้บริบรณ์ ๑ ประทมชาติกอปรด้วยอันตราย ๕ ประการดังนี้ฉันใด อันว่ากุลบุตรทั้งหลายที่มีศรัทธาพากเพียรเล่าเรียนซึ่งพระปริยัติธรรมนั้น มักมีอันตราย ๕ ประการมีตน้ว่าวายุพัด กล่าวคือต้องลิ้นลมแห่งคนพาล แล้วหน่ายรักจากพระปริยัติวิบัติไปด้วยเหตุต่าง ๆ นั้น ๑ กิมิชาติเบียดเบียฬ กล่าวคือฉันนวุติโรคมารันทำย่ำยี ๑ นางกินริเก็บเอาไปชม

เชย กล่าวคือมาตุคามมาปองเพียรก็พอกุลบุตรสิ้นศรัทธาลาผนวช ๑
กัจฉะปะขยกัดเพิกเสียให้สิ้นพิช กล่าวคือมัจจุราชหากมาครอบงำ ๑
น้ำแลเบือกตมมิได้บริบูรณ์นั้น กล่าวคือกุศลในอดีตแลกุศลวาศนาในปัจจุบันมิได้มี จึงมิควรที่จะทรงพระไตรปิฎกได้ แลมิควรที่จะรับจตุปัจจัยบูชาแห่งพระมหากระษัตริย์อันทรงธรรมได้ ก็มิอุปไมยดุจนั้น
หนึ่งอาตมภาพพระราชาคณะมิได้ลืมละซึ่งธุระสองประการในพระพุทธสาสนา อุสาหะตักเตือนผู้กสอนกุลบุตรอยู่ ถึงจะอุสาหะข่มขี่ผู้กสอนไว้หวังจะได้แทนองค์ ก็มิใคร่จะสมดังความปราถนา เหตุกุลบุตรในพุทธอาณาจักรกอยไปด้วยไภย ๕ ประการดังนั้น เมื่อพิจารณาไป ก็เหมือนเสนางคจตุรงค์ในพระราชอาณาจักร เสนางคจตุรงค์นั้น ย่อมมีจิตรเมตตากรุณาอุสาหะข่มขี่ผู้กสอนบุตรของตนไว้ หวังจะให้รุ่งเรืองเจริญในที่ฐานันดรแทนตนสิ้นไป แต่ฝ่ายบุตรนั้นหากุศลวาศนามิได้ แล้วก็พเอินวิบัติไปด้วยไภย มีเสพซึ่งคนพาลเปนต้นจึงไม่ควรที่จะรับซึ่งที่ฐานันดรแลลาภยศศักดิ์ แห่งพระมหากระษัตริย์ได้ ก็อุปไมยดังกุลบุตรในพระพุทธสาสนาที่มิกุศลวาศนาได้บำเพ็ญมา ควรที่จะรับจตุปัจจัยบูชาแห่งพระมหากระษัตริย์นั้นหาได้โดยยาก เหตุมิกองกุศลได้สร้างสมมามาก คู่ควรด้วยพระไตรปิฎกจึงจะรู้ สมด้วยคำพระอรรถกถาจารย์เจ้าอธิบายไว้ว่า ตระกูลแห่งผู้ใดมิได้เคยเปนเศรษฐีเสนาบดีแลกระษัตริย์ ตระกูลใดมิได้เคยทรงพระปริยัติธรรม ฝ่ายบุตรมาได้เปนเศรษฐีเสนาบดีเปนกระษัตริย์ ได้เปนคนเล่าเรียนรู้พระปริยัติสาสนานี้

สรรเสริญว่าเปนกุลบุตรมีอภินิหารยารมีมาก อนึ่งสมด้วยโบราณาจารย์เจ้าอธิบายไว้ว่า บุทคลเล่าเรียนรู้ซึ่งปริยัติน้อยคนจึงจะรู้ติสักคน ๑ รู้พระไตรปิฎกแล้วพันคน จึงจะทรงพระสาสนาไว้ได้คน ๑ มักมีอันตรายเสียโดยมาก เปนดังนี้เพื่อเพราะกุศลากุศลตกแต่งสัตวให้ชั่วดีมีอันตรายต่าง ๆ เหตุเปนปุถุชนจะข่มกิเลสได้ด้วยตทังคปหานแต่ละขณะ ๆ ดังกลอมส่ายแหนขายออกไป แล้วก็กลับหุ้มเข้ามาใหม่ จำเดิมแต่วันนี้ไป อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวง จะอุสาหะขวนขวายตักเตือนกุลบุตรที่มีกุศลวาศนา ให้มีศรัทธาความเพียรยิ่ง ๆ ขึ้นไป จะได้สอบไล่พระไตรปิฎกไว้เปนอย่าง เอก, โท, ตรี, จัตวา. ถวายสนองพระเดชพระคุณบำรุงพระราชศรัทธายิ่งละ ๕ องค์ ๖ องค์บ้างบางปีจะหย่อนบางปีจะยิ่งกว่า ๕ บ้าง ๖ บ้างทุกปี แม้มิได้พระสงฆ์สามเณร ที่รู้พระไตรปิฎกดังพระราชประสงค์แล้ว อาตมภาพพระราชาคณะทั้งปวงนี้หาอธิกรณ์มิได้ ก็เหมือนหนึ่งมีอธิกรณ์ เหมือนจะกระทำปรับทัณฑกรรมตนเอง เหตุมิได้สอบสวนผู้กสอนศิษยานุศิษย์ไว้ให้สนององค์แลรักษาพระพุทธสาสนา หนึ่งก็สมด้วยพระราชดำริห์ว่า พระราชาคณะทั้งปวงมักมีอันตราย ๕ ประการ ถึงพระราชาคณะจะรักษาพระสาสนาอยู่ก็เหมือนมิได้รักษาพระสาสนา อนึ่งซึ่งทรงพระราชดำริห์ จะบำรุงพระพุทธสาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองไปในอนาคตนั้น เห็นเปนปฏิบัติบูชาธรรมอันพิเศษ เปนเหตุที่จะภูลเพิ่มพระสมถวิปัสสนายาธุระให้บริบูรณ์เปนมหามงคลราชดำริห์อันประเสริฐ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๗ นี้มีเรื่องราวในจดหมายเหตุต่อมาว่า เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๕ มีจำนวนพระภิกษุสามเณรสอบพระปริยัติธรรมได้ถึงภูมิ ยาเรียน ๖๖ รูป ทำนองจะทรงพระปริวิตกว่า จะมีผู้ติเตียนว่าการสอบไล่อ่อนแอ เพื่อจะให้ได้ยาเรียนมากดังพระราชประสงค์ จึงได้โปรด ฯ ให้เชิญกระแสรับสั่งไปถามสมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะผู้สอบไล่ดังนี้

กระแสรับสั่งเรื่องสอบพระปริยัติธรรม

ณวันอังคารเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีฉลูตรีศก (จุลศักราช ๑๒๐๓) มีพระราชบริหารให้เสด็จกรมหมื่นไกรสรวิชิต ดำเนิรความที่ทรงพระปริดาปราโมช เพราะสมพระไทยที่มุ่งมาด ออกมาประกาศถวายเจ้าประคุณพระราชาคณะทั้งปวงให้ทราบทุก ๆ พระองค์ ด้วยทรงพระราชศรัทธา จะทำนุบำรุงพระพุทธสาสนา ให้ถาวรรุ่งเรืองสืบ ๆ ไป จึงให้เสด็จสมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) สมเด็จพระวันรัต (นาค) พระพิมลธรรม (อู่) พระธรรมอุดม กรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตขัตติยวงศ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ พระเทพมุนี พระพรหมมุนี พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) พระโพธิวงศ์ พระธรรมโกษา พระเทพโมลี พระศรีสมโภช พระเทพกวี พระญาณไตรโลก พระญาณปริยัติ พระวิสุทธิโสภณ พระรัตนมุนี พระกระวีวงศ์ พระอมรโมลี (สา) พระศรีวิสุทธิวงศ์ (ฟัก) พระวินัยมุนี พระศรีสากยบุตร พระสุธรรม

เทพยเถร พระอริยมุนิ พระสุเมธาจารย์ พระอุดมญาณ พระไตร
สรณธิชะ พระธรรมวิสารทะ พระกุลวงศ์ เปน ๓๐ พระองค์ พร้อม
กันณพระอโยสถ วัดพระศรีรัตนมหาธาตพระอารามหลวง จะให้สอบ
ไล่พระไตรปิฎก พระสงฆ์สามเณรที่เปนเปรียญ เอก, โท, ตรี, จัตวา.
แลพระสงฆ์สามเณรที่เปนอนุจร ทั้งไทยทั้งรามัญ แต่ทรงพระราชวิตก
ไปกลัวเกลือกเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง จะมิได้เปนสามัคคีรส
อดออมซึ่งกันแลกัน เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง ก็พร้อมกันถวาย
พระพรเปลื้องพระราชวิตกเข้าไป ได้ทรงพังก็ตั้งพระราชหฤทัยคอยฟัง
ข่าวแต่เดือน ๑ แรม ๕ ค่ำ มาจนถึงเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ๕ เดือนกับ
๙ วัน มหาดเล็กรายงานกราบบังคมทูลพระกรุณา สรรเสริญเจ้าประคุณ
ทั้งปวงว่า เปนสามัคคีรสรักใคร่กัน ถ้าองค์ใดติดธุระสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะ
มิได้มา ก็ไว้วางธุระเจ้าพระคุณทั้งปวงผู้ที่มาหาความรังเกียจกันมิได้
ก็ดีพระไทยทรงพระโสมนัสนัก ทรงพระอนุสรคำนึงถึงพระพุทธฎีกา
ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า “วนปฺปคุมฺเพ ยถา ผุสฺสิตคฺเค คิมฺ—
หานมาเส ปฐมสฺมึ คิเมฺห” อันว่าพุ่มไม้ในป่าดวงดอกอันบานพร้อมกัน
ตั้งแต่ต้นจนตลอดยอด ในคิมหมาศ อันเปนเดือนแรกฤดูร้อน พิศ
โสภาคควรจะพึงชมฉันใด เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง พร้อมกัน
กระทำสามัคคีรสรักใคร่ซึ่งกันแลกัน ก็โสภาคควรจะพึงชมเหมือน
ดังนั้น ให้เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง ทรงพระเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป
ในพระพุทธสาสนานั้นเถิด

บัดนี้การที่จะสอบไล่พระไตรปิฎกก็สำเร็จแล้ว ได้พระสงฆ์สามเณรทั้งไทยทั้งรามัญเปรียญถึง ๖๖ พระองค์ จึงโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าอ่านชื่อพระสงฆ์สามเณรเปรียญประกาศถวาย ให้เจ้าพระคุณทั้งปวงทรงฟังทุก ๆ พระองค์ ถ้าเจ้าพระคุณทั้งปวง เห็นว่าพระสงฆ์สามเณร ๖๖ องค์นี้ สมควรจะเปนเปรียญ เอก, โท, ตรี, จัตวา. ได้ โดยนี้ควรแก่กำลังสติปัญญาแห่งตน ๆ แล้ว ก็ให้เจ้าประคุณพระราชาคณะทั้งปวง พร้อมกันสังสาธุการ พระสงฆ์สามเณรเปรียญจะได้มีเกียรติคุณปรากฏไป ในพระพุทธจักรแลพระราชอาณาจักร แล้วจะได้เปนที่สักการะแห่งเทพามนุษย์สืบ ๆ ไป

ครั้นอ่านชื่อพระสงฆ์สามเณรเปรียญสิ้นลงแล้ว เจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวง ก็สังสาธุการขึ้นพร้อมกัน

พระราชปุจฉาที่ ๙

ข้อ ๑ ว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมามากแล้ว ยังมิการพระราชกุศลอย่างใดที่พอจะทำได้แต่ยังไม่ได้ทรงบำเพ็ญบ้าง

ข้อ ๒ ว่าด้วยคนเข็ญใจมิทรัพย์อยู่เพียงกหาปณะหนึ่ง จะทำบุญสิ่งใดจึงจะให้ได้อานิสงส์มากเท่ากับผู้มิทรัพย์ ทำตั้ง ๑๐๐ แล ๑๐๐๐ กหาปณะ

สิริศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๘๑ ปีจอนักษัตรสัมฤทธิศก ด้วยมีพระราชปุจฉา ให้เผดียงถามเจ้าประคุณพระราชาคณะทั้งปวง เปนข้อพระราชปุจฉา ๒ ข้อ ๆ หนึ่งว่า การพระราชกุศลซึ่งได้ทรงบำเพ็ญมาเปนอันมากมีประการต่าง ๆ ยังสิ่งใดที่พอจะทรงกระทำได้ แต่ยังมิได้ทรงกระทำนั้น ข้อหนึ่งว่าคนเข็ญใจมิทรัพย์อยู่กหาปณะหนึ่ง จะทำบุญสิ่งไรพอควรราคาสินทรัพย์เท่านั้น แต่จะให้มีอานิสงส์มาก เสมอด้วยทานอันกระษัตริย์เศรษฐีคฤหบดีกระทำได้ ๑๐๐ กหาปณะ ๑๐๐๐ กหาปณะ แต่ปฏิคาหกผู้จะรับทานนั้น ให้ยกพระอริยบุทคลเสีย เอาแต่กาลอันควรแก่ปลายพระสาสนาอย่างทุกวันนี้ ให้เจ้าประคุณทั้งปวงพิจารณาความในพระบาฬี ถวายองค์ละฉบับ ให้มีความอ้างว่าได้ความจากคัมภีร์นั้น ๆ มีนิทานเปนทำเนียบอย่างนั้น แล้วได้เรียงความใส่สมุดเปนอักษรให้มาทุก ๆ พระองค์ ให้ได้ในเดือนอ้ายนี้ จะได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แต่มีพระโองการห้ามมิให้เจ้าคุณทั้งปวงปฤกษากัน ให้เอาแต่ตามใจรักตามแต่จะเห็นเถิด แล้วให้จำลองเอาตามรับสั่งนี้ไว้ทุก ๆ พระองค์ รับสั่งให้ไปถวาย แต่ณวัน ขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

แรมค่ำ ๑ เดือนอ้ายให้แล้ว เจ้าประคุณทำแล้วให้เอามาถวายที่วังกรม
ไกร แต่ในเดือนอ้ายให้เสร็จตามรับสั่ง ฯ
หนังสือมาถึงณวันเดือนอ้ายขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง ฯ

ข้อ ๑ ว่าพระราชกุศลสิ่งใดที่ยังไม่ได้ทำมีบ้าง ยังไม่พบคำ
วิสัชนา

คำถวายวิสัชนา

แก้ข้อ ๒ ว่าคนเข็ญใจมิทรัพย์น้อย จะทำบุญสิ่งใดจึงจะได้บุญมาก
บุทคลให้ทานมาก แก่พระภิกษสงฆ์ ทานมากนั้นให้ผลมากยิ่ง
โดยวิเศษ พระพุทธองค์ตรัสเทศนาดังนี้ มีเนื้อความในพระอรรถกถา
พระพุทธโฆษาจารย์เข้าสังวัณณนาไว้ว่า

"เอกจฺจสฺส สทฺธา มนฺทา โหติ โภคา พหู สำวิชฺชนฺติ เนว
สกฺโกติ พหูนิ กุสลานิ กาตุ ฯ มนฺทาย ปน สทฺธาย มนฺเทสุ จ
โภเคสุ น สกฺโกติ" ฯ

แปลได้ความว่าบุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธาน้อยมิทรัพย์มาก บุทคล
ผู้นั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ ฯ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธาน้อยมี
ทรัพย์น้อย ไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ ฯ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธา
มาก มิทรัพย์น้อย บุทคลผู้นั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ แท้จริง ฯ
บุทคลจำพวกหนึ่ง มีศรัทธามาก มิทรัพย์มาก บุทคลผู้นั้นจึงจะอาจ
กระทำกุศลให้มากได้ ฯ

อาตมภาพ พระพิพลธรรม ได้พบพระยาพิแปลได้ความดังนี้
ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๙

พระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ

กระแสพระราชโองการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลา

ทรงพระประชวรหนัก ทรงพระกรุณาโปรด ให้กรมหมื่นอุดมรัตนราษี จดมาพระราชทานสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร ฯ เมื่อณวัน ๓ ๗ ๒ ๓ ค่ำ ปีขอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ เวลา ๒ ทุ่มเศษ มีข้อความดังต่อไปนี้

พ่อมั่งขา พ่อจงเปนเชฐมัตตัญญู พ่อจงรู้วาระน้ำจิตร แลอธิบายของข้าผู้พี่อันขันธทุพลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุทธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมาสองพระองค์แล้ว กับพี่ด้วยคนหนึ่งเปนสาม ตั้งแต่แผ่นดินล้นเกล้าล้นกระหม่อม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านได้ปราบดาภิเศกปีขาน นับมาได้ห้าปีถึงปีมะแมพี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุได้ยี่สิบสองปี ได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุได้ยี่สิบสามปีจึงสิ้นแผ่นดินไป มาเปนแผ่นดินของล้นเกล้าล้นกระหม่อมอีกสิบหกปีจึงมาเปนแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เปนสงฆรัตนในกรุงศรีอยุทธยาก็นุ่งสบงทรงจีวรเปนลูกบวชทั้งสิ้นด้วยกัน แต่พม่ารามัญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้น แลเห็นครองผ้าผิดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่าพระมอญ เดี๋ยวนี้พระไทยห่มเปนมอญโดยอัตโนมัติแห่งตนบัญญาของพี่เห็นว่า ถ้าล้นเกล้าล้นกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นว่าจะให้ประชุมพระราชาคณะได้ว่ากล่าวกันว่า ควรไม่ควรนานอยู่แล้ว พี่นกลัวจะเปนบาปบุญเปนคุณเปนโทษ พระสงฆ์จะแตกร้าวกันไปจึงมิได้ว่า

กล่าว แต่ใจนั้นรักแต่อย่างโยราณอย่างเดียวนั้นและ นานไปเบื้องน่า พระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเปนมอญนั้นสูญไป พี่เห็นว่าจะควรกับศรีอยุทธยา ก็ถ้าแม้นกลับมาคืนอีกด้วยเหตอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพี่ได้เปนเจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเปนเมืองมอญเมืองพม่าไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดินนั้น นี่และเปนความวิตกของพี่มากหนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พี่ช่วยเอาชีนแจ้งกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเปนบรมญาติอันใหญ่ ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาวพัตร ทั้งรู้พระสัทธรรมของพระเจ้าเปนอันมาก แล้วก็เปนพระภิกษุศรีอยุทธยา พี่จะรอยู่ผืนหนึ่งให้พ่อช่วยถวายกรมหมื่นนุชิต ถ้าเธอรับเอาไว้ครองได้ก็ให้ถวายเธอเถิด ถ้าเธอจะมิรับไว้ครองแล้วก็ให้เอาคืนมาเสีย ฯ

พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงพระผนวช ได้ทรงทำคำปฏิญาณถวายแด่สมเด็จกรมพระปรมานุชิต ฯ เมื่อยังดำรงพระยศเปนกรมหมื่นฉบับ ๑ มีข้อความดังนี้

กระหม่อมฉันเจ้าพ้ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์ ขอรับพระราชทานสารภาพโดยสัตยโดยจริง ว่าแต่ก่อนเมื่อเปนภิกษุหนุ่มแรกบวช กำลังยังตั้งหน้าหาความรู้วินัยสิกขา ไปคบหากับสงฆ์พวกศึกษาคิดเลียดไปต่าง ๆ ได้ฟังพูดกันว่าห่มอย่างรามัญเห็นถูกต้องด้วยเหตุต่าง ๆ ก็พลอยเห็นไปด้วย แต่ยังไม่ได้ห่มเองมิได้ ครั้นภายหลังพระสงฆ์อื่น ๆ ท่านห่มเข้าไปในพระราชวัง เปนรับสั่งถามเลย ๆ มิได้มิรับสั่ง ก็พลอย

คิดดีใจไปว่าทรงพระกรุณาโปรดให้ถือตามชอบใจ จึงพลอยทำด้วยต่อมาโดยรักไปข้างทางสิกขา หาได้นึกมาถึงพระเกียรติยศ แลการแผ่นดินเปนสำคัญแขงแรง ดังทรงพระราชดำริห์ครั้งนี้ไม่เลย ถ้านึกได้แต่ครั้งนั้น ก็เห็นจะมิได้ประพฤติมาดังนี้ อนึ่งเมื่อครั้งโน้นก็เปนแต่มิศิษย์เปนพระสงฆ์อนุจรอยู่ ๕ องค์ ๖ องค์ ไม่ทราบว่าจะมิศิษย์หามากมายไป ครั้นอาไศรยพระบารมีที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง บริษัทจึงมากขึ้น จึงคิดเห็นบ้าง ว่าจะประพฤติห่มอย่างรามัญไม่สมควรแก่พระเกียรติยศ แลประเพณีพระนคร แต่กาลเลยมานานแล้วก็กระดากอยู่ แลไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชาเปนที่อ้าง ก็เกรงใจศิษย์หาพวกพ้องที่ประพฤติเหมือนกันนั้นอยู่ ครั้งนี้ได้รับสั่งในกรมเปนที่อ้างก็ยินดี จะประพฤติตามพระราชประสงค์ สนองพระเดชพระคุณมิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาไศรย พระเดชพระคุณเปนที่ลันที่พัน ชีวิตอยู่ใต้ฝ่าลอองธุลีพระยาท อนึ่งก็จะได้เปนสามัคคีคารวะด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนอันมากต่อไปในเบื้องน่าด้วย ควรมิควรสุดแต่จะโปรด ปฏิญาณนี้ถวายณวัน ๕ ๗ ๔ ๓ ค่ำ ปีจอโทศก ๑๒๑๒

พระลังกาในอารามนี้ ๑๑ องค์ ขอรับประทานตามใจเขาเถิด เพศบ้านเมืองครูอาจารย์เขาทำวัตรอย่างนั้น ครั้นเดี๋ยวเขาขึ้นเขาความจะองออกไปนอกบ้านนอกเมือง ๗